

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI



**SELANİK, SOFYA VE FİLİBE’NİN FETHİ, NÜFUSU
VE MİMARİ ESERLERİ
(14-15 YÜZYIL)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Yahya BAŞKAN

HAZIRLAYAN
Döndü ÖZKAN

MALATYA – 2026

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**SELANİK, SOFYA VE FİLİBE’NİN FETHİ, NÜFUSU VE MİMARİ ESERLERİ
(14-15 YÜZYIL)**

**HAZIRLAYAN
Döndü ÖZKAN**

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Yahya BAŞKAN**

**MALATYA
NİSAN 2026**

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Yahya BAŞKAN'ın danışmanlığında hazırlanmış olduğum “SELANİK, SOFYA VE FİLİBE’NİN FETHİ, NÜFUSU VE MİMARİ ESERLERİ (14-15 YÜZYIL)” adlı çalışma şahsım tarafımdan bilimsel etik ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Döndü ÖZKAN



ÖN SÖZ

Balkan coğrafyası, tarih boyunca farklı medeniyetlerin etkileşim alanı olmuş ve bu durum bölgenin siyasal, demografik ve kültürel yapısında derin izler bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki ilerleyiş sürecinde Selanik, Sofya ve Filibe gibi önemli şehirlerin fethi, yalnızca askeri ve siyasi bir başarı olarak değil, aynı zamanda bölgenin sosyal ve mekânsal dönüşümünü şekillendiren kritik bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir.

Bu çalışma, söz konusu şehirlerin Osmanlı hâkimiyetine geçiş sürecini incelemekle birlikte, fetih sonrasında ortaya çıkan demografik değişimleri ve nüfus yapısındaki dönüşümleri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Özellikle fetih sonrası iskân politikaları, nüfus hareketliliği ve çok kültürlü toplumsal yapı, şehirlerin kimliğininim yeniden inşasında belirleyici unsurlar olmuştur.

Ayrıca, Osmanlı anlayışının bir yansıması olarak inşa edilen cami, medrese, han, hamam ve bedesten gibi mimari eserler yalnızca fiziksel çevreyi dönüştürmekle kalmamış; aynı zamanda sosyal hayatın düzenlenmesinde de belirleyici rol oynamıştır.

Sonuç olarak bu çalışma, Selanik, Sofya ve Filibe'nin fetih ve sonrasında yaşanan nüfus ve mimari dönüşümleri çok boyutlu bir perspektifle ele alarak, Osmanlıların Balkan şehir tarihine katkı sunmayı hedeflemektedir.

Tezimizin ilk aşamasından son aşamasına kadar yardımlarını ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Yahya BAŞKAN'a ve her konuda yardımını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Murat ZENGİN'e teşekkür ederim.

Döndü ÖZKAN

MALATYA -2026

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR	viii
1. KONU VE KAYNAKLAR.....	ix
1.1. Konu	ix
1.1.1. Tezin Konusu	ix
1.1.2. Tezin Amacı.....	ix
1.1.3. Tezin Kapsam ve Sınırları	x
1.1.4. Tezin Metodu	x
1.2. Kaynaklar	x
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	12
SELANİK	12
1.1. Selanik İsmi.....	12
1.2. Coğrafyası	13
1.3. Fetih Öncesi Selanik Tarihi	14
1.4. Selanik'in Osmanlı Tarafından Fethi.....	15
1.5. Selanik Şehrinin Nüfusu	26
1.6. Selanik'teki Yahudi Nüfus.....	42
1.7. Selanik'in Mahalleleri ve Kazaları	50
1.8. Selanik Şehrinin Mimari Eserleri	54
1.8.1. Camiler	56
1.8.1.1. Atik Cami, Eski Cami, Cuma Cami, Sultan Murad Cami	58
1.8.1.2. Cezeri- Koca Kasım Paşa- Kasimiye Cami-Cezri Kasım Paşa Cami.....	59
1.8.1.3. Alaca Cami, İshak Paşa Cami, İshâkiye Cami	61
1.8.1.4. Hamza Bey Cami-Hafsa Hatun Cami	63
1.8.1.5. Gazi Evranos Bey Cami	66
1.8.1.6. Yakup Paşa Cami	67
1.8.1.7. Abdurrauf Cami	67

1.8.2. Medreseler ve Mektepler	68
1.8.3. Hamamlar	68
1.8.3.1. II. Murad Hamamı-Bey Hamamı	68
1.8.3.2. Halil Ağa Hamamı	71
1.8.3.3. Buğluca Hamamı	72
1.8.3.4. Medrese Hamamı-Kule Hamamı	72
1.8.4. Kaleler	73
1.8.4.1. Beyaz Kule	73
1.8.4.2. Yedi Kule	74
1.8.5. Hanlar ve Kervansaraylar	75
1.8.5.1. Büyük Kervansaray-Suluhan	75
1.8.6. Bedestenler	76
1.8.6.1. Selanik Bedesteni	77
1.8.7. Zaviyeler ve Tekkeler	78
1.8.8. İmaretlar	79
İKİNCİ BÖLÜM	81
SOFYA	81
2.1. Sofya İsmi	81
2.2. Coğrafyası	81
2.3. Fetih Öncesi Sofya Tarihi	82
2.4. Sofya'nın Osmanlı Tarafından Fethi	83
2.5. Sofya Şehrinin Nüfusu	88
2.6. Sofya'nın Mahalleleri ve Kazaları	104
2.7. Sofya Şehrinin Mimari Eserleri	107
2.7.1. Camiler	108
2.7.1.1. Gül Cami	109
2.7.1.2. Süvayuş Paşa Cami	110
2.7.1.3. Fatih Cami	110
2.7.1.4. Fethiye Cami	110
2.7.1.5. Çelebi Cami	111
2.7.2. Külliyeleer	111
2.7.2.1. Mahmud Paşa Külliyesi	111

2.7.3. Medreseler ve Mektepler	114
2.7.4. Hamamlar	114
2.7.5. Bedesten, Han ve Kervansaray	115
2.7.6. Tekke ve Zaviyeler	115
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	119
FİLİBE	119
3.1. Filibe İsmi	119
3.2. Coğrafyası	119
3.3. Fetih Öncesi Filibe Tarihi	121
3.4. Filibe'nin Osmanlı Tarafından Fethi	122
3.5. Filibe Şehrinin Nüfusu	123
3.6. Filibe'nin Mahalleleri ve Kazaları	135
3.7. Filibe Şehrinin Mimari Eserleri	138
3.7.1. Camiler	140
3.7.1.1. Cuma Cami	140
3.7.1.2. İbni Kasım Cami-Bey Cami	143
3.7.1.3. Karlızade Ali Bey Cami	143
3.7.1.4. İbni Rüstem Cami	143
3.7.1.5. Zağnos Paşa Cami	144
3.7.2. Külliyeleer	145
3.7.3. Medreseler ve Mektepler	149
3.7.4. Hamamlar	149
3.7.5. Hisarlar	150
3.7.6. Kervansaraylar	151
3.7.7. Türbeler ve Zaviyeler	151
3.7.8. İmaretleer	151
3.7.9. Köprü ve Su Kanallar	152
SONUÇ	154
KAYNAKÇA	161

ÖZET

Balkan tarihi, farklı etnik dini ve kültürel unsurların yüzyıllar boyunca etkileşim içerisinde bulunduğu, siyasal dönüşümlerin ve toplumsal kırılmaların yoğun biçimde gözlemlendiği çok katmanlı tarihsel bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

Filibe, Selanik ve Sofya şehirleri ilk çağdan itibaren sahip oldukları jeopolitik konumundan dolayı önem kazanmış ve erken dönemlerden itibaren yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Bu üç şehir, farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve zamanla zengin bir kültürel miras oluşturmuştur. Özellikle Roma ve Bizans hâkimiyeti dönemlerinde söz konusu şehirlerde kültürel, toplumsal ve dini açıdan gelişmeler yaşanmıştır. Osmanlı hâkimiyetinin bölgeye girmesi ile birlikte bu şehirler, Hristiyan unsurların yanında Müslüman bir kimlikte kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgeyi şenlendirme politikası doğrultusunda Anadolu'dan Türk ve Tatar nüfusu Rumeli topraklarına iskân edilmiştir. Bu nüfus hareketi, yeni yerleşim alanlarının açılmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlı, bölgeye yerleştirdiği nüfusun dini, sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile cami, tekke, medrese ve bedesten gibi birçok yapıyı vakıflar aracılığı ile inşa ettirmiştir.

Günümüzde bu yapıların önemli bir kısmı doğal afetler nedeniyle, bir kısmı ise Yunanistan ve Bulgaristan devletlerinin uyguladığı politikalar sonucunda ortadan kaldırılmış; ayakta kalanlar ise ciddi şekilde tahribata uğramış, kendi kaderlerine terk edilmiş ya da farklı amaçlar doğrultusunda kullanılmaktadır.

Bu çalışmada, Selanik, Sofya ve Filibe şehirlerine ilişkin dönemin ana ve ikincil kaynakları incelenerek Osmanlı Devleti'nin bu şehirlerde yürüttüğü siyasi, kültürel ve toplumsal çalışmalar üzerinde çalışma yapılmıştır.

Anahtar Kelime: Osmanlılar, Filibe, Selanik, Sofya, İskân Politikası, Vakıf Sistemi, Balkanlar

ABSTRACT

Balkan history should be evaluated as a multi-layered historical process in which different ethnic, religious and cultural elements have interacted over centuries, and where political transformations and social ruptures have been intensely observed.

The cities of Plovdiv, Thessaloniki, and Sofia gained importance due to their geopolitical positions from ancient times and have been used as settlements since early periods. These three cities hosted various civilizations and created a rich cultural heritage over time. Especially during the periods of Roman and Byzantine rule, cultural, social, and religious developments took place in these cities. With the expansion of Ottoman rule into the region, these cities acquired a Muslim identity alongside their existing Christian elements. In line with the Ottoman Empire's settlement policies, Turkish and Tatar populations from Anatolia were resettled in the Rumelian lands. This population movement paved the way for the establishment of new settlements areas. Ottoman constructed numerous building such as mosques, lodges, madrasas, and bazaars through waqfs in order to meet the religious, social, economic, and cultural needs of the population they settled in the region.

Today, a significant portion of these structures has disappeared due to natural disasters, while others have been eliminated as a result of the policies implemented by the states Greek and Bulgaria. Those that have survived have either suffered serious damage, been abandoned to their fate, or are being utilized for different purposes.

In this study, the primary and secondary sources related to the period concerning the cities of Thessaloniki, Sofia, and Plovdiv are examined to analyze the political, cultural, and social activities carried out by the Ottoman Empire in these cities.

Key words: Ottomans, Plovdiv, Thessalonikik, Sofia, Settlement Policy, Wawf System, Balkans.

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Dr.	: Doktor
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
M.	: Miladi
M.Ö.	: Milattan Önce
Prof.	: Profesör
s.	: Sayfa
TD	: Tahrir Defteri
Yy.	: Yüzyıl

1. KONU VE KAYNAKLAR

1.1. Konu

1.1.1. Tezin Konusu

Çalışmanın konusu; Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'deki hâkimiyet sürecinin üç ana saçağını oluşturan “Selanik, Sofya ve Filibe'nin Fethi, Nüfusu ve Mimari Eserleri (14-15 yüzyıl)” teşkil etmektedir. Bu üç merkez, Osmanlı Balkanlar'ının hem askeri hem de sosyo-ekonomik açıdan en dinamik yapılarını temsil etmeleri bakımından seçilmiştir.

Söz konusu şehirler, kadim Balkan kültürünün üzerine yaklaşık beş asır boyunca devam eden bir Osmanlı-İslam medeniyeti inşa etmiştir. Osmanlı Devleti, fethettiği bu stratejik noktaları sadece birer karargâh olarak görmemiş; uyguladığı sistemli iskân politikaları ve vakıf müesseseleri aracılığıyla buraları kısa sürede şenlendirerek imparatorluğun ayrılmaz parçası haline getirmiştir.

Tez kapsamında; fetihlerin bölgedeki jeopolitik dengeleri nasıl değiştirdiği, Anadolu'dan gelen nüfusun şehirlerin demografik yapısına etkisi ve bu yerleşimlerin silüetini belirleyen mimari yapıların kentsel kimlik inşasındaki rolü anlatılmaya çalışılmıştır.

1.1.2. Tezin Amacı

Bu çalışmanın temel amacı; Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki hâkimiyetinin üç stratejik merkezi olan Selanik, Sofya ve Filibe şehirlerinin 14. ve 15. yüzyıldaki dönüşüm süreçlerini çok boyutlu bir perspektifle analiz etmektedir. Bu amaç doğrultusunda bu şehirlerin fethi, demografik ve sosyal dönüşümü ile fiziksel mekânın yeniden yapılandırılması incelenerek; şehirlerin Hristiyan kimliğinin yanı sıra Müslüman kimliği kazanma süreçlerini ortaya konulması hedeflenmektedir.

Nihai olarak bu tez, bu üç şehrin imparatorluk coğrafyasında sosyo-kültürel ve mimari önemini literatüre özgün bir katkı sunacak şekilde değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

1.1.3. Tezin Kapsam ve Sınırları

Bu çalışma; 14 ve 15. yüzyıllarda Selanik, Sofya ve Filibe'nin fetih süreçlerini, bu süreçleri takip eden demografik değişimleri ve kentsel dokuyu şekillendiren mimari eserleri kapsamaktadır. Söz konusu döneme dair somut verilere ulaşmak amacıyla birincil ve ikinci elden kaynaklar titizlikle çalışılmıştır. Ancak erken döneme ait kayıtların ve fiziksel yapıların önemli bir kısmı günümüze intikal etmemiş olması, çalışmamın sınırlarını belirleyen temel unsurlardan biridir. Bu bağlamda, döneme ışık tutan en erken tarihi veriler, ağırlıklı olarak II. Mehmet ve II. Beyazıt dönemlerinde kayıt altına alınan kaynaklardır.

Osmanlı Devletinin bu şehirlere dair tuttuğu ilk dönem tahrir defterlerinin bir kısmının günümüze ulaşmamış olması, erken dönem demografik yapısının analizinde belirli kısıtlamaları beraberinde getirmektedir. Benzer şekilde, fethi takip eden süreçte inşa edilen mimari eserlerin birçoğu zamanla tahrip olduğu veya dönemin kaynaklarında yeterince tasvir edilmediği için bu yapılar hakkında bilgilerimiz sınırlıdır. Dolayısıyla bu çalışma, kısıtlı veriler üzerinden bir sentez kurmayı amaçlamaktadır.

1.1.4. Tezin Metodu

Bu araştırma, tarihsel metodolojinin temel prensipleri olan kaynak tarama, tasnif, tahlil, tenkit ve terkip oluşturmaktadır. Çalışmanın ana omurgasını birincil elden kaynaklar olan Osmanlı kronikleri ve yabancı kronikler oluşturmaktadır. Ayrıca 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarını ziyaret eden ve bu şehirlerde gözlemde bulunan yabancı diplomatlar, elçilik heyetlerinin ve seyyahların eserlerinden faydalanılmıştır.

Elde edilen tüm veriler İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından ve akademik etik kurallara uygun olarak düzenlenmiş, nitel araştırma çalışma yöntemleri çerçevesinde yorumlanmıştır.

Tez çalışmasında bu şehirlere ait tahrir defterlerinden yararlanmakla beraber 14. ve 15. yüzyılda Osmanlı topraklarına gelen diplomatların bu şehirler ile ilgili görüşler tek tek taranmıştır.

1.2. Kaynaklar

Bu araştırmanın temelini, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinin doğrudan yansıtan kronikler ve yabancı kaynaklar oluşturmaktadır. Çalışmada dönemin siyasi, sosyal ve kentsel dönüşümünü anlamak adına aşağıdaki temel eserler incelenmiştir.

Osmanlı kroniklerinden Aşıkpaşazade'nin Osmanogulları Tarihi, Mehmed Neşri'nin Kitâb-ı Cihân-nümâ, Anonim olan Tevârih-i Âl-i Osman, Anonim Osmanlı Kroniği (Osmanlı Tarihi 1299-1512), Enverî'nin Fatih Devri Ana Kaynaklarından Düstûrnâme-i Enverî Osmanlı Tarihi Kısmı (1299-1465), Hadîdî'nin Hadîdî Tarihi (1285-1523), İbn Kemal'in (Kemalpaşazâde) Tevârih-i Âl-i Osman, Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân (İzadi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavâtnâme, Oruç Bey'in Oruç Beğ Tarihi eserlerinden faydalanılmıştır.

Osmanlı Devletine ait önemli kayıtlar olan XV. ve XVI. Asırda Edirne ve Paşa Livası, 1445 Tarihli Paşa Livası İcmâl Defteri, 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530) gibi önemli Osmanlı belgelerinden faydalanılmıştır.

Daha sonraki dönemde yazılan ana kaynak olmayan fakat ana kaynak kadar önemli olan; Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi, Hoca Sadettin Efendi'nin Tacü't Tevarih ve Münecimbaşı Ahmed b. Lütfulah'ın Camiü'd-Düvel adlı eserleri de önemlidir.

Yabancı kaynaklardan ise Baron W. Wratislaw'ın Baron W. Wratislaw'ın Anıları (16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğundan Çizgiler, Bertrandan de Broquiere'nin Bertrandan de la Broquiere'in Denizaşırı Seyahatnamesi, Dukas'ın İstanbul'un Fethi Dukas Kroniği (1341-1462), Giovanni Maria Angiolello'nun Sultan Fatih'in Sarayında Bir Esir Giovanni Maria Angiolello Gözünden Türk Tarihi, 16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (1373-1512), Hans Dernschwam'nın İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Johannis Anagostis'in Diigisis Peri TisTelefteas Aloleos Tis Thessalonikis (Selanik'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih), Konstantin Mihailoviç'in Bir Yeniçerinin Hatıraları, Kritovlulos'un İstanbul'un Fethi, Ogier Ghislain de Busbecq'nun Türk Mektupları, Salomon Schweigger'in Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581 gibi önemli Bizans, Sırp, Greek, Latin, Yahudi ana kaynaklarından da faydalanılmıştır.

Bu çalışmamda, ana kaynakların yanı sıra özellikle mimari eserlerin incelenmesinde internet ortamından temin edilen görsel materyallerden yararlanılmıştır. Söz konusu görsellere dair erişim linkleri ve erişim tarihleri dipnotta verilmiştir.

Balkan tarihi ve Osmanlı üzerinde çalışmalarıyla tanınan yetkin kişilerin eserlerine müracaat edilmiştir. Bu bağlamda; Halil İnalçık, Semavi Eyice, M. Münir Aktepe, Ekrem Hakkı Ayverdi, Ömer Lütfi Barkan, İsmail Bıçakçı, Mehmet Bulut; Mehmet Tuğrul, Melek Delilbaşı, Feridun Emecen, Meryem Erdoğan Kaçan, M. Tayyip Gökbişgin, Nevin Genç, Ayhan Pala, Ayşe Karapınar, Hüseyin Memişoğlu, Selim Hilmi Özkan, İlhan Şahin, Machiel Kiel, Mark Mazower, Meropi Anastassiadou, W. Lowry Heath gibi araştırmacıların Selanik, Sofya ve Filibe hakkında bilgi veren makale ve eserlerinden faydalanılmıştır.

GİRİŞ

Balkanlar, Osmanlı tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Balkan kelimesi Türkçe bir isim olup, “sık ormanlar ile kaplı sıra dağ veya çalılıklar ile kaplı engebeli arazi” anlamına gelmektedir. Balkan kelimesi adını bu coğrafyada bulunan Balkan dağlarından almıştır. Aynı zamanda Güney Doğu Avrupa olarak da bilinmektedir.¹

Balkanların doğusunda Adalar (Ege), Marmara Denizi ve Karadeniz, güneyinde Akdeniz, batısında Adriyatik denizi yer almaktadır.² Balkan yarımadasının doğu, güney ve batı sınırları belli iken kuzey sınırı tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar bölgenin kuzey sınırı olarak Tuna ve Drava nehirlerini kabul ederken kimileri de bu sınırı Karpat dağlarının doğusuna kadar uzandığını belirtir. Balkan yarımadasında Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye (Trakya Kısmı), Yugoslavya, Yunanistan yer almaktadır.³

Balkan yarımadasının Osmanlı literatüründeki adı Rumeli’dir.⁴ Osmanlı tarihi üzerinde önemli çalışmalar yapan Halil İnalcık, Osmanlıların bölgeye Rumeli denmesini şu şekilde açıklar; “Bizanslıların kendileri ve ülkeleri için kullandıkları *Romaioi*, *Romania* kelimeleri İslam dünyasında onların *Rum*, *Doğu Roma imparatorluğu* ülkesin de “*bilâdü’r-Rûm*” veya “*memleketü’r-Rûm*” şeklinde tanımlanmasına neden olmuştur. Anadolu’nun Türk-İslâm hâkimiyeti altına girmesinden sonra *Rum* ismi ile Bizans idaresinde bulunmuş Anadolu’yu gösteren bir coğrafi ad olarak yaygınlaşmaya başlamıştır. Osmanlılar Balkanlar için *Rum-ili* adını Romanya’dan aldılar ve Anadolu’ya karşı denizin ötesinde Bizans’tan aldıkları yerler için kullandılar. *Rum* adı ise eski anlamını koruyarak Anadolu’da Selçukluların hâkim olduğu yerleri gösteren coğrafi bir isim olarak kaldı. *Rumeli*, tarihi bir adlandırma olmasının dışında günümüzde İstanbul şehrinin Boğaz’ın batısında kesimlerin adı olarak *Rumeli yakası* şeklinde kullanılmıştır”.⁵

¹ Ramazan Özey, “Balkanların Coğrafi Yapısı”, **Balkanlar El Kitabı**, Cilt I, Ankara 2013, s. 25.

² Ramazan Özey, s. 25.

³ Kemal Karpat, “Balkanlar”, **DİA**, Cilt V, İstanbul 1992, s. 25.

⁴ Ömer Turan-Mehmet Ziya İbrahimgil, **Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2004, s. 8.

⁵ Halil İnalcık, **Doğu Batı Makaleleri II**, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008, s. 111; Rumeli hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Halil İnalcık, “*Rumeli*”, **DİA**, Cilt XXXV, İstanbul 2008, s. 232.

Osmanlılar, Rumeli topraklarını sistematik bir biçimde; askeri stratejiler ile şehirlerin jeopolitik konumlarını dikkate alarak fethetmiştir.⁶ Balkanların fethinde yerel aristoklasinin varlığı,⁷ Anadolu'daki Türkmen beylerinin desteği, fetih sürecinde yerli halka zarar vermemeyi esas alan aman politikası çerçevesinde yürütülen uygulamalar ile Balkan hanedanlarıyla kurulan akrabalık ilişkileri etkili olmuştur.⁸

Osmanlı Devleti'nin, Rumeli fetihlerinde başarılı olmasında diğer bir etken de Avrupa'da Osmanlıların ilerlemesine elverişli bir ortamın olmasıdır. Bulgarlar ile Bizans zayıf olup hanedan kavgası ile zayıf düşmüşlerdir. Stefan Duşan'ın kurduğu Sırp Despotluğu Duşan'ın 1355'teki ölümü ile dağılmaya başlamıştır. Mora'daki Latin prenslikleri iç bölünmeler ile zayıflamıştır. Ege adalarına hâkim olan Venedikliler, Cenevizliler ve Rodos Şövalyeleri, Osmanlılara karşı bir birlik kuramamışlardır.⁹ Aynı zamanda kuruluş döneminde Balkanlarda birçok devletçik, feodal senyörlerin bulunması ve aralarındaki çekişmeler Osmanlıların batı yönünde ilerlemesine yardım etmiştir.¹⁰

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlıların, Rumeli topraklarına geçip burada Bizans mirasını ele geçirerek bir imparatorluk durumuna yükselmesinin iki nedeni vardır: Birincisi, gazi geleneği, ikincisi Türkmenlerin bölgeye kitleler halinde iskân olunmasıdır.¹¹ Osman ve Orhan Beyler döneminde İslam gaza ideolojisi egemen olup Bizans ve yerel Balkan devletlerine karşı önemli mücadelelerde bu düşünce devlet siyasetine yön vermektedir. Hristiyan ülkelere karşı hiç kesilmeyen mücadele, sınırdaki

⁶ Ayşegül Kılıç, “*Erken Osmanlı Döneminde Sol Kolda Uygulanan Fetih Stratejisi*”, **XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi, On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi Bildirileri**, Cilt I, Ankara 2014, s. 90.

⁷ Anadolu'da Haymankaya kalesinin Bizans muhafızı Köse Mihal örnek olarak gösterilebilir. Orlin Sabev, (Orhan Salih), “*Balkanların Osmanlı Fethi ve İdaresinde Mihailoğulları Ailesi (XIV-XIX Yüzyıllar): Mülkler, Vakıflar ve Hizmetler*”, **XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar Ve Balkan Tarihi, On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi Bildirileri**, Cilt I, Ankara 2014, s. 75; bu konuda daha fazla bilgi edinmek için bkz., Fahameddin Başar, “*Mihailoğulları*”, **DİA**, Cilt XXX, Ankara 2020, s. 24, 25.

⁸ Yusuf Oğuzoğlu, “*Osmanlı İmparatorluğunun Balkanları Fetih Sürecinin Siyasi, Ekonomik ve Askeri Yönlerin (1354-1479)*”, **XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar Ve Balkan Tarihi, On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi Bildirileri**, Cilt I, Ankara 2014, s. 49, 51.

⁹ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (çev. Mehmet Harmanacı), E Yayınları, İstanbul 2004, s. 37.

¹⁰ Halil İnalcık, “*Balkanlar'da Osmanlı Fethinin Sosyal Koşulları*”, **Adam Akademi**, Sayı 1, (2011), s. 2.

¹¹ Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine Bir Araştırma**, Cilt I, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s. 8.

uç beyleri¹² tarafından yapılmaktadır. Uç Beyleri, sınırdaki Türkmenler ve İslam ülkelerinden gelen kişileri örgütleyerek Hristiyan topraklarına akınlar yapıyorlardı. 1352 yılından sonra Balkan fetihleri Uç Beyleri önderliğinde yapılmaya başlandı.¹³

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'a yönelik ilk fetih girişimleri, devletin kurucusu Osman Bey'in¹⁴ oğlu Orhan Bey döneminde başlamıştır. Orhan Gazi, 1326 yılında Osmanlı tahtına geçerek hükümdar olmuştur.¹⁵ Hükümdarlığının ilk dönemlerinde, uzun süredir abluka altında bulunan Bursa'yı fethetmiştir; akabinde İznik ve İzmit gibi Bizans'a ait önemli kaleleri art arda ele geçirerek Anadolu'daki siyasi konumunu güçlendirmiştir. Bu gelişmeler, Orhan Bey'in Anadolu Beylikleri arasında öne çıkmasını sağlamıştır.

1345 yılında Karesi Beyliğinin Osmanlı ülkesine katılması, Osmanlılara Edremit Körfezi ile Kapı Dağı (Cyzicus) arasındaki bölgeyi kazandırarak Osmanlıların, Rumeli topraklarına sağlam bir şekilde ayak basmasını sağlamıştır. Ayrıca Karesi gazileri¹⁶ Orhan Bey'in hizmetine katılmış ve bu gaziler Rumeli Fütuhatına teşvik edilmiştir.¹⁷ Osmanlı Devleti, Orhan Gazi döneminde Bizans Devletindeki iç karışıklıktan faydalanarak Rumeli topraklarına geçiş yapmıştır. Bizans imparatorluğunda patlak veren ikinci iç savaşta Sırlar ve Bulgarlar, V. Ioannes Palaiologos'u desteklerken Osmanlılar, Kantakuzenos'un yanında yer almıştır. Orhan Gazi, oğlu Süleyman Paşa¹⁸ kumandasında gönderdiği 10,000 kişilik bir kuvvet V. Ioannes'i destekleyen Sırp-Yunan kuvvetlerini yenilgiye uğrattı.¹⁹ 1352'de sefer dönüşü

¹² Türk devletlerinde sınır kesimlerinde teşkilatlanmış savaşı bölüklerin başındaki askeri lider veya idareci kişidir. Bkz. Feridun Emecen, "*Uç Beyi*", **DİA**, Cilt XLII, İstanbul 2012, s. 38.

¹³ Halil İnalçık, **Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı Devlet, Kanun, Diplomasi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 111.

¹⁴ Osman Bey, Karacahisar Kalesi ve Bilecik'i aldıktan sonra 28 Eylül 1299 Cuma günü adına hutbe okutarak devleti kurmuştur. Bu konuda bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 97-109.

¹⁵ Tuğrul Kihtir, **Balkanların Osmanlı Tarihi (1352-1913)**, İnkılap Yayınları, İstanbul 2015, s. 22.

¹⁶ Osmanlı idaresi altında Rumeli'nde yerleşme ve Trakya fetihlerinde Ece Bey, Evrenos Gazi, Hacı İlbeyi gibi Karesi gazileri öncülük edecektir. Bkz. Halil İnalçık, **Devlet-i Aliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar**, Cilt I, s. 47.

¹⁷ Halil İnalçık, **Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler**, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 55, 56.

¹⁸ Orhan Bey'in en büyük oğludur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmekle beraber attan düşmesi sonucunda tahminen 1357-1359 yıllarında ölmüştür. Orhan Gazi döneminde Rumeli fütuhatı ilk kez Süleyman Paşa önderliğinde yapılmıştır. Bkz. Feridun Emecen, "*Süleyman Paşa*", **DİA**, Cilt XXXVIII, İstanbul 2010, s. 96.

¹⁹ Halil İnalçık, **Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, s. 56, 203.

Kantakuzenos, Süleyman Paşa'ya Tzype Kalesine²⁰ geçici olarak yerleşmesine izin vermiştir. Ancak Süleyman Paşa bu kaleden çıkmayıp Trakya'ya yerleşmiştir.²¹ 1352 yılında Osmanlının desteklediği Kantakuzenos'un kazanması Osmanlıların Rumeli'ye yerleşmesini sağlayan bir dönüm noktası olmuştur.

Osmanlıların Rumeli'ye yerleşmesinde siyasi olayların yanında doğal afetler de etkili olmuştur. 2 Mart 1354 gecesı şiddetli bir deprem sonucu Gelibolu ve etrafındaki kalelerin surları yıkılmıştır. Osmanlı gazileri, bu durumdan yararlanarak Gelibolu'daki kalelere girdi. Osmanlıların Avrupa'da yerleşmesini sağlayan ve gazilere sonsuz bir savaş alanı açan bu olay Bizans ile Batı Hristiyan dünyasında büyük bir telaş ve heyecan uyandırdı.²² Orhan Bey döneminde Süleyman Paşa, Trakya kıyısında Tzympe kalesini (1352) ve Gelibolu'yu alarak Avrupa yakasında ilk köprübaşını kurdu.

Süleyman Paşa'nın ölümünden sonra kardeşı I. Murad (1362-1389) döneminde de Rumeli fetihleri devam etti. I. Murad ilk olarak şehzadeligi döneminde Edirne'yi (1361) aldı. Tahta çıktıktan sonra Uç beylerinden Gazi Evrenos ve Hacı İlbey'in iş birliği ile Rumeli'nde kapsamlı bir fetih hareketi başlatmıştır.²³ Edirne'nin fethinin ardından sol kol Evrenos Gazi idaresinde İpsala, Gümölcine, Serez ve Selanik yönünde ilerlerken; orta koldaki uç beyleri Filibe, Sofya üzerine; sağ koldaki uç beyleri ise Zagra, Karnobad (Karin ovası), Dobruca, Silistre yönünde ilerlemişlerdir. Bu teşkilatlanma, Orta Asya'daki geleneksel "sağ kol, orta kol ve sol kol" düzeninin bir yansıması olup Rumeli'deki sancak teşkilatında da bu yapının devamı görülmüştür.²⁴

I. Murad'ın Edirne'yi alması batı yönündeki Osmanlı ilerlemesini hızlandırmış ve bu durum Sırbistan, Bosna ve Macaristan'ın birleşmesine neden olmuştur. Yeni kurulan Haçlı Birliği 1364 yılında Türkleri Avrupa'dan atmak için Meriç nehri yönünde harekete geçmiştir. I. Murad, Edirne yakınlarında Meriç kıyılarında konuşlanarak düşman çadırlarına ani baskın yapmıştır. Sırsındığı savaşı adı verilen bu muharebeyi Osmanlı kazanmıştır. Sırsındığı zaferinden sonra Osmanlılar, batıda akıncı beyi Evrenos Bey öncülüğünde fetih hareketlerine devam etmiştir. Evrenos Bey, Meriç

²⁰Osmanlı kaynaklarında Cinbi, Cibni, Cimni, Cimenlik vb. isimler ile anılıp Batı kaynaklarında Tzympe, Tsympe ve Zimpe olarak geçer. Bkz. M. Münir Aktepe, "Çimbi", **ĐİA**, Cilt VIII, İstanbul 1993, s. 317.

²¹Halil İnalçık, Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı Devleti, Kanun, Diplomasi, s. 79.

²²Halil İnalçık, Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler, s. 56.

²³Halil İnalçık, Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı Devleti, Kanun, Diplomasi, s. 21.

²⁴Halil İnalçık, Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler, s. 58.

boyunca ilerleyip İpsala ve Dimetoka'yı almış, ardından Gümülcine'yi (1371) ele geçirmiştir. Osmanlı kuvvetleri daha sonra Makedonya'ya yönelmiş (1371-1375), Sırlar ile Bulgarlar arasındaki ittifakı parçalayarak Kavala, Drama ve Serez'i fethedip, Arnavutluk'a akınlar düzenlemiştir. Buna takiben Sofya alınarak Bulgarlar hâkimiyeti zayıflatılmıştır.²⁵

1387 yılında Osmanlı Devleti, Balkanlar'da ilk yenilgisini Sırp-Boşnak kuvvetlerine karşı Ploşnik savaşında almıştır. Bu gelişme Osmanlıların Sırp kuvvetleriyle yeniden karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Çandarlı Halil Paşa komutasındaki birlikler 1388 yılında Tırnova (Tarnova), Şumnu (Shuman) ve Niğbolu'yu (Nikopolis) almıştır. 1389 yılında ise I. Murad, Sırp arazisine girerek Kosova'da Sırp, Bosna, Arnavut ve Macar kuvvetlerinden oluşan Haçlı ordusu ile karşılaşmıştır. 1389 yılında yapılan I. Kosova savaşını Osmanlı zaferi ile sonuçlanmış; ancak Sultan Murad, savaş meydanında şehit düşmüştür. Yerine oğlu I. Bayezid geçmiştir.²⁶ I. Murad döneminde Balkanlarda stratejik bölgeler ele geçirilmiş ve bu bölgeler daha sonraki fetihlerde üst olarak kullanılmıştır.

Yıldırım Bayezid döneminde de Balkan fetihleri sürmüş olup, bu süreç Ankara savaşına kadar devam etmiştir. Yıldırım Bayezid, Eflak Voyvodası Mircea'ya karşı harekete geçmiş, Mircea, Macar himayesinde bulunan Tuna'nın beri tarafından Silistre ve Dobruca'yı ele geçirmişti. Bayezid, Tuna Bulgaristan'ı ve Dobruca'yı alarak Rumeli'ndeki bütün vassal hükümdarları yanına çağırarak onlar üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmiştir. 1394 yılında Selanik'i ele geçiren I. Bayezid, bir yandan Mora'ya kaçan Theodor'a karşı akıncı birlikleri göndermiş, diğer yandan İstanbul'u abluka altına almıştır. Şehri abluka ile almayı düşünürken Macarları ve Eflak kuvvetlerinin saldırıya geçmesi üzerine bu bölgeleri cezalandırmak amacıyla Macaristan üzerine bir sefer düzenlemiştir. Komutası altındaki Osmanlı ordusu, Güney Erdel üzerinden ilerleyerek Eflak topraklarına girmiş ve 1394 yılında Argeş'de Eflak Voyvodası Mircea ile savaşmıştır. Ardından Tuna Nehrini geçerek Niğbolu (Nikopolis) yönüne ilerlemiş, Bulgar Kralı Şişman'ı esir alarak idam etmiş ve böylece Bulgar krallığını ortadan kaldırmıştır. Bu gelişmeler Avrupa'da büyük yankı uyandırmış, Macar Kralı Sigismund idaresine Batı-Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden gelen şövalyelerin katılımı ile bir Haçlı

²⁵ Stanford J. Shaw, s. 40.

²⁶ Tuğrul Kihtir, s. 43.

ordusu oluşturulmuştur. Haçlı birlikleri Niğbolu önlerine kadar ilerleyip Niğbolu kalesini kuşatmıştır. O sırada İstanbul'u kuşatmakta olan Yıldırım kuşatmayı geçici olarak kaldırarak 10.000 askeri birlik ile Niğbolu'ya gitmiş, Haçlı ordusunu yenilgiye uğratmıştır. I. Bayezid bu zaferin ardından Anadolu ve Rumeli'deki küçük devletleri ortadan kaldırarak kısa zaman içerisinde merkeziyetçi bir imparatorluk yapısı oluşturmuştur.²⁷

28 Temmuz 1402 tarihinde Yıldırım Bayezid ile Timur arasında gerçekleşen Ankara savaşı Osmanlı Devleti açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaşta Yıldırım Bayezid, mağlup olup Timur'a esir düşmüştür. 1402 yılında Ankara Savaşındaki büyük yenilgiden sonra Osmanlılar 11 yıl süren fetret devrine girmiştir.²⁸ Bu dönemde Osmanlı'nın Batı yönlü fetih hareketler durma noktasına geldiği gibi önceden alınan toprakların bazıları antlaşmalar ile bölge devletlerine verilmiştir. Fetret devrinde Süleyman Çelebi, Selanik'i Bizans'a, Niş'i Sırlara bırakmıştır. 1413 yılında tahta çıkan Mehmed Çelebi iç karışıklıklara son vererek fetret devrini sonlandırıp siyasi birliği kurmuştur. Çelebi Mehmed ilk başta iç düzeni sağlamaya yönelik adımlarından dolayı Rumeli fetihleri bu dönemde sınırlı olmuştur. Çelebi Mehmed, Eflak Voyvodasını vergiye bağlayarak bölgede yeniden düzeni sağlamaya çalışmıştır. Çelebi Mehmed, 1421 yılında ölünce yerine oğlu II. Murad geçmiştir.²⁹

II. Murad döneminde durma noktasına gelen Rumeli fetihleri tekrar hız kazanmıştır. II. Murad, Eflak ve Sırbistan üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini tekrar kurmuştur. Osmanlı ordusu, 1426 yılında Macar kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştır. Osmanlı kuvvetleri akabinde Alacahisar ile Tuna üzerindeki Güvercinlik kalesini ve Macar adasını almıştır. 1430 yılında Hamza Bey kumandasındaki Osmanlı birlikleri Selanik'e girmiş ve şehri Osmanlı topraklarına katmıştır. Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa'nın idaresindeki Osmanlı kuvvetleri ise Yanya ve havalisini almıştır.³⁰ 1434 yılında Sırbistan ve Eflak üzerinde hâkimiyet kurmak için bu devletler ile mücadeleler edilmiş ve Osmanlı bu mücadelede başarılı olmuştur. 1437 yılında Macar Kral'ı Sigismund'un ölümünden faydalanan Osmanlılar, 1438 yılında Macar topraklarında ilerlemiş, 1439 yılında ise Sırp Despotluğunu ilhak etmiştir. 1440 yılında Belgrad'ın

²⁷ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine Bir Araştırma*, Cilt I, s. 67, 68.

²⁸ Yusuf Halaçoğlu, *"Ankara Savaşı"*, **DİA**, Cilt III, İstanbul 1991, s. 210, 211.

²⁹ Tuğrul Kihtir, s. 76-86.

³⁰ Halil İnalcık, *"Murad II"*, **DİA**, Cilt XXXI, Ankara 2020, s. 165-168.

alınması amacıyla yapılan sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1441 ve 1442 yıllarında Osmanlı kuvvetleri Eflak'ı büyük ölçüde alsa da Hunyadi Janos'un ani baskını karşısında Osmanlı kuvvetleri mağlup olmuştur. Bu durum Avrupa'da yeni bir Haçlı ittifakının kurulması yönünde umutları canlandırmıştır. Aynı dönemde Macar kuvvetleri saldırıya geçerek Hunyadi önderliğinde Niş ile Sofya'yı geçerek Balkan geçitlerine kadar ilerleyip Edirne'yi tehdit etmişlerdir. II. Murad, bu ordunun ilerleyişini Balkan geçitlerinde zorlukla durdurmuş (1443) ve ardından sulh siyasetine yönelmiştir. Bunun sonucunda Sırp Despotu Georg Brankoviç'e toprakları geri verilmiş ve Tuna'yı geçmemek taahhüdü ile Macarlar ve Sırp Despotu ile barış imzalanmıştır (1444 Edirne Antlaşması). Aynı dönemde Anadolu'da Karamanoğulları ile de barış sağlandı. II. Murad, iki tarafta da sulhü tesis ettikten sonra tahtı kendi isteği ile oğlu II. Mehmed'e bırakmıştır. Bunu fırsat bilen Macar Kralı, Bizans ve Papalık, Haçlı seferi için hazırlıklara başlamış ve 1444 yılının baharında Macar-Eflak ordusu Tuna'yı geçmiştir. Venedik donanmasının da Çanakkale Boğazını kapatması üzerine Haçlı ordusu Varna'ya yönelmiştir. Bu durum Edirne'de panik havası yaratmış ve II. Murad tekrar tahta çıkarak ordusunun başına geçmiştir. Osmanlı, 1444 yılında meydana gelen Varna Savaşında, Haçlı birliklerini yenilgiye uğratmıştır.³¹ Osmanlılar, 1444-1448 yılları arasında Arnavutluk üzerine dört kez asker sevk etmiştir ancak bu ordular İskender Bey tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Macar komutanı Hunyadi, İskender Bey ile güçlerini birleştirerek 1448 yılında tekrar Osmanlı topraklarına girmiştir. 1448 yılında gerçekleşen II. Kosova savaşı Osmanlı zaferi ile sonuçlanmıştır. Bu savaş, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki üstünlüğünü kesinleştirmiş ve Haçlıların, Osmanlı'yı Balkanlardan çıkarma girişimine son vermiştir. II. Murad, 1451 yılında vefat etmiş, yerine oğlu II. Mehmet geçmiştir.³²

II. Mehmed, Anadolu ve Rumeli arasındaki toprak bütünlüğünü sağlamak, Bizans tehdidini ortadan kaldırmak istemiştir. Osmanlılar, İstanbul'u ele geçirmek için Şubat 1453 yılında harekete geçmiş, dev toplar getirilmiştir. Gelibolu'da yapılan büyük donanma da Çanakkale Boğazından, Marmara denizine girerek saldırıya başlamıştır. Kuşatma 6 Nisan'dan 29 Mayıs 1453'e kadar 54 gün sürmüştür. 21-22 Nisan gecesi Boğaziçi'ndeki pasif halindeki donanma karadan aşırı olarak Haliç'e indirilmiş ve

³¹ Halil İnalcık, Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine Bir Araştırma, Cilt I, s. 106, 107.

³² Tuğrul Kihir, s. 95-98.

böylece Osmanlı deniz kıyısındaki surları ateş altına alarak Bizans'ı savunmasız bırakmıştır. Son saldırı 28 Mayıs gecesi başlamış olup, Osmanlı topları Topkapı ve Yalıkapı arasında alanda gedik açmış ve Osmanlı ordusu içeri girmiştir. Böylece 29 Mayıs 1453 yılında İstanbul alınmıştır.³³

İstanbul'un fethinin ardından, Osmanlılar Batı yönündeki fetihlerine hız vermiştir. 1455 yılında Trepçe, Novobordo ve Lab vadisinde gümüş madenleri ele geçirilmiş, böylece bölgenin ekonomik kaynakları Osmanlı kontrolüne geçmiştir. 1456 yılında Belgrat kuşatılmış fakat şehir alınamamıştır. Bu durum, Batı'da yeni bir Haçlı seferi umudunu arttırmıştır.³⁴ 1458 yılında II. Mehmed, Mora seferine çıkarak Phlious, Akova, Roupele, Palaimoukhli, Patras ve Akrokorint'i fethetmiştir. 1460 yılında ise Mora topraklarının tamamı alınarak Mora toprakları Osmanlılara bağlanmıştır. II. Mehmed, 1454, 1455 ve 1456 yıllarında olmak üzere üç kere Sırp seferine çıkmıştır. Bu seferler sonucu Sırp topraklarının büyük kısmı Osmanlı topraklarına katılmıştır. 1459 yılında Semendire'nin alınması ile Sırp Despotluğu toprakları tamamen Osmanlı idaresine girmiştir. 1463 yılında Bosna üzerine gerçekleştirilen sefer sonucunda Hersek hariç Bosna arazisi Osmanlılara katılmıştır. 1478 yılında Arnavutluk seferi sonucunda Karadağ topraklarının tamamı, 1479 yılında ise Arnavutluk Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. II. Mehmed, 1481 yılında vefat edince yerine oğlu II. Bayezid geçmiştir.³⁵

II. Bayezid döneminde Balkan fetihlerinde önemli ölçüde bir yavaşlama görülmektedir. Bunda kardeşi Cem'in³⁶ Papalığa sığınmasının yarattığı siyasi baskı büyüktür. II. Bayezid döneminde Boğdan Beyi, Büyük Stefan'ın elinden Kilia ve Akkerman kaleleri alınmıştır. II. Bayezid, oğlu Yavuz Sultan Selim tarafından tahtan indirilmiş, devletin yeni hükümdarı olan I. Selim döneminde ise batı yönünde fetih hareketleri olmamıştır.³⁷ 1520 yılında tahta geçen I. Süleyman³⁸ döneminde Batı yönündeki fetih hareketleri tekrar başlamıştır.

³³ Stanford J. Shaw, s. 81-83.

³⁴ Halil İnalcık, "*Mehmed II*", **DİA**, Cilt XXVIII, Ankara 2003, s. 397, 398.

³⁵ Tuğrul Kihir, s. 103-124.

³⁶ Cem Sultan, kardeşi II. Bayezid ile yapmış olduğu taht kavgasını kaybetmiştir. Taht mücadelesini kaybedince Avrupa devletlerine sığınmıştır. Bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, "*Cem Sultan*", **DİA**, Cilt VII, İstanbul 1993, s. 284.

³⁷ Feridun Emecen, "*Selim I*", **DİA**, Cilt XXXVI, İstanbul 2009, s. 408, 413.

³⁸ 1520-1566 yılları arasında Osmanlı Devlet'ini yöneten hükümdardır. Bu dönemde batıda Belgrad fethetmiştir ve Macar Krallığını ortadan kaldırmıştır. Bkz. Feridun Emecen, "*Süleyman I*", **DİA**, Cilt XXXVIII, İstanbul 2010, s. 62-64.

Osmanlı, Rumeli topraklarında yaklaşık 500 yıl boyunca hâkimiyet kurmuş; bu süreçte bölgedeki şehirlerin inşasında ve imarında kalıcı izler bırakmıştır.³⁹ Osmanlı, fethettiği Balkan topraklarında kalıcılığı sağlamak amacıyla Anadolu'dan göçler gerçekleştirerek sistemli bir iskân politikası yürütmüştür. Bu iskân politikasıyla Osmanlılar bölgenin şenlendirilmesini sağlamış, aynı zamanda Balkanların imarına katkıda bulunarak bölgenin kültürel, ekonomik ve kentsel gelişimine zemin hazırlamıştır.⁴⁰

Osmanlılar ele geçirdiği Balkan topraklarında sistemli bir iskân politikası uygulamıştır. Bu iskân politikasında en çok başvurulan yöntem sürgün usulü olmuştur. Anadolu'dan Rumeli'ye, Rumeli'nden Anadolu'ya Müslüman ve Gayrimüslim nüfus nakledilmiştir. Bu nüfus nakliyle, Osmanlı idaresine yeni katılan bölgelerde merkezi otoriteyi tehdit edebilecek unsurları yabancı bir coğrafyada etkisiz hale getirmek hedeflenmiştir.⁴¹ Balkan fetihleri ile kırsal yörede yaşayan Hristiyan halk Balkanların iç kısmına ve dağlık kesimlere doğru göç etmiştir. Fütuhât sırasında boşalan köy ve kasabalara ise Anadolu'dan getirilen Türkmen nüfus yerleştirilmiştir.⁴²

Osmanlılar sürgün yoluyla göç ettirilen kişilere uzun süreli ayrıcalıklar tanımıştır. Bu ayrıcalıkların tanınmasında, göçmenlerin yerleştikleri yeni bölgelere uyum sağlamaları, kalıcılık kazanmaları ve bölgenin ekonomik, demografik gelişimine katkıda bulunmaları hedeflenmiştir. Ayrıca sürgün edilen halk, farklı bölgelerdeki köylere yerleştirilmiş ve kendilerine tımar tahsis edilmiştir.⁴³

Rumeli'ye sürgün ve gönüllü olarak göç eden bu nüfusa ilişkin 15. yüzyıl tahrir defterleri incelendiğinde, Müslüman Türklerin genellikle yeni köyler kurdukları; şehir ve kasabalarda ise ayrı mahalleler oluşturdukları görülmektedir. Müslüman-Hristiyan

³⁹ Mehmet Bulut- Mehmet Tuğrul, “*Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Kültürel Hayat: Selanik ve Sofya*”, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt X, Sayı 2, (Aralık 2021), s. 601, 608.

⁴⁰ Ayşegül Kılıç, s. 94.

⁴¹ Yusuf Halaçoğlu, “*Osmanlı Devleti'nin Rumeli İskânıyla İlgili Toponomik Bir Değerlendirme*”, **Balkanlarda İslam Medeniyeti, Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri**, İstanbul 2002, s. 4, 5.

⁴² Mehmet İnbaşı, “*Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskân*”, **Balkanlar El Kitabı**, Cilt I, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 288, 289.

⁴³ Ömer Lütfi Barkan, “*Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*”, **İstanbul Üniversitesi İktisad Fakültesi Mecmuası**, 1953, Sayı 15, (Ağustos 2015), s. 226, 227.

karışık yerleşmelerin bulunduğu köy ve şehirlerde ise Halil İnalcık'a göre; Müslümanların genellikle İslamlaşmış Hristiyanlardan oluştuğu anlaşılmaktadır.⁴⁴

Osmanlı, Balkan topraklarında kalıcılığı sağlamak için dervişleri etkin bir şekilde kullanmıştır. Bu derviş muhacirlerin bir kısmı gazilerle beraber, yeni yerler açmak ve fütihat yapmakla meşgul iken, bir kısmı da o civardaki köylere veya tamamen boş, تنها yerlere yerleşerek müritleri ile beraber ziraat ve hayvancılıkla uğraşmışlardır. Dervişlerin boş topraklar üzerine kurdukları zaviyeleri, sadece dini merkezler değil aynı zamanda kültürel, ekonomik ve sosyal merkezler olarak da değerlendirmek mümkündür. Bu zaviyelerin ordulardan daha evvel hudut boylarında gelip yerleşmiş olması devletin uç bölgelerinde hareket etmesini kolaylaştırmıştır.⁴⁵

Osmanlıların bölgede kalıcılığı sağlamasında istimalet⁴⁶ politikası ve vakıf sistemi de son derece etkili olmuştur.⁴⁷ Osmanlı vakıfları, Balkanlara Türk-İslam karakteri kazandıran önemli kurumlar haline gelmiştir. Balkan topraklarında, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün fihrist defterlerine göre 16.000 vakıf ve kamu eseri tespit edilmiştir. Bu defterlerde kayıtlı olmayan ve kaybolan defterler göz önüne alındığında daha fazla olma ihtimali bulunmaktadır. Balkan topraklarında kaydedilen 4.500-5.000 yapı ayakta kalarak günümüze kadar ulaşmıştır.⁴⁸

Osmanlılar Balkan topraklarında ilerlerken bu toprakları yeni bir anlayış ile imar etmiş ve 9 şehir ile 250'den fazla yerleşim yeri kurmuştur.⁴⁹ Bu yeni yerleşimler genellikle bir cami ve onun etrafında kümelenen kültürel, sosyal ve iktisadi kuruluşların oluşturduğu külliye etrafında şekillenmiştir. Bu külliyelerin etrafında mahalleler oluşmuş, mahalleler de zamanla şehirleri meydana getirmiştir. Külliye, toplumun her türlü ihtiyacını karşılayabilecek nitelikte olup, vakıflar aracılığıyla uzun süre ayakta

⁴⁴ Halil İnalcık, "Balkanlar'da Osmanlı Fethinin Sosyal Koşulları" **Adam Akademi**, Sayı I, (2011), s. 2.

⁴⁵ Ömer Lütfi Barkan, **Kolonizatör Türk Dervişleri ve Süleymaniye Camii ve İmareti Muhasebesi (1585-1586)**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013, s. 61.

⁴⁶ Osmanlı'da özellikle gayrimüslim halkı gözetme, onlara karşı hoşgörülü olma manasına gelmektedir. Bkz. Mücteba İlgürel, "İstimâlat", **DİA**, Cilt XXIII, İstanbul 2001, s. 362.

⁴⁷ Ayşegül Kılıç, s. 95.

⁴⁸ Mehmet Zeki İbrahimgi-Hamza Keleş, "Yunanistan'da Osmanlı Dönemi Eserler Üzerine İstatistikî Değerlendirme", **9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ordu 2018, s. 211.

⁴⁹ Selim Hilmi Özkan, "Bir İlim ve Kültür Şehri: Sofya", **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Defter-i Hâkânî**, Cilt I, Libra Kitap, İstanbul 2015, s. 278.

kalmışlardır. Osmanlı Devleti'nin gücü ve zenginliği, bu vakıfların sürekliliğini sağlayan hayırseverlik anlayışına dayanmaktadır.⁵⁰

Tezimiz, giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Birinci bölümde Selanik'in fethi, nüfus yapısı ve mimari eserleri; ikinci bölümde Sofya'nın fethi, nüfusu ve mimari eserleri; üçüncü bölümde ise Filibe'nin fethi, nüfusu ve mimari eserleri ele alınmıştır. Olaylar kronolojik bir düzende aktarılmış olup, sonuç bölümünde ise elde edilen veriler ışığında genel bir değerlendirme yapılarak ulaşılan kanaatlere yer verilmiştir.



⁵⁰ Ömer Turan-Mehmet Zeki İbrahimgil, s. 9, 10.

BİRİNCİ BÖLÜM

SELANİK

1.1. Selanik İsmi

Şehrin ismi ile ilgili ortak görüş bir kralın kızımdan aldığıdır. Yerel yönetici olan Kral Kassandros, Büyük İskender'in kız kardeşi ile evlenmiştir. Kral Kassandros, karısını onurlandırmak için M.Ö. 316 yılında eskiden Therma kasabasının bulunduğu yerde kurduğu şehre onun adını vermiştir.⁵¹ Bugünkü adı Thessaloniki olup Osmanlı coğrafyacılarcı “İstanbul’un bir parçası”, Yahudiler tarafından ise “şehirlerin anası” olarak tanımlanır.⁵² Bugün Yunanistan toprakları içinde yer alıp, Bulgarlar ve Makedonyalılar tarafından Solun ya da Solon (Soloun), Ulahlar tarafından Sourona, Almanlar Saloniki, İngilizler Salonica, İtalyanlar Salonicco ismini derken; Fransızca adı Salonique olup İspanyol Yahudileri de bu ismi kullanmıştır.⁵³ Elçi Hans Dernschwam eserinde şehir için Selanek ismini kullanmıştır.⁵⁴ Evliya Çelebi, Yahudilerin şehre Şelenik dediğini belirtmekte olup şehrin ismi ile ilgili efsanevi⁵⁵ bilgiler nakletmektedir.⁵⁶ Osmanlılar döneminde ilk baştaki ismi Thessaloniki olup bu isim zamanla değişikliğe uğrayarak Salonik olmuş ve Osmanlılar tarafından Selanik haline

⁵¹ Meropi Anastassiadou, **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri**, (çev. Işık Ergüden), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001, s. 41; Mark Mazower, **Selanik; Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)**, (çev. Gül Çağalı Güven), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 31; Machiel Kiel, “*Selanik*”, **DİA**, Cilt XXXVI, İstanbul 2009, s. 352; M. Tayyip Gökbilgin, “*Selanik*”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt X, Eskişehir 1997, s. 337.

⁵² Machiel Kiel, “*Selanik*”, s. 352.

⁵³ Neslihan Ünal, **İzmir ve Selanik Liman Kentlerinin Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi (1650-1750)**, (yayımlanmamış doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilimi Dalı, İzmir 2013, s. 170.

⁵⁴ Hans Dernschwam, **İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü**, (çev. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 148.

⁵⁵ Evliya Çelebi, bu hususta efsanevi bilgiler nakletmektedir; Yunan, Rum, Latin, Sırp, Mağdisi ve Kıbtî tarihçilerini kaynak göstererek bu şehri ilk önce yaptıranın Hz. Süleyman olduğunu belirtir. Hz. Süleyman’ın Belkıs Ana’yı Saba şehrinden periler ile getirtip ve tahtını da rüzgâr ile getirttir. Belkıs Ana’nın Selanik yerinden hoşlandığını ve burada Yedikule denilen ve halen çınarlık olan alanda büyük bir köşk yaptırdığını belirtir. Dikkat çeken tarafı ise kalıntılarının görüldüğünü belirtmesidir. Evliya Çelebi, Hz. Süleyman’ın oğlu Melik Rac’im zamanında Hz. Zekeriya’nın dünyaya geldiğini, Hz. Zekeriya döneminde Filozof Filikos’un iman ettiğini ve Rum diyarında ünlü bir yönetici olduğunu belirtir. Filozof Filikos’un Selanik Kalesi yerinde Hz. Süleyman’ın yaptırdığı köşkün bulunduğu yerde Selanik Kalesini Hazret-i Risalet’in doğumundan 898 yıl evvel yaptırdığını yönetimini de büyük oğlu Selenik’e verdiğini seyyah belirtir. Seyyah, şehrin ismini bu kişinin Selenik isminin Selanik diye söylenmesi ile aldığını düşünmektedir. Bkz. Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Cilt VIII, (haz. Mehmet Zillioğlu, Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat Yayınları, İstanbul 1993, s. 75.

⁵⁶ Evliya Çelebi, Cilt VIII, s. 75

dönüştürülmüştür.⁵⁷ Günümüzde Thessaloniki adıyla anılan şehir Türkiye’de Selanik olarak bilinmektedir.

1.2. Coğrafyası



Selanik Vilayet Haritası⁵⁸

Selanik, 40-38 derece kuzey enlemleri ile 22-58 derece doğu boylamları arasında yer almakta olup,⁵⁹ Roma ile İstanbul şehirleri arasındaki bağlantıyı sağlayan Via Egnatia yol şebekesi üzerinde⁶⁰ ve Mekodanya, Balkanlar, Güney Avrupa’nın merkezinde yer alır.⁶¹ Selanik, konum olarak; Adalar Denizi sahilinden Balkan Dağları’nın güneyinde Thermaikos Körfezi (Thermaic Gulf) kıyısında, Khalkidiki (Halkidiki) Yarımadası’nın batısında Gallikos ve Vardar (Axios) Nehirlerinin ovalarına

⁵⁷ Selahattin Bayram, **Osmanlı Döneminde Selanik Limanı: 1869-1912**, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2009, s. 7.

⁵⁸ https://tr.wikipedia.org/wiki/Selanik_Vilayeti#/media/Dosya:Vilaet_Solunski.jpg, (Erişim Tarihi, 24/11/2025).

⁵⁹ Lina Safa, **Osmanlı Döneminde Selanik**, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2017, s. 12.

⁶⁰ Melek Delilbaşı, “Bizans’tan Osmanlı Fethine Selanik (Thessaloniki)”, **İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans’tan Osmanlı’ya geçişin Anadolu ve Balkanlar’daki İzleri**, İthaki Yayınları, İstanbul 2013, s. 97.

⁶¹ M. Şükrü Hanoğlu, **Ataürk Entelektüel Biyografi**, Bağlam Yayınları, İstanbul 2023, s. 21.

nazır, yüksekliği 1210 metre civarındaki Khortiatıs (Hortaç) Dağı eteklerinde bulunup, Thermaic Gulf bölgesinin başında, Vardar Nehri'ne yakın Olimpos Dağı'na bakan Selanik, ana ticaret yollarının kesiştiği bir noktada yer almaktadır.⁶²

Chortiatıs dağlarının eteklerinde muazzam zenginlikte bir tarım iç bölgesine hizmet veren güvenli ve geniş bir limana sahiptir.⁶³ Bu liman, Balkanlar'da ticaret ağzında ve Balkan yarımadasının içinden gelen kara ticaretinin denize ulaşmasını sağlayan bir özelliğe sahiptir.⁶⁴ Selanik Limanı, güney ve doğuya doğru İran, Yemen ve Hindistan'a giden Asya ticaret yollarına, doğuya doğru da Adriyatik denizi üzerinden Venedik ve diğer İtalya limanlarına ulaşmaktadır.⁶⁵ Evliya Çelebi bu limanı özetle şu şekilde anlatmaktadır; *“bu liman doğudan batıya doğru uzunluğuna yüz mil mesafe olan körfezin batı kısmında büyük bir limandır. On bin parça bârçe, kalyon, karavuta, filiyot vb. gemiler bu limandadır. Karadeniz, Akdeniz ve Umman denizinin bütün gemileri Mısır, Şam, Cezayir, Süveyş, Trablus, Frence vb. bu limana demir atar. Limanın dört yanı alçak ovalı ve kenarları sığ sular ile kaplıdır”*.⁶⁶

1.3. Fetih Öncesi Selanik Tarihi

Mark Mazower'a göre Selanik, Helen hanedanı döneminde ortaya çıkmıştır fakat Selanik'in gelişimi Roma hâkimiyeti döneminde gerçekleştirmiştir.⁶⁷ Selanik, M.Ö. 168 yılında Roma İmparatorluğu tarafından alınmış⁶⁸ olup M. Ö. 146 yılında Roma İmparatorluğunun bir eyaleti haline gelmiştir.⁶⁹ Miladi 50 yılında Aziz Pavlus şehirde Hristiyan bir cemaat oluşturmuş ve kent erken dönemde Hristiyanlık dini ile tanışmıştır.⁷⁰ Roma-Yunan dünyasının Hristiyanlaşma süreci ile beraber Selanik'te Hristiyanlaşmıştır. Selanik, konumundan ve zenginliğinden dolayı sürekli dış kuvvetler tarafından saldırı ve yağmaya maruz kalmıştır.

⁶² Neslihan Ünal, s. 171.

⁶³ Machiel Kiel, “*Selanik*”, s. 352.

⁶⁴ Özgür Kolçak, **Osmanlılarda Küçük Bir Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)**, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul 2005, s. 12.

⁶⁵ Mark Mazower, s. 69.

⁶⁶ Evliya Çelebi, Cilt VIII, s. 82.

⁶⁷ Mark Mazower, s. 31.

⁶⁸ Machiel Kiel, “*Selanik*”, s. 352; M. Tayyip Gökbilgin, “*Selanik*”, s. 338.

⁶⁹ Melek Delilbaşı, “*Bizans'tan Osmanlı Fethine Selanik (Thessaloniki)*”, s. 97.

⁷⁰ Machiel Kiel, “*Selanik*”, s. 352; M. Tayyip Gökbilgin, “*Selanik*”, s. 338.

III. yüzyılda Gotların, akabinde ise Ostrogotların hücumu maruz kalmıştır.⁷¹ Selanik'i VI-VII yüzyılda Slavlar, X. yüzyılda Bulgarlar, 904 yılında Araplar, 1185 yılında Normanlar tarafından kuşatılmıştır.⁷² Şehir, IV. Haçlı Seferinde Latin ordusu tarafından Makedonya toprakları ile beraber işgal edilerek Selanik'te Latin krallığı kurulmuştur.⁷³ Daha sonra Selanik şehrine hâkim olan Johann, imparatorluk unvanından feragat ederek İznik imparatorluğuna bağlanarak Selanik'teki Latin krallığına son verilmiştir.⁷⁴ Selanik, 1430'daki Osmanlı fethinden önce Helen, Roma ve Bizans metropolisi olarak bin yedi yüz yıllık bir geçmişe sahiptir.⁷⁵

1.4. Selanik'in Osmanlı Tarafından Fethi

Önemli bir konuma sahip olan Selanik'i ilk alma girişimi Osmanlı ana kaynaklarına göre I. Murad döneminde olmuştur. Grekçe Anonim kaynağa göre Selanik'te bu dönemde Bizans imparatoru Ioannes'in oğlu Manuel bulunmaktadır.⁷⁶ Dukas'ta da II. Murad'ın Venedik elçilerine verdiği cevapta şehrin büyük dedesi I. Bayezid döneminde Romalılardan alındığıdır.⁷⁷ Bu iki kaynağa bakıldığında Osmanlılar, Selanik'i almak için Bizans'la savaşımıştır. Aşıkpaşazade ve Mehmet Neşri'ye göre I. Murad, Lala Şahin Paşa ölünce yerine Kara Temür Paşa'yı beylerbeyliğine getirmiş olup, Temür Paşa'ya Selanik tarafına, Karlu iline varıncaya kadar olan yerlere akın emri vermiştir. Bu akın H. 787 (M. 1385) tarihinde gerçekleşmiştir.⁷⁸ Hadîdî'de ise tarih belirtmeden I. Murad döneminde Timurtaş Paşa'nın Selanik'i yağma ettiği belirtilir.⁷⁹ Bu üç kaynakta da Selanik'in alındığına dair bir ibare yoktur. Oruç Beğ'de; I. Murad'ın Selanik kalesinin kuşatması için Anadolu'dan ve Rumeli'den on beş bin azab ve beş bin yeniçeri ayrıca Anadolu leşkeri, Rumeli leşkeri, uç beyleri, Evrense-oğlu Ali Bey, İshak Bey, Turhan Bey ve akıncıları

⁷¹ M. Tayyip Gökbilgin, "Selanik", s. 338.

⁷² Melek Delilbaşı, "Bizans'tan Osmanlı Fethine Selanik (Thessaloniki)", s. 97.

⁷³ M. Tayyip Gökbilgin, "Selanik", s. 339.

⁷⁴ M. Tayyip Gökbilgin, "Selanik", s. 339.

⁷⁵ Mark Mazoer, s. 31-36.

⁷⁶ Grekçe Anonim, **16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (1373-1512)**, (haz. Şerif Baştay), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1973, s. 93, 94.

⁷⁷ Dukas, **İstanbul'un Fethi Dukas Kroniği (1341-1362)**, (çev. V. Mirmiroğlu), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 139.

⁷⁸ Aşıkpaşazade, **Osmanlıların Tarihi**, (çev. Kemal Yavuz, M.A. Yavuz), K Kitap, İstanbul 2003, s. 391; Mehmed Neşri, **Kitâb-ı Cihan-nümâ**, Cilt I, (haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1949, s. 243.

⁷⁹ Hadîdî, **Hadîdî Tarihi (1258-1523)**, (haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 94, 95.

bu kuşatmaya gönderdiği belirtildikten sonra Selanik kalesinin alınması için Osmanlıların top kullandığı ve bunun sonucunda kalenin bir kısmının yıkıldığı fakat alınamayıp çevrenin yağmalanarak geri dönüldüğü belirtilir.⁸⁰

Sonraki dönem kaynaklarından Müneccimbaşı Ahmed ve Hoca Sadettin Efendi’de de Oruç Beğ’i destekleyen ifadeler yer almaktadır.⁸¹

Anonim bir kaynakta, I. Murad’ın Selanik’i H. 787 (M. 1385) yılında⁸², Anonim Osmanlı Kroniğinde tarih belirtmeden I. Murad döneminde Selanik’in Manastır ile beraber alındığı kayıtlıdır.⁸³

Grekçe Anonim kaynakta ise I. Murad döneminde Selanik’in alınması şu şekilde anlatır; “*Manuel Osmanlı hâkimiyetindeki Fera üzerine giderek orayı zapt etmek istemiştir. Osmanlı padişahı I. Murad bunun üzerine Selanik’i almak ve Manuel’i ele geçirmek için Karapaşa’yı Selanik’e göndermiştir. Bunu haber alan Manuel I. Murad’a karşı koyacak gücü olamadığı için İstanbul’a babasının yanına girmek istemiştir. Babası Ioannes I. Murad’tan korktuğu için oğlunu kabul etmemiştir. Kir Manuel babası tarafından kabul edilmeyince Midilli’ye hâkim olan Duka’nın yanına gitti. Fakat o da kabul etmedi. Bunun üzerine Kir Manuel Bursa’ya I. Murad’ın yanına gitti ve ayaklarına kapandı. I. Murad onu iyi karşıladı. Kir Manuel ondan af diledi. Sultan I. Murad onu affetti ve ona: “Evvelce senin olan o kale şimdi benim olacak” dedi. Kir Manuel bunu kabul etti*”.⁸⁴

Halil İnalcık, Selanik’in ilk kez 1372 yılında kuşatıldığını fakat Osmanlıların başarılı olamayıp geri çekildiğini belirtir. Ayrıca Hristiyan ve Bizans kaynaklarını işaret ederek Çandarlı Hayreddin Paşa’nın 1383-1387 yılları arasında Selanik’i kuşattığını ve 1387 yılında aldığını söylemektedir.⁸⁵ Machiel Kiel, Ayhan Pala ise Selanik’in 1387

⁸⁰ Oruç Beğ, **Oruç Beğ Tarihi**, (çev. Necdet Öztürk), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2007, s. 57, 58.

⁸¹ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Camii’ü’l Düvel**, (çev. Ahmet Ağırakça), İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 116, 117; Hoca Sadettin Efendi, **Tacü’t-Tevarih**, Cilt I, (çev. İsmet Parmaksız), Kültür Bakanlığı, Ankara 1992, s. 155.

⁸² **Anonim Tevarih-i Ali Osman**, (çev. Nihat Azamat), Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1992, s. 28.

⁸³ **Anonim Osmanlı Kroniği (Osmanlı Tarihi 1299-1512)**, (çev. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 30.

⁸⁴ Grekçe Anonim, s. 93, 94.

⁸⁵ Halil İnalcık, “*Murad I*”, **DİA**, Cilt XXXI, Ankara 2020, s. 159-161.

yılında alındığını fakat Osmanlı'nın şehirde kontrol kuramadığı için şehrin kısa sürede Osmanlı hâkimiyetinden çıktığını belirtirler.⁸⁶

Selanik ikinci kez I. Bayezid döneminde alınmıştır. Mehmed Neşri'de; Yıldırım Bayezid'in Rumeli'de asker toplayarak Selanik üzerine yürüdüğü, Hicretin 796'sında (M. 1394) cemâziyelâhir ayının 19. günü (21 Nisan 1394) Selanik vilayetini kuşattı ve o yıl Selanik kalesinin alındığı belirtilir.⁸⁷

Dukas eserinde II. Murad'ın Venedik elçilerine vermiş olduğu cevabı kaydederken Selanik'in I. Bayezid tarafından alındığını şu cümlelerle nakletmektedir; *"Bu şehir babamdan kalma mülktür. Büyük babam Bayezid de pazısının kuvvetiyle burayı Romalılarından aldı. Eğer oranın idaresi Romalıların elinde bulunsaydı, bunlara haksızlık ettiğimi belki iddia edebilirlerdi. Siz ise İtalya'dan gelen Latinlersiniz, bu yerlere sokulmanıza sebep ne? İsterseniz oradan çekiliniz, yoksa hemen geliyorum"*.⁸⁸

Yıldırım Bayezid döneminde alınan Selanik, oğlu Süleyman Çelebi'nin Bizans ile yaptığı antlaşma sonucu elden çıkmıştır. Dukas'ta yer alan bilgiye göre Süleyman Çelebi, İstanbul'a gelerek Bizans İmparatoru ile görüşmüştür. Bu görüşme sonucunda daha önce alınmış olan Selanik'i ve Zitunio ile Ustrumca nehrine kadar olan Mora Yarımadasını Bizans imparatoru Manuel'e bırakmıştır. Dukas, ek olarak Manuel'in Selanik'i almak için Dimitri Leondari'yi gönderdiği ve Dimitri Leondari'nin Selanik'i aldıktan sonra durumu Manuel'e bildirdiği, sonra Ioannis'i orada bırakarak kendisini bütün Thessalia'nın hükümdarı ilan ettiğini; ayrıca Bizans imparatorunun alınan şehre ve köylere memurlar gönderdiğini ve Bizans'ın Osmanlı'yı alınan yerlerden uzaklaştırıldığı belirtir.⁸⁹

Grekçe Anonim kaynakta bu bilgiyi destekleyerek Bayezid'in oğlu Süleyman'ın Romalılara tekrar Selanik, Zituni ve Anadolu'nun sahil bölgelerinin bazı şehirlerini verdiğini nakleder.⁹⁰ Neşri ise I. Bayezid'in öldüğünde kâfirlerin şehri geri aldığını açıklar.⁹¹

⁸⁶ Machiel Kiel, "Selanik", s. 352; Ayhan Pala, "XVI. Asırda Selanik Şehrinde İhtida", **History Studies**, Cilt XII, Sayı 5, (Ekim 2020), s. 2544.

⁸⁷ Mehmed Neşri, Cilt I, s. 323-325.

⁸⁸ Dukas, s. 139.

⁸⁹ Dukas, s. 65, 66.

⁹⁰ Grekçe Anonim, s. 94.

⁹¹ Mehmed Neşri, Cilt I, s. 325.

Dönemin ana kaynaklarında seferin nedeni hakkında bilgi yer almaz iken daha sonraki dönemde yazılan Müneccimbaşı Ahmet Dede'nin eserinde II. Murad'ın Selanik seferine çıkma nedeni şu şekilde anlatılır; *“Bizans hükümdarı Sultan Murat’a karşı kâfir hükümdarları tahrik ediyor ve İslam ülkelerine taarruz etmeye teşvik ediyordu. Bizans hükümdarı, Selanik tekfurı ile Osmanlı’ya karşı ittifak yapmışlardır. Bu ittifaka göre Sultan Murad tarafından yapılan bir saldırıda iki taraf birbirine yardım edecektir. Selanik tekfurı Frenk hükümdarından yardım istemiştir. Çok sayıda Frenk gemileri Selanik limanına demir atmıştır. Frenkler karaya çıkarak Müslüman illerine akın yapıp bölgeyi tahrip ve yağma etmişlerdir. Bunun üzerine II. Murad, Selanik şehrine sefere çıkmıştır”*.⁹²

II. Murad, Selanik’i kuşatmadan önce şehrin yönetiminde Dukas ve Yorgios Sfrancis’e göre Bizans imparatoru Manuel’in oğlu Androniks⁹³ Selanik despotu olarak görev yapmaktadır.⁹⁴ Grekçe Anonim Kaynakça göre ise Bizans imparatoru Manuel’den⁹⁵ sonra tahta oğlu Konstantin’in geçmiş, Selanik ise kardeşi Andronikos’un yönetiminde kalmıştır.⁹⁶

Selanik, 1422 yılından itibaren Osmanlı tarafından abluka altına alınmıştır. Şehir, Osmanlı’ya karşı Despot Andronikos’un öncülüğünde savunulmaya çalışılmıştır. Bu savunmanın bir süre başarılı olmasında, şehrin surlarının sağlamlığı ve deniz yoluyla dış dünya ile iletişiminin açık olması etkili olmuştur. Ancak surların iç kesiminde yaşam koşulları her geçen gün ağırlaşmıştır. Karayolu bağlantısının kesilmesi nedeni ile halk, gıda temininde ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Limanların açık olmasına rağmen, ticaret büyük ölçüde durma noktasına gelmiştir. Bu durum karşısında halk, eşyalarını toplayarak şehri terk etmeye başlamıştır. Despot Andrikos’un henüz 23 yaşında olması ve sağlık sorunları yaşaması da süreci olumsuz etkilemiştir. Bu nedenlerle Andronikos,

⁹² Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, s. 203.

⁹³ İmparator Manuel’in üçüncü oğlu olup 1408 yılında sekiz yaşında iken Selanik Despotluğuna getirilmiştir. Bkz. Donald M. Nicol, **Ölümsüz İmparator (Romalıların Son İmparatoru Konstantinos Paleologos’un Hayatı ve Efsanesi)**, (çev. Efe Kurtoğlu), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 2012, s. 3, 4.

⁹⁴ Dukas, s. 65, 66, 138; Chronicon Minus, **İstanbul’un Fethinin Bizanslı Son Tanığı Yorgios Sfrancis’in Anıları**, (çev. Levent Kayapınar), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 36.

⁹⁵ Bizans İmparatoru Manuel 1422 yılında felçlik geçirmiştir. İstanbul’u fiilen bu dönemde büyük oğlu İoannis yönetir. 1425 yılında Manuel ölür ve Bizans tahtına VIII. İoannis geçer. Bkz. Donald M. Nicol, **Ölümsüz İmparator (Romalıların Son İmparatoru Konstantinos Paleologos’un Hayatı ve Efsanesi)**, s. 5, 6.

⁹⁶ Grekçe Anonim, s. 121.

1423 yılında şehrin Venedik'e emanet edilmesini önermiş ve yapılan oylama sonucunda Selanik Venedik'e bırakılmıştır.⁹⁷

Selanik'in Venedik'e verilmesi dönemin kaynaklarında farklı anlatılmıştır. Dukas'ın olayı şu şekilde anlatılır; *"Selanik şehir kuşatılınca hiçbir taraftan yardım gelmeyince halk toplanarak ileri gelenlerden bazılarını Venedik'e gönderdi. Despotun rızası olsa da olmasa da Selanik'i Venedik'e teslim etmek istediklerini bildirdiler. Venedik bu teklifi kabul etti ve şehri muhafaza etmek, halkı geçindirmek, Selanik'i mutlu bir şehir haline getirmek ve ikinci Venedik cemaatine karşı Venedik'te doğmuş ve büyümüş olanlar gibi sadık kalacaklarını kabul etti. Bu hususta antlaşmalar sağlandıktan sonra on kadirga ile Selanik'e bir duka gönderdiler. Halk Duka'yı şehre sokarak Despot Andronikos'u şehirden dışarı çıkardılar. Üç sıra kürekli kadirgalarla dukayı yerleştirdikten ve kendisine hamdüsena ettikten sonra Venedik'e döndüler"*.⁹⁸

Grekçe Anonim Kaynağa göre; Selanik yöneticisi Andronikos, tedavisi mümkün olmayan bir hastalığa yakalanmış ve bunun üzerine Selanik'i 50 bin flori mukabilinde Venedik'e satmıştır. Müekkif; Selanik'in Venedik'e verilmesini farklı anlatmaktadır; Bizans imparatorunun kardeşi, Selanik'i elinde tutmada başarılı olamayınca 50 bin flori karşılığında Venediklilere satmıştır.⁹⁹

Dukas'ta da Selanik yöneticisi Andronikos'un sara hastası olduğu ve gün geçtikçe hastalığının ilerlediğini belirtilmektedir.¹⁰⁰

Bu zikrettiğimiz iki kaynağı karşılaştırdığımızda; Dukas'a göre Selanik'i Venedik'e halk teslim etmiştir. Grekçe Anonim Kaynağa göre ise Selanik'i yöneten Andronikos şehri Osmanlı'ya karşı savunamayacağını ve hasta olduğu için şehri para karşılığı Venedik'e satmıştır. Osmanlı Devleti, şehri kuşattığında Selanik Venedik hâkimiyetindeydi ve Osmanlılar Venedikliler ile karşı karşıya gelmiştir.

Melek Delilbaşı, Selanik'in 1423 yılında Türk akınları ve şehirde yaşanan kıtlıktan dolayı bazı şartlar karşılığında Venedik'e verildiğini belirtir. Bu şartlar; halk kendi gelenek ve göreneklerine göre yönetilecek, başpiskopos ve rahipler görevlerine

⁹⁷ Donald M. Nicol, **Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)**, (çev. Bilge Umar), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s. 411.

⁹⁸ Dukas, s. 138.

⁹⁹ Grekçe Anonim, s. 115, 121.

¹⁰⁰ Dukas, 138.

devam edecek, halk istediği zaman şehirden göç edebilecektir.¹⁰¹ Donald M. Nicol ise Andronikos'un hasta ve genç olmasından dolayı babasının onayını alarak Selanik'i Venedik'e verdiğini açıklar.¹⁰²

Kuşatma başlamadan önce II. Murad, Venediklilere şunları söylemiştir; *“Bu şehir bize aittir. Zira bu şehri en zayıf halinde bulunduğu zaman almadık, size de hiç bağlanmak arzusunu göstermediler”*.¹⁰³ Burada II. Murad, Selanik'in önceden Osmanlı toprağı olduğunu ve şimdi ise Selanik halkının istemeyerek şehri Venediklilere teslim ettiğini ve Selanik'in eski gücünün kalmadığını ifade etmek istemiştir.

Dukas, barış görüşmeleri için gelen Venedik elçilerine II. Murad'ın; *“Bu şehir babamdan kalma mülktür. Büyük babam Bayezid de pazısının kuvvetiyle burayı Romalılarından aldı. Eğer oranın idaresi Romalıların elinde bulunsaydı, bunlara haksızlık ettiğimi belki iddia edebilirlerdi. Siz ise İtalya'dan gelen Latinlersiniz, bu yerlere sokulmanıza sebep ne? İsterseniz oradan çekiliniz, yoksa hemen geliyorum”*¹⁰⁴ dediğini belirtir. Böylece elçiler istediği cevabı alamayarak Venedik'e geri dönmüşlerdir.

II. Murad, Venedik'in barış teklifini reddettikten sonra Selanik'i almak için harekete geçmiştir. II. Murad, ilkbaharda Edirne'den hareket ederek Serez'e gelmiştir. Burada batı askerlerini toplayarak, Hamza Bey'e mektup yazarak Anatolikon Theması'ndaki (Anadolu Bölgesi) kuvvetlerini alıp boğazı geçmesini ve Thessalia (Teselya)'ya gelmesini emretmiştir. Bu iki ordu Teselya'da birleştikten sonra II. Murad, orduyu Hamza Bey komutanlığında Selanik'e göndermiştir. Hamza Bey, Selanik kuşatması için merdivenler, hareketli kuşatma kulesi ve harp aletleri götürmüştür. Hamza Bey, geldikten bir süre sonra II. Murad da Selanik'e gelmiştir. Aynı zamanda Teselya, Etolia, Edias, Tep ve Yanya'nın Beyleri; II. Murad ile iş birliği yaparak Selanik kuşatmasına yardım etmişlerdir. Bu beyler Evrenosoğlu ve Turahan Bey'in emrindedirler.¹⁰⁵

¹⁰¹ Melek Delilbaşı, *“Bizans'tan Osmanlı Fethine Selanik (Thessaloniki)”*, s. 101.

¹⁰² Nicol M. Donald, *Ölümsüz İmparator (Romalıların Son İmparatoru Konstantinos Paleologos'un Hayatı ve Efsanesi)*, s. 5, 6.

¹⁰³ Dukas, s. 138.

¹⁰⁴ Dukas, s. 139.

¹⁰⁵ Dukas, s. 138, 139.

Selanik'in fethi hakkında en ayrıntılı bilgiyi veren, şehri Osmanlı'ya karşı savunan, orduda görev alan ve fethi doğrudan tanıklık eden Johannis Anagnostis'dir. Johannis, Selanik halkının, II. Murad'ın tam teçhizatlı bir ordu ile üzerlerine geldiği haberinin duyulduğunu ancak halkın bu haberi ihtimal olarak değerlendirdiğini, Venediklilerin ise bu habere inanmadıklarını ifade eder.¹⁰⁶

Johannis, kısa bir süre sonra aynı haberin tekrar geldiğini, bu habere hem halkın hem de Venediklilerin inandığını ve savunma hazırlıklarının başladığını belirtmektedir. Kuşatma öncesinde mazgalların tamir edildiğini, surların ön kısmının kereste ile kapatıldığını, kaleyi savunmak için yeterli askerlerin var olup olmadığını anlamak için bütün askerlerin sayıldığını, silahları ile beraber surun üzerine yerleştirildiğini, iki-üç mazgalda bir askerin durduğu ve bu askerlerin yeteri kadar silahının olmadığını ifade etmektedir.¹⁰⁷

Johannis, kuşatma başlamadan önce şehrin başpiskoposunun ölümünün halkın moralini olumsuz etkilediğini ve bu olayın yaklaşan olumsuzlukların başlangıcı olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir. Ayrıca kuşatma başlamadan önceki gece Selanik'te bir deprem olduğunu ve bunun felaketin habercisi olarak yorumlandığını da nakletmektedir.¹⁰⁸

Johannis, II. Murad'ın şehrin harpsiz teslim olacağını düşündüğünü ve şehrin teslim olması için birkaç bilgili Hristiyan'ın şehre gönderildiğini fakat bu girişimin sonuçsuz kaldığını açıklar. Johannis, elçilerin görevlerinde başarısız olduğunu şu ifadeler ile açıklar; *"Defalarca surların birçok yerine gidip, etrafını dolaşıp Murad tarafından söz verilenleri açıklamaları, sözle tavsiyede bulunmak suretiyle onları bir araya toplanıp, çıkarlarını düşünmeleri için istekli kılmaları lazımdı. Onlar, verilen emirlere aldırmadılar ve bize karşı iyi davranmadılar"*.¹⁰⁹

II. Murad, şehri savaşız ele geçiremeyeceğini anlayınca ordusunu savaş düzenine sokmuştur. Johannis'in aktardığına göre; II. Murad, şehrin etrafına ordugâh kurdurarak kumandanlarını harp nizamına uygun biçimde belli noktalara yerleştirmiş ve

¹⁰⁶ Johannis Anagnostis, *"Diigisis Peri Tis Telefteas Alosoos Tis Thessalonikis (Selanik'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih)"*, (çev. Melek Delilbaşı), **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt VIII, Sayı 14, (1963), s. 30.

¹⁰⁷ Johannis Anagnostis, s. 31.

¹⁰⁸ Johannis Anagnostis, s. 29, 32.

¹⁰⁹ Johannis Anagnostis, s. 32.

kaleleri kuşatma altına aldıktan sonra kendi çadırını yüksek bir konumda bulunan Akropol'ün karşısına kurdurtmuştur. Kuşatma başlamadan önce II. Murad, şehrin teslim olması için şehre son kez elçi göndererek teslim olmalarını istemiş, bunun karşılığında ise bazı imtiyaz ve hürriyetler vereceğini, olumsuz cevap verildiğinde ise kötü şeylerin olacağını belirtmiştir. II. Murad'ın kuşatma başlamadan önce aynı yemin ve şartlar ile birçok beyannameyi ok ile içeri attığını ancak II. Murad'ın olumlu cevap alamayınca şehri zapt etmek için harekete geçtiğini aktarır.¹¹⁰ II. Murad'ın Selanik'i savaşımadan alma çabaları sonuç vermemiştir. Johannis, Selanik halkının Venediklilerden korktuğu için teslim olmadıklarını düşünmektedir.¹¹¹

II. Murad, şehri savaşımadan teslim alamayacağını anlayınca borazanları çaldırarak harbi başlatmıştır. Dukas'ta yer alan bilgiye göre II. Murad, askerlerine hitaben şöyle bir konuşma yapmıştır; *“Ey askerlerim, işte şehrin içinde bulunan her şey yani erkeleri, kadınları, çocukları, gümüş ve altınları size veriyorum. Yalnız şehri bana bırakınız”*.¹¹² II. Murad burada ordunun savaş şevkini artırarak şehrin kısa sürede alınmasını sağlamak istemiştir.

Giovanni Maria Angiolello, Venediklilerin Selanik'i Osmanlı'ya karşı savunmakla beraber aynı dönemde Brescia kuşatması ile de meşgul olduğundan şehirde ciddi bir erzak sıkıntısı yaşandığını aktarmaktadır. Ayrıca bu süreçte Venedik donanmasının başına deniz komutanı olarak General Piero Loredano atandığını belirtmektedir.¹¹³ Venedik'in iki cephede birden savaşmak zorunda kalması, erzak temininde yaşanan güçlükler Osmanlı'nın Selanik'i ele geçirmesini kolaylaştıran etkenlerden biri olmuştur.

Johannis, savaşın üçüncü günündeki seyrini şu ifadeler ile anlatır; *“II. Murad, habercileri gönderdiği zaman birçok Türk, gece geç saatlerde kale dışına dış sur önüne giderek temelden kazmaya başlamışlardır. Sayısız insan dış sur ile büyük sur arasında girebilsin ve kolaylıkla merdiven dayayarak büyük sura çıksın diye birçok yeri yıktılar. Bu suretle surun dış kısmını geçmeyi mümkün kıldılar. Gece ve gündüz oku ellerinden bırakmamak suretiyle dış suru geçmeyi müsait kıldılar... Bizler silahlardan daha ziyade*

¹¹⁰ Johannis Anagnostis, s. 33, 34.

¹¹¹ Johannis Anagnostis, s. 34.

¹¹² Dukas, s. 139.

¹¹³ Giovanni Maria Angiolello, **Sultan Fatih'in Sarayında Bir Esir Giovanni Maria Angiolello Gözünden Türk Tarihi**, (çev. Pınar Gökpar), Profil Kitap Yayınları, İstanbul 2022, s. 21.

*küçük topları (skevi) kullanıyorduk, fakat onların sadece sesini işitiyor, bir ateş çıkardığını görmüyorduk. Elimizde bulunan sayısız barutu hesapsızca harcıyorduk”.*¹¹⁴

Johannis, savaşın dördüncü gününün başlangıcında Osmanlı kuvvetlerinin Selanik’i hem karadan hem denizden kuşatacağına dair haberlerin yayılmasının şehir halkı arasında büyük bir umutsuzluk ve çaresizlik yarattığını belirtmektedir. Ayrıca, Venediklilerin Osmanlı donanmasının denizden saldırıya geçeceğini öğrendikleri andaki tutumlarını ve bu gelişmenin halk üzerindeki etkisini şu şekilde açıklar: “Venedikliler, Türkler gelip yakmasınlar diye limanda bulunan üç tane kadirga için endişe duyuyorlardı. Latinler, surların muhafazası için dağılmış olarak bulunan kendi okçularının yanına giderek, geri çekilmelerini emrettiler. Diğerleri ne bu düşünceye ne de surlardan onların neden ayrıldıklarını bilmiyorlardı. Eğer bu işi açıklayacak olsalardı yani limanı ve kadirgaları korumak için geri çekildiklerini, geri kalanların ümitleri devam edecek ve onların kaçtıklarından şüphelenmeyeceklerdi. Keşke hiç olmazsa böyle olsaydı. Bu suretle, kaçmaları hepimizin ruhuna korku sardı ve gece yarısı birçokları gizlice kaçıp evlerine giderek surların büyük bir kısmını boş bıraktılar”.¹¹⁵ Venediklilerin kadirgalarını korumak amacıyla şehirdeki askerlerini geri çekmeleri ve bu durumdan kaynaklanan firarların artması, Selanik’in savunmasız kalmasına yol açmıştır. Bu durum Osmanlıların bunu fırsata çevirerek şehri kolay ve kısa bir sürede ele geçirmelerini sağlamıştır.

Osmanlıların, Selanik kuşatmasının dördüncü gününde, şehri denizden kuşatarak alma girişimi Venedikliler tarafından engellenmiştir. Johannis, Selanik’in Osmanlılar tarafından son kez kuşatılışını ve bu sürecin nasıl geliştiğini özetle şu şekilde aktarmaktadır: “Osmanlı askerleri tam teçhizatlı bir şekilde surları kuşattı. Kuşatmada kadınlar düşmana karşı koymak için taş taşımak suretiyle erkeklere yardım ediyordu. Türk ordusu ilerleyerek surlara çok yanaştılar. Türk kumandanları bir usul bulup kendi askerlerini yeterince dinlendirdiler. Böylece devamlı savaşmak suretiyle bize çok zahmet çektirdiler. O zaman kalenin doğu ve batı kısmını, yukarıda bulunan iç kaleden denize kadar olan bütün kısmını kuşatmayı emir verdiler. Birçok yeri sağlam olmadığı için surun doğu tarafının daha kolay zapt edileceğini gördüler. Bunun için askerlerin büyük bir kısmının ve savaşçı olanların burada savaşmaları için emir verdiler. Murad

¹¹⁴ Johannis Anagnostis, s. 35.

¹¹⁵ Johannis Anagnostis, s. 35, 36.

da etrafında diğerleri gibi kahramanca çarpışan piyadelerle birlikte, fasılasız Trigonion'dan Hortaitis manastırına kadar savaştı. Çünkü şehir güvenliğinin sağlandığı surun o kısmının çürük olduğunu ve şehrin o taraftan daha kolay zapt edileceğini anlamıştır. Okçular oklarını o kadar isabetli kullanıyorlardı ki, hiçbirimiz surun dışına eğilmeye cesaret edemiyorduk. Onlarda insan bulamadığından, cesaretle ta kalenin altına kadar geliyorlardı ve onları yıkmak için çeşitli usuller buluyorlar, birçok muhasara aletini hünerlice kullanıyorlardı. Diğerleri ise korkusuzca merdivenler vasıtasıyla tırmanmaya çalışıyorlardı. Trigonion kısmını savunacak ve düşman hücumunu önleyecek başkaları olmadığı için, kısa zamanda o taraf boşalıyordu. Türkler bu tarafta ok ve toplar kullanıyordu. Fakat toplar küçük olduğu için mazgallardaki tahta barikatları yıkmaya muvaffak olamıyorlardı. Batı kumandanı ise her tarafı silahlanmış bir durumda at üstünde şehrin doğu tarafına geçerek, herkese sözleriyle mükâfat vadetmek suretiyle teşvik ve gayret veriyordu. Türkler birçok tahta barikatları taşlarla yıktılar. Bazıları ise gizlice sura yaklaşarak acele ile çürük buldukları yerleri kazıp yıkıyorlardı. Biz ise devamlı suretle ok attıklarında taş veya başka bir şeyi fırlatmaya muktedir olamıyorduk. Bir kısım askerler oklardan aldıkları yaralar ile ölmüşlerdi, bir kısmı ise korkularından orada kalamayarak surlardan dışarı kaçmışlardı. Bu şekilde dördüncü günün üçüncü saati geçti ve maalesef düşman bu şekilde şehri zapt etti.”¹¹⁶ Johannıs'in anlatımına göre bir kuleye Venedikliler ile muhafızların bir kısmı Samarra adı verilen kulede konuşlanmışlardır. Ancak şehir Osmanlılar tarafından ele geçirildikten sonra Venediklilerin limandaki gemiler ile şehri terk ettiği belirtilmektedir.¹¹⁷ Selanik halkının güvenmiş olduğu Venedikliler onları koruyamamış ve kendi kaderlerine terk etmişlerdir.

Dukas, şehrin Osmanlılar tarafından ele geçirilmesini ayrıntılı bir şekilde anlatmaz. Ancak askerlerin surlara merdiven dayayarak tırmandıklarını, hemen ardından kalelere çıktıklarını ve şehirdeki surların bir kapısının açılması ile askerlerin içeri girip şehri aldığını belirtmektedir.¹¹⁸

Dönemin Osmanlı kaynakları ise bu fethetme ilişkin detaylı bir bilgi sunmaz. En önemli kaynaklardan Aşıkpaşazade ve Neşri benzer cümleler ile olayı

¹¹⁶ Johannıs Anagnostis, s. 35-39.

¹¹⁷ Johannıs Anagnostis, s. 40.

¹¹⁸ Dukas, s. 140.

nakletmektedirler. Aşıkpaşazade, II. Murad'ın Selanik'i fethi ile ilgili şu bilgileri aktarmaktadır; *"Bir gün Sultân Murâd Han-ı Gâzi vezîrlere eydür: "Şol Selânîk diyen şehir uzak mıdır, ya yakın mıdır?" dedi; sordu. Vezîrlere eyitdi: "Sultânım Sirez'den öte hünkâr göçine dört göçdür." didiler. Hünkâr eydür: "Ya neçün turursız, tizcek sefer yarağın görün." Hemân toplar ve mancılık yarağın gördiler ve Gelibolı'dan gemiler dahı getürdiler ve "niyyet-i gazâ" diyü çağırdılar, yöridiler. Selânîk'e togrı varup üzerine düşdiler. Etrâfdan da hayli bari gâziler cem' oldılar. Cenge başladılar. Bir niçe gün eyü cenk olundu. Âhirü'l-emir hünkâr eydür: "Hay paşalar! Bu hisârı almasına tedbîr ve tedârük idün." dedi. Evrenesoglu 'Ali Beg dedi: "Devletlü sultânım! Bu hisâr cengi hayli müşkildür. Sultânım bunu yagma itmek gerek kim bu alına." dedi. Sultân Murâd Han-ı Gâzi eydür: "Bire hisâr yagmadur gâziler!" dedi. Allahu ekber, çünkim yagma habarın gâziler işidicek her taraftan neredübânlar getürdiler, yöridiler, göz açdurmadılar. Def'i tarfetü'l-'ayn içinde hisâra koyuldılar feth oldı. Mâl-ı ganîmete gark oldılar."*¹¹⁹ Osmanlı kroniklerinin nakilleri ile yabancı kaynakların anlattıkları tutarlı olmasına rağmen Osmanlı Kronikleri birçok olayı ayrıntılı kaydetmemektedirler.

Selanik'in fetih tarihini; Johannis 29 Mart 1430,¹²⁰ Mehmed Neşri 833 (Miladi 1429-1430)¹²¹, Aşıkpaşazade 833 (Mildi 1430)¹²², Anonim Osmanlı Tarihi 832 (Miladi 1329)¹²³, Hadîdî 833 (Miladi 1430)¹²⁴, Yorgios Strancis Mart 1430¹²⁵ tarihini vermektedirler.

Osmanlı Devleti'nin Selanik'in 832 (Miladi 1429) yılında fethettiğine dair Aya Paraskevi Kilisesi'nde yer alan tarihi bir yazıt bulunmaktadır. Bu yazıt iki sıradan 12'şer sütunlu bir bazilika olan Aya Paraskevi Kilisesinin girişten sonra altıncı sütunda yerden 4,0 m yükseklikte yer almaktadır. Yazıtta; *"Feth-i Sultan Murat Han Şehr-i Selanik 832"* ifadesi yer almaktadır. 832 senesi 1428 Teşrin-i Sânisinin ortasında başladığından, kış geçtikten sonra 1429 senesinde fethedildiği kabul edilmelidir.¹²⁶

¹¹⁹ Aşıkpaşazade, s. 458; Mehmed Neşri, Cilt II, s. 611; Hadîdî, s. 173-175.

¹²⁰ Johannis Anagnostis, s. 39.

¹²¹ Mehmed Neşri, Cilt II, s. 613.

¹²² Aşıkpaşazade, s. 459.

¹²³ Anonim, s. 70.

¹²⁴ Hadîdî, s. 175.

¹²⁵ Chronicon Minus, s. 158.

¹²⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri**, Cilt IV, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, İstanbul 2000, s. 270.

Johannis, II. Murad'ın fetih sonrası askerlerine yağma emri hakkında şu bilgileri nakleder; “*Şehir zapt edilerek arzusunun yerine getirildiğini görürse, herkes ne alırsa alanın kendine ait olacak ve hiçkimse onun elinden alamayacaktır*”.¹²⁷

Fetihten sonra şehirdeki kilise, manastır, sokak ve evler Osmanlı askerleri tarafından yağmalanarak tahrip edilmiştir.¹²⁸ Johannis, Osmanlı askerlerinin Aya Dimitrius mezarını yağmalayarak değerli malları aldıklarını hatta Dimitrius'un kemiklerinin dahi çıkarıldığını, Aya Theodora'nın mezarına da büyük zararlar verip içindeki malzemelerinin alındığını aktarmaktadır. Johannis ayrıca, Osmanlıların saklanan malları bulmak için kilise ve mezarlıkları kazdığını hatta insanlara zorla veya kandırarak bu malların nerede olduğunu öğrendiklerini belirtir.¹²⁹ Osmanlı kaynakları, yağma ile ilgili detaylı bilgi vermez ve sadece ganimet mallarının ve esirlerin alındığını belirtmektedirler.¹³⁰

1.5. Selanik Şehrinin Nüfusu

Osmanlı Devleti, sistemli bir iskân siyaseti uygulayarak yapmış olduğu fetih bölgelerinde kalıcı olmayı başarmıştır. Balkan fetihleri esnasında Rumeli topraklarının genel olarak senyör ve kilisenin elinde olması iskânın yerel halka zarar vermeden yapılmasını sağlamıştır.¹³¹ Osmanlıların yapmış olduğu bu iskân belirli şartlar oluştuğunda ve belirli kanunlar dâhilinde yapılmıştır; İskâna tabi olanlar Anadolu'da bulunduğu bölgede yeterli toprağı bulunmayan, verimsiz tarım arazilerinde bulunan kişiler Rumeli topraklarına göç ettirilmiştir. Rumeli'ye gelen bu Türk ailelerine toprak, yurtluk, tımar ve imtiyazlar vererek halkı iskâna teşvik etmiştir. Göç ettirilen Türk nüfus harap haldeki bölgeyi şenlendirerek ekonomik canlılık getirmiştir. Aynı zamanda askeri ve ticari sevkiyatı kolaylaştırmak için geçiş yolları boyunca kasabalar ve köyler kurarak bölgede güvenliklerini sağlamıştır.¹³²

Osmanlılar Selanik'i almadan önce de şehirde Türk nüfusu bulunduğu düşünülmektedir. M. Tayip Gökbilgin, IX. yüzyıldaki Bizans kaynaklarında, “Vardarlı

¹²⁷ Johannis Anagnostis, s. 40.

¹²⁸ Johannis Anagnostis, s. 42; Dukas, s. 140.

¹²⁹ Johannis Anagnostis, s. 42, 43, 44.

¹³⁰ Aşıkpaşazade, s. 458; Mehmed Neşri, Cilt II, s. 611.

¹³¹ Yusuf Oğuzoğlu, s. 57.

¹³² Yusuf Oğuzoğlu, s. 57

Türkleri” diye adlandırılan bazı grupların Selanik civarında görüldüğünü¹³³ bunların Hristiyanlığı benimsediğini düşünmektedir.¹³⁴ XIV. asrın ilk yarısında Aydın ve çevresine hâkimi olan Umur Bey’in¹³⁵ idaresindeki bir grup Türk kuvveti, Kantakuzen’in müttefiki olarak Selanik’e gelmiş beraberindeki Türkmenler Selanik’e, Tesalya’ya yerleşmişlerdir.¹³⁶ Fakat Osmanlı kaynaklarında bu konu hakkında bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

Şehirde, Rum nüfusu çoğunlukta olup 1204 yılında bölgeye Frenkler¹³⁷ gelmiştir. Frenkler, Rumlar ile karışmasından Gasmul (Vasmul) denilen bir tarafı Grek, diğer tarafı Latin olan bir topluluk ortaya çıkmıştır. Şehrin yakınlarında ayrıca Slavlar ve Aromun denilen Makedonya Romenleri de bulunmaktadır.¹³⁸

Osmanlılar, şehri almadan önce Dukas Kroniği’ne göre şehirde Romaioi (Rum) nüfusu yoğunluğu bulunmaktadır.¹³⁹ Venedik kaynaklarında Selanik’in nüfusu ilk başta 40.000 civarında olduğu, ancak bu miktarın Venedik idaresinde iken azaldığı ve 20-25 bine düştüğü belirtilmektedir.¹⁴⁰ Dukas’ın eserinde bu bilgiyi destekleyici ifadeler yer almaktadır. Dukas şehirdeki nüfusun azalmasını şu şekilde anlatır; “*Osmanlılar savaşta üstün geliyorlar, Thesalonikililer de açlık çekiyorlardı. Latinler ise Rumların harp baskısına tahammül etmeyerek isyan etmeleri ve Osmanlıları şehre alarak Venediklileri kovmaları ihtimali dolayısıyla, Rumların asil ailelerinin bazılarını Euboa Adasına (Eğriboz Adası), bazılarını Gortyn adasına (Girit Adası) ve bir kısmını da Venedik’e sürüyorlardı. Latinler, bu tehcir keyfiyetini meşru göstermek için, şehrin içinde yiyeceğe bağlı olan her şeyin eksildiğini yani buğday, arpa, bakliyat ve başka gıda maddelerinin nadirleştiğini bahane olarak yedirip içiriyorlardı. Bu yiyecek şeylerin bulunmasından dolayı eşraf ve ileri gelen ailelerinin ıstırap çekmemeleri için başka yerlere nakilleri münasip görüldüğünü ve Tanrı yardım ederse yine geri getirileceklerini söylüyorlardı.*

¹³³ M. Tayip Gökbilgin, **Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân**, İşaret Yayınları, İstanbul 2008, s. 9.

¹³⁴ M. Tayip Gökbilgin, “*Selanik*”, s. 339.

¹³⁵ Aydın ve İzmir bölgesine hâkim olup Aydınoğulları beyliğinin kurucusu Mehmet Bey’in oğludur. Bkz. Feridun Emecen, “*Umur Bey*”, **DİA**, Cilt XLII, İstanbul 2012, s. 156.

¹³⁶ M. Tayip Gökbilgin, **Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân**, s. 9, 12.

¹³⁷ Aslı Frank olan bu kelime ile genelde batı Avrupalılar kastedilmektedir. Osmanlılar ilk başta fazla ilişki içinde oldukları İtalyanlar ve Fransızlar için, XV. yüzyıldan itibaren Almanlar için, XVI. ortalarından itibaren tanışma sırasıyla diğer Avrupa kavimlerine de kullanmıştır. Bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, “*Frenk*”, **DİA**, Cilt XIII, İstanbul 1996, s. 197.

¹³⁸ M. Tayip Gökbilgin, “*Selanik*”, s. 339.

¹³⁹ Dukas, s. 138.

¹⁴⁰ Ayhan Pala, “*XVI. Asırda Selanik Şehrinde İhtida*”, s. 2546.

*Bu suretle bu ailelerden birçoğunu öteye beriye sürdüler. Bunlardan birçoğunu denize attılar, bir kısmını da dinsiz olduklarından bahisle kestiler. Geri kalanlara da binlerce işkence yaptılar”.*¹⁴¹ Bu durum, Osmanlı Devleti’nin Selanik’i ele geçirmesinin ardından şehirde başlatılması hedeflenen yeniden canlandırma sürecini olumsuz yönde etkilemiş ve şehrin demografik açıdan güçlendirilmesine duyulan ihtiyacı artırmıştır. Bununla birlikte yerli Rum halkının şehri Osmanlı idaresine teslim etmeye istekli olduğu, ancak bu sürecin Venedikliler tarafından engellendiği söylenebilir.

Grekçe Anonim kaynağa göre, Osmanlılar şehri aldıktan sonra savaşta karşı gelen kişileri öldürmüştür.¹⁴² Johannis ise; surlarda, dar sokaklarda ölmüş insan sayısının fazla olup, cesetlerinin köpekler ve kuşlara yem olduğunu belirtip, ölenlerin sadece erkeklerden ibaret olmadığını; yaşlı, kadın, hasta, genç fark etmeksizin birçok insanın öldürüldüğünü belirtmektedir. Hatta askerlerin daha da ileri giderek yaşlılık ve hastalık sebebi ile yürüyemeyen insanları dahi öldürdüğünü ekler.¹⁴³ Osmanlı kaynaklarında ise bu olayla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

Döneme ait kaynaklar arasında yer alan Dukas, Johannis ve Grekçe Anonim, Osmanlıların şehri aldıktan sonra kadın, erkek, evli, bekâr, genç, yaşlı fark etmeksizin birçok kişinin askerler tarafından esir alındığını aktarmaktadırlar.¹⁴⁴ Osmanlı kaynakları da şehirde esir alındığını naklederler.¹⁴⁵ Johannis, Osmanlı askerleri tarafından esir alınanların sayısını 7000 olarak açıklamaktadır.¹⁴⁶ Bu esirlerin satılması yoluyla Osmanlı askerlerinin önemli kazançlar elde etmeyi amaçladıkları anlaşılmaktadır.

Selanik’in fethi öncesi ve fetih sonrasında zorunlu göç ettirilen, öldürülen ve esir alınan kişi sayısı dikkate alındığında, şehir nüfusunda ciddi bir azalma meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu durum, şehrin yeniden imar edilmesini ve ticari hayatın canlandırılmasını önemli ölçüde zorlaştırmıştır. Johannis; II. Murad’ın şehirdeki yağmayı durdurduğunu, şehrin yeniden inşası amacıyla asil kimselerin fidye bedellerini bizzat ödeyeceğini ve bunun karşılığında bu kişilerin şehirde ikamet etmelerini sağlayarak yıkılmış yapıları yeniden inşa edilmesini hedeflediğini belirtmektedir.

¹⁴¹ Dukas, s. 138, 139.

¹⁴² Grekçe Anonim, s. 121.

¹⁴³ Johannis Anagnostis, s. 41.

¹⁴⁴ Dukas, s. 140; Grekçe Anonim, s. 121; Johannis Anagnostis, s. 40.

¹⁴⁵ Aşıkpaşazade, s. 458; Mehmed Neşri, Cilt II, s. 611.

¹⁴⁶ Johannis Anagnostis, s. 41.

Ayrıca esirlerin bir kısmının farklı bölgelerden gelen Hristiyanlar¹⁴⁷ tarafından fidye ödenerek kurtarıldığını, kurtulamayanların ise esir olarak farklı yerlere satıldığını ekler. Johannis, II. Murad'ın yerli halkı esaretten kurtarma ve yeniden eski yerlerine yerleştirme sebebi olarak şehrin büyük olmasını ve deniz boyunca uzanması nedeniyle şehri yeniden inşa etmeyi hedeflemesiyle açıklar.¹⁴⁸

II. Murad şehir nüfusunu arttırmak amacıyla kuşatma öncesinde Selanik'i terk ederek farklı bölgelerde yaşayan halkın yeniden şehre dönmesini sağlamak için haberciler göndermiş ve bu kişilerin eski evleri ile mülklerini geri almalarına izin vermiştir.¹⁴⁹

Johannis, II. Murad'ın kuşatma öncesinde ve şehrin fethinden sonra Selanik'i terk ederek başka yerlerde yaşamaya başlayanların tekrar şehre dönmeleri halinde ev ve mallarının iade edileceğini aktarmaktadır. Johannis, farklı yerlerden geri dönenlerin sayısının bin kadar olduğunu ve şehre dönenlere evleri ile mülklerinin iade edildiğini ifade etmektedir.¹⁵⁰ Aşıkpaşazade fetih esnasında halkın gaziler tarafından esir alındığını, bölge halkının evlerini boşaltıldığını ancak daha sonra kalmak isteyenlere evlerinin geri verildiği aktarmaktadır.¹⁵¹

Johannis, II. Murad'ın şehri terk edenlere ait evlerin bir kısmının Selanik'in fethinde etkili olanlara, bir kısmının ise daha sonra şehre gelen Türklere tahsis edilmesi yönünde karar verdiğini açıklar.¹⁵² Bu uygulama ile II. Murad'ın, şehre göç eden bazı grupların barınma sorununu çözmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Johannis, II. Murad'ın şehirde bulunan büyük ve gösterişli manastırlar ile bazı evleri akrabalarına ve üst düzey yöneticilere hediye ettiğini belirtmektedir.¹⁵³ Bu çerçevede, sonradan İslamiyet'i benimseyen, Osmanlılara önemli hizmetleri bulunan ve bu hizmetlerinin karşılığı olarak Evrenos ailesine verilen araziler gösterilebilir.¹⁵⁴ Johannis, boş kalan evler ve kiliselerin Yenice'den ve farklı bölgelerden gelen Türklere verildiğini

¹⁴⁷ Sırp Despotu Durad Brankovic, esir olanları fidye karşılığı serbest bırakmıştır. Machiel Kiel, "*Selanik*", s. 353.

¹⁴⁸ Johannis Anagnostis, s. 44, 45.

¹⁴⁹ Johannis Anagnostis, s. 45, 46.

¹⁵⁰ Johannis Anagnostis, s. 45, 47.

¹⁵¹ Aşıkpaşazade, s. 458.

¹⁵² Johannis Anagnostis, s. 48.

¹⁵³ Johannis Anagnostis, s. 48.

¹⁵⁴ Safa Lina, s. 12.

açıklar.¹⁵⁵ Aşıkpaşazade ve Mehmed Neşri de Johannis'in anlatımını destekleyerek Vardar Yenicesi¹⁵⁶ halkının bir kısmının Selanik'e yerleştirdiğini açıklarlar.¹⁵⁷ Johannis, Yenice'de yaşayan insanların hızlı bir şekilde ve zorla Selanik'e getirildiğini nakletmektedir.¹⁵⁸ Dukas ise Osmanlıların hangi bölgeden Türk nüfusu getirdiğini belirtmeyerek civar köylerden ve şehirlerden Türk ailelerinin şehre yerleştirildiğini aktarmaktadır.¹⁵⁹

II. Murad, Selanik'te kalıcı olmak, şehirde Türk ve İslam nüfusunu artırmak için Yenice'deki Türkleri sürgün yolu ile Selanik'e yerleştirmiştir. Dikkat çeken taraf ise Anadolu'dan ziyade Selanik'e sınırı olan Vardar Yenicesi'ndeki Türk nüfusunun tercih edilmiş olmasıdır.

Osmanlılar, Vardar Yenicesi dışında Anadolu'nun Saruhan ili, Batı Anadolu¹⁶⁰ ile Karaman bölgelerindeki Türkleri¹⁶¹ ve özellikle vergi indirimi gibi cazip imkânlar sunarak zanaatkârları da Selanik'e yerleştirmiştir.¹⁶² Mehmed Neşri, sayı belirtmeden gönüllü olarak Selanik'e çok sayıda insanın gelip yerleştiğini¹⁶³ Hoca Sadettin Efendi ise cihat yolunda savaşanlardan burada kalmak isteyenlere izin verildiğini ifade etmektedir.¹⁶⁴ Johannis, evlerine geri dönen yerli halk ile şehirde oturan Türklerin sayısının yaklaşık iki bin olabileceğini belirtmektedir.¹⁶⁵ Johannis'in bin kadar insanın esir olupta geri dönen kişiler olduğunu¹⁶⁶ belirttiğine göre geri kalan bin kişi de bölgeye göç ettirilen Türklerdir. Ancak bu nüfus hareketliliği, şehrin etnik yapısını tamamen değiştirebilecek bir düzeyde değildir. Yaşanan göçlerden dolayı zamanla şehirdeki Müslüman nüfus, Hristiyan nüfusa oranla daha fazla artış göstermiştir. Osmanlının

¹⁵⁵ Johannis Anagnostis, s. 48.

¹⁵⁶ Yunanistan'da tarihi bir kasaba olup, günümüzde Giannitsa adı ile bilinir. Büyük Makedonya ovasının kuzey kenarında Paikon dağlarının güney etekleri ile sığ bir göl olan Yenive gölü arasında yer alır. Evrenos Gazi tarafından XIV. yüzyılın sonlarında kurulmuştur. Bkz. Machiel Kiel, "*Yenice-i Vardar*", **DİA**, Cilt XLIII, İstanbul 2013, s. 445.

¹⁵⁷ Aşıkpaşazade, s. 458; Mehmed Neşri, Cilt II, s. 611, 613.

¹⁵⁸ Johannis Anagnostis, s. 48.

¹⁵⁹ Dukas, s. 140.

¹⁶⁰ Ayhan Pala, "*XVI. Asırda Selanik Şehrinde İhtida*", s. 2546-2547.

¹⁶¹ Ayhan Pala, **XV. ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri**, (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara 1991, s. 31.

¹⁶² Mark Mazower, s. 48.

¹⁶³ Mehmed Neşri, Cilt II, s. 613.

¹⁶⁴ Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, Cilt II, (çev. İsmet Parmaksız), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 173.

¹⁶⁵ Johannis Anagnostis, s. 47.

¹⁶⁶ Johannis Anagnostis, s. 47.

uyguladığı iskân politikası sayesinde bölgede kalıcı bir hâkimiyet tesis edilmiş ve Selanik'in uzun süre Osmanlı hâkimiyetinde kalmasını sağlamıştır.

Johannis, şehirdeki evlerin ve kiliselerin Türklere konut olarak tahsis edildiğini ve Türk nüfusunun şehre dağınık, karmaşık bir şekilde yerleştirildiğini belirtmektedir. Ayrıca göç eden Türklerin Selanik'in batısında yer alan ve bir günlük mesafede bulunan verimli, ovalık arazilere yerleştirildiğini ifade etmektedir.¹⁶⁷

Selanik'e II. Murad döneminde gelen seyyah Bertrandon de la Broquiere, şehirdeki dini dönüşüme ilişkin dikkat çekici bilgiler aktarmaktadır. Bertrandon de la Broquiere; Selanik'te yaşayan halkın başlangıçta Hz. İsa'ya iman ettiklerini, ancak daha sonra bu inançlarını terk ederek Türklerin dini olan Hz. Muhammed'in inancını benimsediklerini belirtmektedir.¹⁶⁸ Aşıkpaşaoğlu da Bertrandon de la Broquiere'yi destekleyerek; “*El-hâsıl-ı kelam darü'l-küfri darü'l-İslam itdiler*” ifadesini kullanmaktadır.¹⁶⁹ Bu iki kaynaktan hareketle Selanik'te yaşayan insanların bir kısmının İslam dinini kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Selanik şehrinde farklı etnik ve dini gruplara mensup topluluklar bir arada yaşamaktadır. Bu gruplar arasında; Yahudiler, Müslüman Türkler, Ortodoks Rumlar, Bulgarlar, Arnavutlar, Çingenler/Kıptıyan, dönmeler ve ticaret yapan yabancılar yer almaktadır.¹⁷⁰ XVII. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi, mahkeme sicil kayıtlarını, şehir emirini, şehir kethüdasını tanık göstererek şehirde Müslüman, Rum, Yahudi, Ermeni ve diğer kefereler olmak üzere 3360 adet hane bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca, farklı diller konuşan Hristiyan topluluklarının ve çeşitli milletlerin Selanik'te yaşadığını da ifade etmektedir.¹⁷¹

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda nüfus sayımı bulunmamaktadır. Bu durum, Osmanlı topraklarındaki şehirlerde, kasabalarda, köylerde yaşayan Müslüman ve Gayrimüslim nüfus miktarına dair bilgi sahibi olmamızı zorlaştırmıştır. Nüfus sayımı yapılmaması nedeniyle Osmanlı nüfusu hakkında bilgi edinmenin en önemli kaynakları tahrir defterleri olmuştur.

¹⁶⁷ Johannis Anagnostis, s. 48.

¹⁶⁸ Bertrandon de la Broquiere, **Bertrandon de la Broquiere'in Denizaşırı Seyahatnamesi**, (çev. İlhan Arda), Eren Yayınları, İstanbul 2000, s. 209.

¹⁶⁹ Aşıkpaşazade, s. 458.

¹⁷⁰ İhsan Turhan, **XVIII. Yüzyılda Selanik Yahudileri**, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2018, s. 33.

¹⁷¹ Evliya Çelebi, Cilt VIII, s. 90.

Tahrir kelime olarak “yazma, kaydetme ve deftere geçirme” anlamına gelmektedir. Terim olarak ise Osmanlı maliye teşkilatında, vergilerin ve bu vergileri verenlerin ismen tespiti için farklı dönemlerde farklı şehirlerde gerçekleştirilen sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defter anlamına gelmektedir. Bu işi yapan tahrir heyeti bir önceki nüshası ile karşılaştırmalı olarak eski defterdeki bilgileri günceller. Tahrir heyeti, önceki tahrirden yeni tahrire kadarki süreçte vefat eden kişileri defterden siler, bulûğ çağına gelenleri yeni deftere ekler. Bu sayede kişilerin medeni halleri ve fiziki yapılarında meydana gelen değişikliklerde tespit edilir. Bu defterlerde vergi mükellefiyetini ve toplanacak tahmini vergi miktarını belirlemek için sayımı yapılan bölgedeki vergiden muaf kişilerde yazılıdır.¹⁷² Osmanlı, tımar sisteminin¹⁷³ uygulandığı bölgelerde belirli aralıklar ile tahrir defterleri tutulmuştur. Tahrir defterinde her köy ve kasabada bulunan yetişkin erkek nüfusunu, elindeki toprak miktarını “çift”, “nîm çift” veya “dönüm” olarak işaretler ve her birinin vergi mükellefi olduğu rakamlar ile birlikte isimleri ve babalarının isimleri yer almaktadır. Bu defterler sayesinde köyün kimin tımarı, mülkü, vakfı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁴

Bu tahrir defterlerinde sadece vergi vermek ile mükellef hane sahibi erkekler ile bulûğa ermiş bekâr erkekler yer almaktadır. Hanede yer alan çocuk sayısı yer almamaktadır. Bundan dolayı şehirlerin nüfusu takriben de olsa bazı hususi hesaplamalar gerektirmektedir. Sadece hane sayısı dahi şehrin nüfus durumu hakkında bilgi vermekten de bugünkü ölçüler içinde, nüfusa bir mütalaa zemini hazırlamak için bir haneyi “5” ile çarpıp çıkan sonuca bekâr kişiler eklenerek ortaya çıkar.¹⁷⁵ Bugünkü ölçümde bir hane, anne, baba ve üç çocuktan olmak üzere toplam 5 kişi olarak hesaplandığı için 5 ile çarpılır. Tahrir defterlerinde yetişkin vergi mükellefi erkeklere ait “nefer¹⁷⁶” veriler önemlidir. Neferler de 3 ile çarpılmaktadır.¹⁷⁷

¹⁷² Mehmet Öz, “Tahrir”, **DİA**, Cilt XXXIX, İstanbul 2010, s. 425, 427.

¹⁷³ Osmanlı merkez vilayetlerinde bir süvari birliğinin ve askeri-idari hiyerarşiyi desteklemek amacıyla yapılan ve tevarüs yolu ile geçmeyen tahsisatı ifade eder. Bkz. Halil İnalcık, “Tımar”, **DİA**, Cilt XLI, s. 168.

¹⁷⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt X, (1953), s. 9.

¹⁷⁵ İlhan Şahin, “XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı’nın Nüfus ve İskân Durumu”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 48, İstanbul, Haziran 1987, s. 251; Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, s. 12.

¹⁷⁶ Nefer, üç anlama gelmektedir. Birinci anlamı bir adam, tek kişi; ikinci anlamı, rütbesi olmayan asker; üçüncü anlamı, insan sayısı bildiren sözler için kullanılır. Bkz. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitapevi, Ankara 2007, s. 817.

Tahrir defterleri, XVI. yüzyılın sonlarına kadar kullanılmaya devam etmiştir. Ancak bu yüzyılın sonlarına doğru tımar sitemi önemini kaybetmesiyle, yeni fetih edilen yerler dışında tahrir defterleri tutulması bırakılmıştır. Tahrir defteri yerine XVII. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonlarına kadar avarız ve cizye tahrirleri görülmektedir.¹⁷⁸

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda nüfus sayımı olmadığı için Osmanlı topraklarında yaşayan ulusların nüfusları tahrir defterlerine bakılarak tahmini olarak hesaplanır. II. Murad, Selanik'i aldığında şehre tahrir yaptırmıştır.¹⁷⁹ II. Murad tahriri 1432/33 yıllarında yaptırmış olup bu tahrir defteri günümüze kadar gelmemiştir.¹⁸⁰ Daha sonraki süreçte yapılan 1464-1465 tarihli tahrir defteri de günümüze kadar ulaşmamıştır.¹⁸¹

Selanik sancağına ait günümüze ulaşan ilk tahrir defteri bulunmadığı için Selanik sancağı ile ilgili 1478, 1500 (t.), 1519, 1530 ve 1568 tarihli tahrir defterleri büyük önem taşımaktadır.¹⁸² Eğer 1432-33, 1464-1465 yılına ait tahrir defterleri günümüze kadar ulaşmış olsaydı Selanik'in Osmanlı hâkimiyetine girdiği dönemde Yahudi nüfusuna ilişkin birçok soru cevabını bulmuş olabilirdi. Selanik ile ilgili mevcut en eski tahrir 1478 yılına ait olup, bu defter İstanbul'daki Başkanlık Arşivinde yer almaktadır. Söz konusu bu defter üzerinde Heath W. Lowry çalışma yapmıştır. Heath W. Lowry, 1478 tarihli tahrir defterine göre Selanik'te 837 Müslüman hane, 88 mücerred¹⁸³ bulunduğunu belirtmektedir.¹⁸⁴ Bu veriye göre Selanik'te tahmini Müslüman nüfus 4.273 civarındadır. Osmanlı, Rum Ortodoksları belirlemek için bu dönemde unvan olarak Gebran (kâfir) ismini kullanmaktadır. 1478 tahrir defterine göre Selanik'te 10 tane Hristiyan mahalle yer alıp, bu mahallelerde 1.047 Gayrimüslim hane

¹⁷⁷ Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 17, (2025), s. 627.

¹⁷⁸ Doğan Yörük, s. 626, 627.

¹⁷⁹ İhsan Turhan, s. 31.

¹⁸⁰ Melek Delilbaşı, "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", *İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans'tan Osmanlı'ya Geçişin Anadolu ve Balkanlar'daki İzleri*, İthaki Yayınları, İstanbul 2013, s. 119; Heath W. Lowry, "Portrait of a City: The Population and Topography of Ottoman Selânik (Thessaloniki) In The Year 1478", *Portrait Of City*, (Atina 1980-81), s. 256.

¹⁸¹ Heath W. Lowry, "Portrait of a City", s. 256; Ayhan Pala, XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri, s. 29.

¹⁸² Ayhan Pala, "XVI. Asırda Selanik Şehrinde İhtida", s. 2544.

¹⁸³ Vergi verecek çağa (belki 14-16 yaşları) geldiği halde evlenmemiş olan erkeklere denir. Bu konuda bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", s. 12.

¹⁸⁴ Heath W. Lowry, "Portrait of a City", s. 256, 257.

ve 282 bive¹⁸⁵ bulunmaktadır.¹⁸⁶ Bu verilere göre Selanik'te tahmini Hristiyan nüfus 5.517 civarındadır. Şehirde Müslüman ve Hristiyan nüfusunun toplamı tahmini 9.790 civarındadır. Heath W. Lowry, 1478 yılında Selanik'te tahmini 10.414 kişi bulunduğunu ve bu nüfusunun %41,5' i Müslüman, %58,5 'i Hristiyan nüfustan oluştuğunu belirtmektedir.¹⁸⁷ Machiel Kiel'e göre, 1478 tarihli tahrir defterinde Selanik'te 864 Müslüman hane ve 994 Hristiyan hane bulunmaktadır. Bu rakamlara göre tahmini Müslüman nüfus 4000-4300, Hristiyan nüfus 5000-6000 civarında olup, nüfusun %46'sını Müslüman nüfus oluşturmaktadır.¹⁸⁸ Ömer Lütfi Barkan, Selanik'te 1451-1480 yılları arasında toplam 1.884 (1478) hane bulunduğunu ifade eder.¹⁸⁹ Bu verilerine göre Selanik'in tahmini nüfusu 9.420 civarındadır. Melek Delilbaşı ise 1478 tarihli defterinde Selanik'te 862 Müslüman hane, 1.275 Hristiyan hane bulunduğunu belirtmektedir.¹⁹⁰ Delilbaşı'nın vermiş olduğu rakamlara göre tahmini Müslüman nüfus 4.310, Hristiyan nüfus 6.375 civarındadır. Müslüman ve Hristiyan nüfusun toplamı 10.685 civarındadır. Machiel Kiel, Ömer Lütfi Barkan ve Melek Delilbaşı mücerred ve bive sayısını belirtmemiştir. 1478 yılına ait tahrir defterinde Yahudi nüfus bulunmamaktadır.¹⁹¹

H. 893 (Miladi 1488) yılından kalan cizye defterinde Selanik'te Hristiyan nüfusun 1.057 hane olduğu belirtilir.¹⁹² Bu verilere göre Selanik'te tahmini Hristiyan nüfus 5.285 civarındadır. 1478 yılından 1488 yılına kadar Hristiyan hane sayısında olağan bir artış görülmüştür.

Heath W. Lowry, 1500 yılına ait tahrir defterine göre, Selanik'te 1.715 Müslüman hane, 241 mücerred; 1.294 Hristiyan hane, 454 bive; 754 Yahudi hane, 15 mücerred bulunmaktadır. Bu verilere göre Selanik'in toplam nüfusunu 20.331 kişi olarak açıklamaktadır.¹⁹³ Heath W. Lowry'in vermiş olduğu bu verilere göre tahmini Müslüman nüfus 8.816, Hristiyan nüfus 6.924, Yahudi nüfus 3.785 civarında olup, toplam nüfus 19.525'dir. 1478 yılından 1500 yılına kadar geçen 22 yıllık süreçte

¹⁸⁵ Kocasız kadın, dul olan kişiye denir. Bkz. Ferit Devellioğlu, s. 112.

¹⁸⁶ Heath W. Lowry, *Portrait of a City*, s. 257, 260.

¹⁸⁷ Heath W. Lowry, *Portrait of a City*, s. 293.

¹⁸⁸ Machiel Kiel, *Selanik*, s. 353, 354.

¹⁸⁹ Ömer Lütfi Barkan, *Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*, s. 22.

¹⁹⁰ Melek Delilbaşı, *Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması*, s. 119.

¹⁹¹ Ayhan Pala, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri, s. 31.

¹⁹² Machiel Kiel, *Selanik*, s. 353.

¹⁹³ Heath W. Lowry, *Portrait of a City*, s. 281.

Müslüman nüfus, Hristiyan nüfusu geçmiştir. Bu durum, 22 yıl boyunca Selanik’e Türk göçlerinin devam ettiğini göstermektedir. Bu defterde ilk kez Yahudi nüfusu kayıt altına alındığı görülmüştür.

Selanik nüfusu ile ilgili en önemli bilgi Sofya kütüphanesinde bulunan 1502 tarihli belgedir. Bu belgeye göre Selanik’te 37 Müslüman mahallede 1.680 Müslüman hane, 10 Gayrimüslim mahalle ve iki Gayrimüslim cemaatte 1.237 Hristiyan hane ve 686 Yahudi hanesi ile 68 haneden oluşan Alman grubu bulunmaktadır. Bu Yahudiler, Almanya ve İspanya’dan gelen Yahudilerdir. Yahudiler bu defterde Musevi cemaati olarak kaydedilmiştir.¹⁹⁴ Bu verilere göre Selanik’te tahmini Müslüman nüfus 8.400, Hristiyan nüfus 6.185, Yahudi nüfus 3.770 civarındadır. Bu rakamlara göre Selanik’in toplam nüfusu tahmini 18.355 civarındadır. Ancak bu verilerde mücerred ve bive sayısı bulunmamaktadır. 1500 tarihli tahrir defteri ile Sofya’da bulunan 1502 tarihli belgeyi karşılaştırdığımız zaman Hristiyan, Müslüman ve Yahudi hane sayısında düşüş yaşanmakta olup bu durum şehrin toplam nüfusuna yansımıştır. Machiel Kiel, 1502 yılında Selanik’teki toplam nüfusun 10.000’den 27.000’ye çıktığını ve bu nüfusunun %31’nin Müslümanlardan oluştuğunu açıklar.¹⁹⁵

Melek Delilbaşı, 1519 yılındaki deftere göre Selanik’te 1.374 Müslüman hane, 1.387 Hristiyan hane, 3.143 Yahudi hane bulunduğunu belirtir.¹⁹⁶ Bu verilere göre tahmini Müslüman nüfus 6.870, Hristiyan nüfus 6.935, Yahudi nüfus 15.715 olup, toplam nüfus 29.520 civarındadır. Bu verilere mücerred ve bive sayısı eklenmemiştir. Yahudi nüfusunun, Müslüman ve Hristiyan nüfusun toplamından fazla olması dikkat çekmektedir.

Heath W. Lowry, 1519 tarihli tahrir defterine göre Selanik’te 3.143 Yahudi hane (yaklaşık 15.715 kişi), 930 Yahudi bekârının bulunduğunu ve bu Yahudilerin İspanya, İtalya ve Almanya’dan gelen mülteci Yahudi nüfusu olduğunu açıklar. Heath W. Lowry, 1519 yılında şehirde tahminen 29.220 kişi bulunduğunu; Yahudilerin Selanik’e gelmesi ile 1478 yılından 1519 yılına kadar şehrin nüfusu %200 attığını ve 1519 yılında

¹⁹⁴ Machiel Kiel, “*Selanik*”, s. 354; Mehmet Tuğrul, **Balkanlarda Şehir ve Vakıf İlişkisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya**, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul 2020, s. 54.

¹⁹⁵ Machiel Kiel, “*Selanik*”, s. 354.

¹⁹⁶ Melek Delilbaşı, “*Selanik ve Yanya’da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması*”, s. 119; Machiel Kiel, “*Selanik*”, s. 354.

şehrin %58,8 Yahudi, %23,5 Müslüman, %22,7 Hristiyan nüfustan oluştuğunu belirtmektedir.¹⁹⁷

Machiel Kiel, 1519 icmal defterinin kayıtlarına göre Selanik'te 3.143 Yahudi hane, 1.374 Müslüman hane, 1.087 Hristiyan hanenin yer aldığını belirtmekte olup, bu verilere göre Selanik'in tahmini toplam nüfusunu 28.000 civarında olduğunu ve şehrin nüfusunun %25'i Müslümanlardan oluştuğunu ifade etmektedir.¹⁹⁸

Ömer Lütfi Barkan, 1529 tarihli tahrir defterine göre Selanik'te 1.229 Müslüman hane, 989 Hristiyan hane, 2.645 Yahudi hane olmak üzere toplam 4.863 hane bulunduğunu belirtir.¹⁹⁹ Ömer Lütfi Barkan'ın verilerine göre tahmini Müslüman nüfus 6.145, Hristiyan nüfus 4.645, Yahudi nüfus 13.225 civarında olup şehirde tahminen 24.315 civarında kişi bulunmaktadır. Machiel Kiel ise 1519-1530 tarihleri arasında Selanik'te 4.587 hane bulunduğunu ve şehirde tahminen 23.000 civarında nüfusun bulunduğunu açıklar. Bu nüfusun %27'sini Müslümanlar oluşturmakta olup, Müslüman, Hristiyan ve Yahudi nüfusunda azalma olduğunu belirtmektedir. Ancak Selanik'teki nüfusun azalma nedenini belirtilmediğini açıklar.²⁰⁰ Çok kısa bir dönemde şehrin nüfusunda 5-6 bin civarında düşüş bulunmaktadır. Bu düşüşün nedeni salgın bir hastalık, doğal bir afet, siyasi bir olay ya da insanların başka yerlere göçmesi olabilir.

1530 tahrir defterine göre, Selanik merkezde 48 Müslüman, 11 Hristiyan, 3 Hristiyan Cemaat, 20 Yahudi Cemaat, Nefs-i Sidre-kapısında 1 Müslüman mahalle, 3 Gayrimüslim mahalle ve 69 köy, 6 mezra, 23 çiftlik yer almaktadır.²⁰¹ Machiel Kiel, 1530 defterinde Selanik'e yerleşen Yahudilerin, İspanya, İtalya ve Portekiz'in bütün şehir ve kasabalarından, ayrıca Almanya, Fransa'dan geldiklerinin kaydedildiğini belirtmektedir.²⁰²

1530 tarihli tahrir defterine göre;

Selanik merkezde 1.650 Müslüman hane, 438 mücerred; 5.110 Gayrimüslim hane, 881 mücerred, 927 bîvehâ; 2.645 Yahudi hane; yörük, 73 hane, 285 mücerred;

¹⁹⁷ Heath W. Lowry, "Portrait of a City", s. 264, 293.

¹⁹⁸ Machiel Kiel, "Selanik", s. 354.

¹⁹⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", s. 25.

²⁰⁰ Machiel Kiel, "Selanik", s. 354.

²⁰¹ **167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530)**, Cilt I, (haz. Ali Çoşkun, Ahmed Özkılınç, Abdullah Sivridağ, Murad Yüzbaşıoğlu), Ankara 2003, s. 28.

²⁰² Machiel Kiel, "Selanik", s. 354.

Gılmân-ı²⁰³ Mâdeyân, 73 hane, 17 mücerred; Derbendciyân, 1 Müslüman, 97 Gayrimüslim hane, 14 mücerred, 2 bîve; Çeltükci, 24 hane; Bâzdârân²⁰⁴, 7 hane, 4 mücerred; Tuzcuyân, 1.068 hane, 223 mücerred, 77 bîve; Mustahfızân -ı cısr, 37 hane, 24 mücerred; Meremmetciyân, 10 hane, 2 mücerred; Kömürciyân, 374 hane, 44 mücerred, 34 bîve bulunmaktadır. Bu verilere göre Selanik merkezde tahmini Müslüman nüfus 8.688; Hristiyan nüfus 27.358, Yahudi nüfus 13.225; Gılmân-ı Mâdeyân 382; Derbendciyân (Geçit, köprü, dağ yolu gibi stratejik bölgeleri korumakla görevli topluluk) 506; Çeltükçi 120; Bâzdârân 39, Tuzcuyân 5.640; Mustahfızân-ı cısr (Kale muhafızı) 209; Meremmetciyân (Yapı, onarım ve tamir işleri ile uğraşan kişi) 52; Kömürciyân 1.948 civarındadır. Buna göre tahmini toplam nüfus 58.167 civarındadır.

1530 tarihli tahrir defterine göre, Selanik'in taşralarında nüfus şu şekildedir; Hasshâ-i İbrahim Paşa'da 4 köy bulunmakta olup bu köylerde 289 Gayrimüslim hane, 57 mücerred, 38 bîve kayıtlıdır. Bu verilere göre bu köylerde tahmini Gayrimüslim nüfus 1.540 civarındadır. Hasshâ-i Ayas Paşa'da 1 köy bulunmakta olup bu köyde 428 Hristiyan hane, 34 mücerred, 69 bîve kayıtlıdır. Bu verilere göre tahmini Gayrimüslim nüfus 2.243 civarındadır. Hasshâ-i Kasım Paşa'da 1 köy bulunmakta olup bu köylerde 46 Gayrimüslim hane, 8 mücerred, 1 bîve kayıtlıdır. Bu verilere göre bu köyde tahmini Gayrimüslim nüfus 239 civarındadır. Hasshâ-i Ahmed Çelebi ed-Defterdâr-ı Hızâne-i Âmire'de 4 köy bulunmak olup bu köylerde 37 Müslüman hane, 14 mücerred; 466 Gayrimüslim hane, 56 mücerred, 51 bîve kayıtlıdır. Bu verilere göre bu köylerde tahmini Müslüman 199, Hristiyan nüfus 2.437 civarındadır. Hasshâ-i Nişancı Bey'in vergi topladığı topraklarda 1 köy bulunmakta olup bu köylerde 44 Gayrimüslim hane, 8 mücerred, 2 bîve kayıtlıdır. Bu verilere göre bu köyde tahmini Gayrimüslim nüfus 230 civarındadır. Ze'âmet-i Rüstem Çelebi, ed-Defterdâr-ı Tîmârâ-i Rûm-İlî'nde 8 köy bulunmakta olup bu köylerde 222 Gayrimüslim hane, 46 mücerred, 31 bîve; derbendciyân, 16 Müslüman hane, 224 Gayrimüslim hane bulunmaktadır. Bu verilere göre bu köyler tahmini Gayrimüslim nüfus 1.187; derbendciyân nüfusun 80'i Müslüman, 1.120'si Gayrimüslim oluşturmaktadır. Hasshâ-i Mir-livâ-i Selanik'te 3 köy, 2 çiftlik bulunmaktadır. Bu köy ve çiftliklerde 34 Müslüman hane, 10 mücerred; 304 Gayrimüslim hane, 37 mücerred, 30 bîve kayıtlıdır. Bu verilere göre bu köy ve

²⁰³ İki manaya gelmektedir. Birincisi tüyü, bıyığı çıkmamış delikanlılar, gençler; ikincisi köleler, esirler anlamına gelmektedir. Bkz., Ferit Devellioğlu, s. 288

²⁰⁴ Doğancı, avcı, kuşçu ve kuşçubaşı anlamına gelmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, s. 74.

çiftliklerde tahmini Müslüman nüfus 180, Gayrimüslim nüfus 1.587 civarındadır. Tasarruf-ı Zu'amâ ve Erbâb-ı Tımâr'da 120 köy, 13 mezra, 1 çiftlik bulunmaktadır. Bu köy, çiftlik ve mezralarda 1.043 Müslüman hane, 458 mücerred; 4.798 Gayrimüslim hane, 1.046 mücerred, 525 bîve; Gemiciyân görevinde bulunan 13 hane, 4 mücerred; 6 yörük kayıtlıdır. Bu verilere göre bu tımarla tahmini Müslüman nüfus 5.673; Gayrimüslim nüfus 25.561; gemicilik görevinde bulunan 69 kişi civarındadır. Tımâr-ı Mustahfızân-ı Kal'a-i Selanik'te 23 kura, 6 mezra bulunmakta olup, bu köy ve mezralarda 156 Müslüman hane, 54 Mücerred; 961 Gayrimüslim hane, 257 mücerred, 132 bîve; 11 yörük; hâfızân-ı kenâr-ı deryâ, 21 hane, 4 mücerred kayıtlıdır. Bu verilere göre bu köy ve mezralarda tahmini Müslüman nüfus 834; Gayrimüslim nüfus 5.194; hâfızân-ı kenâr-ı deryâ görevinde 109 civarında kişi bulunmaktadır. Tımâr-ı Mîr-âhûr-ı Şütürbânân ve Meremmetci-i Köprü-i Vardar'da 2 köy ve 5 mezra bulunmaktadır. Bu köy ve mezralarda 67 Müslüman hane, 15 mücerred; Eşkünci ve yamak 15; Şütürbân, neferan 10; Şütürbânâ-ı ortakçıyân, 20 hane, 9 mücerred kayıtlıdır. Bu verilere göre bu köy ve mezralarda tahmini Müslüman nüfus 350; Şütürbânâ-ı ortakçıyân görevinde 109 civarında kişi bulunmaktadır. Vakf ve Emlâk-i Kazâ-i Selanik'te 65 köy, 3 mezra ve 10 çiftlik bulunmaktadır. Bu köy, mezra ve çiftliklerde 748 Müslüman hane, 236 mücerred; 3.248 Gayrimüslim hane, 577 mücerred, 87 bîve; yörük 18; Dekâkîn ma'a bezîr-hâne ve sâbûnhâne 384 bulunmaktadır. Bu verilere göre bu köy, mezra ve çiftliklerde tahmini Müslüman nüfus 3.976; Hristiyan nüfus 16.904; Dekâkîn ma'a bezîr-hâne ve sâbûnhâne görevinde 1.920 civarında kişi bulunmaktadır. Vakf-ı Kenâyis'ye 48 Keşişân ve nefer bulunmaktadır.²⁰⁵

Melek Delilbaşı, 1520-60 tahririne göre Selanik'te 773 (?) Müslüman hane, 1.047 Hristiyan hane, 2.645 Yahudi hane bulunmaktadır.²⁰⁶ Bu verilere göre tahmini Müslüman nüfus 3.865, Hristiyan nüfus 5.235, Yahudi nüfus 13.225 civarında olup, toplam nüfus 22.325'dir. Machiel Kiel, 1530-1560 arasında Müslüman nüfusu %17'ye gerilediğini buna karşılık Hristiyan ve Yahudi nüfusunda artış yaşandığını belirtmektedir.²⁰⁷

²⁰⁵ 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, s. 28- 29; Tahmini nüfus hesaplamaları defterdeki verilerden hareketle tarafımızdan yapılmıştır.

²⁰⁶ Melek Delilbaşı, "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", s. 119.

²⁰⁷ Machiel Kiel, "Selanik", s. 354.

Ömer Lütfi Barkan, 1568 tarihli tahrir defterine göre Selanik'te 1.317 Müslüman hane, 506 Hristiyan hane, 2.807 Yahudi hane olmak üzere toplam 4.630 hane bulunduğunu belirtmektedir.²⁰⁸ Bu verilere göre tahmini Müslüman nüfus 6.585, Hristiyan nüfus 2.530, Yahudi nüfus 14.035 civarında olup, Selanik'in tahmini toplam nüfusu 23.150 civarındadır. 1568 tarihli tahrirde göre Hristiyan nüfus ciddi şekilde azalmıştır.

1567-1568 tarihli mufassal defterine göre şehirde 48 Müslüman mahalle, 12 Hristiyan mahalle, 26 Yahudi mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerde 27.141 kişinin bulunduğu tahmin edilmektedir. Bunlardan 6.384'ü Müslüman, 3,7582'i Hristiyan ve 16.999'u Yahudi nüfusu oluşturmaktadır.²⁰⁹ Fetihten 137 yıl sonra şehrin demografik yapısı büyük oranda değişmiştir. Museviler nüfusun %61' ini, Müslümanlar %26'sını, Hristiyanlar ise %13 'ünü oluşturmaktadır.²¹⁰

1552 ve 1571 yılındaki cizye defterinde Selanik şehri kayıtlarda iki farklı biçimde kaydedilmiştir. İlk olarak Cizye-i Gebrân-ı Vilâyet-i Selanik şeklinde geçmektedir. 1552 yılındaki verilerde 6.114 hane olduğu belirtilir. Bu veriye göre Selanik'te tahmini nüfus 30.570 civarındadır. 1571 yılındaki defterde şehirde 6.862 hane bulunmaktadır. Bu verilere göre Selanik'te tahmini nüfus 34.310 civarındadır. Selanik şehri, ikinci olarak Cizye-i Gebrân-ı Vilâyet-i Yahudiyan-ı Selanik olarak geçer. Buna göre 1552 yılında Selanik'te 3.547 hane bulunmaktadır. Buna göre Selanik'in tahmini nüfusu 17.735 civarındadır. 1571 yılındaki deftere göre Selanik'te 3.860 hane bulunmaktadır.²¹¹ Buna göre Selanik'in tahmini nüfusu 19.300 civarındadır.

1563-1569 tarihli tahrir defterine göre, Müslüman hane 746 olup, Hristiyan nüfus ise nüfusunun yarısını kaybetmiştir. Yahudi nüfus ise önemli derecede büyümüştür.²¹²

Selanik farklı etnik kimlikte insanların bir arada yaşadığı kozmopolit bir yer olmasına rağmen, bu nüfusun etnik ve sosyal bileşimine ilişkin ayrıntılı bilgiler sınırlıdır. Yahudi nüfusun büyük çoğunluğunu Sefaradlar oluşturmakta, bunun yanında

²⁰⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", s. 25.

²⁰⁹ Mehmet Tuğrul, Balkanlarda Şehir ve Vakıf İlişkisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya, s. 56.

²¹⁰ Melek Delilbaş, "Selanik ve Yanya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması", s. 119, 120.

²¹¹ Doğan Yörük, s. 646. Tahmini nüfus hesaplamaları tarafımızdan yapılmıştır.

²¹² Machiel Kiel, "Selanik", s. 354.

Aşkenazi ve Romaniot cemaatleri de şehirde varlık göstermektedir. Müslüman nüfusun çoğunluğu Türklerden oluşmakta olup, İadino konuşan dönmeler ve az sayıda Arnavut bulunmaktadır. Rum nüfusu olarak kaydedilenler arasında Patrikhaneye bağlı olan Slav, Ulah ve Arnavutlar yer almaktadır.²¹³

1445 Tarihli Paşa Livâsı İcmâl Defterine göre Selanik şehrinin merkez köy ve mezralarındaki nüfus şu şekildedir:

Niyabet-i Vilayet, 1000

Karye-i²¹⁴ Ayo Mama, hassa âsiyâb 1, bâg-i hâssa 1, hane 62, mücerred 3, bîve 11.

Karye-i Galatice, hassa âsiyâb 1, bâg 1, hane 134, mücerred 3, bîve 17.

Karye-i Erendene, hane 71, mücerred 7, bîve 12.

‘an Karye-i Lujik, hisse, hane 83, mücerred 5, bîve 4.

Karye-i Sizarik, hane 14, bîve.

Karye-i Neohori, hane 12.

Karye-i Gayne, Müslüman, hane 8.

Karye-i Sane, hane 4.

Karye-i Ayostavride, ez tahvil-i Çagatay Hızır, hane 40, mücerred 5, bîve 2.

Karye-i Ormilia, ez tahvil-i Yusuf veled-i Timurtaş, hane 58, mücerred 3, bîve 16.

‘an Karye-i Nektü, ez tahvil-i Ahmed, veled-i süle, hisse, hane 35, mücerred 3, bîve 3.

Karye-i Korucı İva, ez tahvil-i Ali, hane 10, bîve 2.²¹⁵

1445 tarihli Paşa Livasına göre, Selanik merkeze bağlı toplam 12 tane köyü bulunmaktadır. Bu köylerden 1 tanesi Müslümanlara, 11 tanesi ise Gayrimüslimlere aittir. Müslüman köyde toplam 8 hane bulunmakta olup, tahmini nüfusu 40 civarındadır.

²¹³ M. Şükrü Hanioğlu, s. 24.

²¹⁴ Köy anlamına gelmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, s. 491.

²¹⁵ Halil İnalçık-Evgeni Radushev-Uğur Altuğ, **1445 Tarihli Paşa Livâsı İcmâl Defteri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 117-118.

Gayrimüslim köylerde ise 523 hane sayısı, 29 mücerred, 68 bîve bulunmaktadır. Bu verilere göre tahmini Gayrimüslim nüfud 2.712 civarındadır. Dikkat çekici bir husus, merkeze bağlı köylerin biri hariç hepsinin Gayrimüslim nüfusa ait olmasıdır. Ancak, Selanik'in fethedilmesinin üzerinden 15 yıl geçtiği düşünülürse bu durum normaldir.

1445 Tarihli Paşa Livâsı İcmâl Defterine göre Selanik şehrinin köy ve mezralarındaki nüfus şu şekildedir:

Karye-i İzramir, hane 49, mücerred 4, bîve 5.

Karye-i Zevaznik, hane 4, bîve 1.

Karye-i Doğancı, hane 14, mücerred 1, bîve 1.

Karye-i Kalaranos, be-resm-i, hane 8, mücerred 1, çift-i yürük 6.

'an Karye-i Virmosirte, hane 32, mücerred 4, bîve 4.

Karye-i Polyoros, ez tahvil-i Pahi, koz-i hâssa 10, hane 10.

Karye-i Kamuçul, hane 1.

'an Karye-i Vrmosirte.

Karye-i Voroz, ez tahvil-i Ratko, be-resm-i bedel-i Urmilya, hane 6, bîve 4.

Karye-i Kumanice, hane 13, mücerred 1, bîve 1.

Karye-i Saslı, Müslüman, hane 27, bîve 1.

Karye-i Gorne Fulya, hane 27, mücerred 2, bîve 8.

Karye-i Zagiloviri, hane 16, mücerred 1, bîve 2.

Karye-i Azam, hane 16, mücerred 2, bîve 4.

Karye-i Şirçe, Müslüman, hane 5, bîve 1, çift-i harici 3.

Karye-i Porturiye, hane 22, mücerred 3, bîve 12.

Karye-i Akrotir, hane 41, mücerred4, bîve 4.

Karye-i Miriofido, hane 20, bîve 5

Karye-i Sude, hane 54, mücerred 4, bîve 5.

'an Karye-i İvrasta, hane 27, mücerred 2, bîve 2.

‘an Karye-i Hırsova, hane 17, mücerred 1.

‘an Karye-i Portraşice, hisse, hane 5, mücerred 1.

‘an Karye-i İvraste, hane 27, mücerred 2, bîve 3.

‘an Karye-i Gamri, bâg-i hâssa nısf, hane 3, bîve 1.

Karye-i Aya Yorgi, hane 1, mücerred 1, bîve 1.

‘an Karye-i Veros hisse, hane 3.

Karye-i Vişan, hane 6.

Karye-i Gomato hâssa âsiyâb, hane 47, mücerred 7, bîve 10.

‘an Karye-i Koyos.

Karye-i Ayo Nikola, hane 37, mücerred 1, bîve 1.

Karye-i Layna, hane 32, mücerred 2, bîve 1.

Karye-i Aya Rusale.

Karye-i Singel, hane 9, mücerred 1.

Karye-i Misimiri, hâli, eşcârb 11.

Karye-i İlyas, hane 5.

Karye-i Vilmaris, hane 7.²¹⁶

1445 Tarihli Paşa Livasına göre Selanik’te toplam 36 köy bulunmaktadır. Ancak kimi köylerin hane sayısı, mücerred ve bîve sayısı verilmemiştir. Bu durumun nedeni bu köylerin terk edilmiş olması olabilir. Köylerden 2 tanesi Müslüman köyü olup, 34 tanesi Gayrimüslim köyüdür. Bu deftere göre Müslüman köylerde toplam 32 hane ve 2 bîve bulunmakta olup bu verilere göre tahmini Müslüman nüfus 162 civarındadır. Selanik köylerinde 559 Gayrimüslim hane, 45 mücerred, 70 bîve bulunmakta olup, tahmini nüfus 2.910 civarındadır.²¹⁷

1.6. Selanik’teki Yahudi Nüfus

²¹⁶ Halil İnalçık-Evgeni Radushev-Uğur Altuğ, s. 118-124.

²¹⁷ Değerlendirme tarafımız tarafından yapılmıştır.

Hız. Musa'nın dinine mensup olan kişilere Yahudi denir. Bu kelime Arapça 'da yehûd, İbrânîce'de yehudi, Ârâmîce'de yehuday şeklinde kullanılmaktadır. Kuran-ı Kerim'de Hız. Muhammed döneminde yaşayan ve Hız. Musa'nın şeriatına bağılı olma anlamında İsrailoğulları'nın devamı olarak görülen Yahudileri ifade etmek için "yehûd" kelimesinin yanında "hûd" ve "ellezine hâdû" ifadeleri şeklinde de kullanılmıştır.²¹⁸

Yahudi Devleti'nin ilk kralı Saul'dur. Hız. Davud döneminde Yahudi kabileleri siyasi birlik altına alınmış, Hız. Süleyman döneminde ise devlet en güçlü dönemini yaşamıştır. Hız. Süleyman'ın ölümünün ardından Yahudi Devleti ikiye ayrılmış ve bu iki ayrı krallık M.Ö. 582 yılına kadar varlığını sürdürmüşlerdir.²¹⁹ Yahudiler, Babil²²⁰ ve Roma İmparatorlukları²²¹ dönemlerinde Filistin topraklarından Asya ve Avrupa'nın farklı bölgelerine sürgün edilmişlerdir.

Selanik'e ilk Yahudilerin M.Ö. 140 yılları dolaylarında İskenderiye'den geldikleri tahmin edilmektedir. Bu Yahudi topluluğunun Fenikelilerle birlikte bölgeye yerleştiğı düşünölmektedir.²²² Roma topraklarında misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Pavlus, M. S. 50 yılında Silvanus ve Timoteus ile birlikte Selanik'e gelmiştir. Pavlus, Yahudi sinagoglarında bulunmuş ve burada Yahudiler ile konuşmalar yapmıştır. Ancak yürüttüğü ikinci misyonerlik çalışmaları sırasında, Yahudilerin halkı kendilerine karşı kıskırtmaları ve sergiledikleri saldırgan tutum nedeniyle şehirden ayrılmak zorunda kalmıştır. Misyoner Pavlus'un mektuplarından, söz konusu dönemde şehirde önemli sayıda Yahudi nüfusunun bulunduğı anlaşılmaktadır.²²³

²¹⁸ Salime Leyla Gürkan, "Yahudi", *DİA*, Cilt XLIII, s. 182.

²¹⁹ İhsan Turhan, s. 7.

²²⁰ Babil kralı, Nebukadnezarın 587 yılında Kudüs'ü işgal ederek yerle bir etmiştir. Kutsal mabet eşyaları ile beraber Babil'e götürölmüştür. Bu olaydan sonra Yahuda krallığı sona ermiş ve Yahudiler Babil topraklarına sürgün edilmiştir. Bu konuda bkz. Ali Osman Kurt, *Erken Dönem Yahudi Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılığı, İstanbul 2007, s. 32.

²²¹ M. Ö 63 yılında Kudüs Roma devletine bağlanmıştır. Romalılar Yahudilere bazı hak ve ayrıcalıklar vermiştir. Yahudilerin, Roma'ya karşı isyan etmesinde İmparator Nero'nun 64 yılında bölgeye yönetici olarak atadığı Gessius Florus'un bölgedeki insafsız tutumu ve davranışları etkili olmuştur. Yahudiler M. S. 66 yılında büyük bir isyan başlatmış ve bu isyan M. S. 70 yılında Tius tarafından sert bir şekilde bastırılmıştır. 70 yılında Kudüs'te çok sayıda Yahudi ya öldüröldü ya da esir olarak dünyanın farklı yerlerine satıldılar. Bkz. Hatice P. Erdemir-Halil Erdemir, "66-70 Yılları Arası Kudüs'te Yahudi İsyanı ve Günümüze Yansımaları", *Fırat Üniversitesi Orta Doğı Araştırma Merkezi Uluslararası Orta Doğı Semineri*, (29-31 Mayıs Elâzığ 2009), s. 185, 190, 191, 195.

²²² Ayhan Pala, "Selanik Yahudilerinin Fetihten Sonra İstanbul'da İskânı", *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Cilt VII, Sayı 2, (Aralık 2021), s. 33.

²²³ Eduart Caka, *Pavlus'un Mektupları*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Bursa 2009, s. 119.

Selanik'e, Roma İmparatorluğunun idaresi altındaki Mısır ve Filistin topraklarından bazı Yahudi topluluklarının getirildiği düşünülmektedir.²²⁴ XII. yüzyılın ikinci yarısında Selanik'i ziyaret eden Yahudi gezgin Tudela'lı Benjamin, şehirdeki Yahudi nüfusuna dair önemli bilgiler aktarmaktadır. Tudela'lı Benjamin'e göre, şehirde toplam 500 kadar Yahudi nüfusu bulunmakta olup, Yahudiler baskı ve zulüm altında yaşamalarına rağmen ipek dokumacılığı yaparak geçimlerini sağlamaktadır.²²⁵

Georgios I. Mintsis'e göre, Selanik'te Yahudi nüfusu Osmanlı'nın şehri fethetmesinden önce varlığını sürdürmektedir. Georgios, Bizans döneminde Selanik'te Yahudi topluluğunun az olduğunu, Bizans tarafından baskı ile yönetildiğini ve Selanik Yahudilerinin kendi aralarında Yunanca konuştuklarını ifade eder.²²⁶ Selanik üzerinde yapılan çalışmalarda, Yunanca konuşan ve Yunan kültürünün değerlerini benimseyen Romaniot Yahudilerinin, Selanik'in Osmanlı hâkimiyetine girdiği dönemde şehirde tek Yahudi topluluğunu oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu Yahudi topluluğunu ilk başta az sayıda olduğu ve Selanik'in Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile şehre yeni Yahudilerin geldiği düşünülmektedir.²²⁷

Bir yerleşim yerindeki mimari eserler, o şehrin etnik yapısı ve dini inançları hakkında bilgi edinilmesine katkı sağlamaktadır. Selanik şehrinde Musevilik dinine özgü sinagoglar bu bağlamda dikkat çekmektedir. Selanik'te bulunan sinagogların çoğu 1492 yılında İspanya'dan göç eden Yahudiler tarafından inşa edilmiştir. Ancak XVI. yüzyıldan önce Selanik'te üç tane Yahudi sinagogu bulunmaktadır. Bunlar Roma kökenli olup en eskisi Etz. Ha-Haim'dir. XV. yüzyılda İtalyan Yahudileri ile Orta Avrupa'dan gelen Yahudiler, İtalya (1450) ve Aşkenaz (1470) sinagoglarını yapmışlardır.²²⁸

Osmanlıların Selanik'i fethi sırasında şehirde bulunan Johannis, Selanik'te Yahudi nüfusunun varlığına dair şu ifadeleri kullanmıştır; *"Başpiskopos 'un ölümünü demek istiyorum diğer kötü hadiseler ilave edersek, şehirde bulunan bütün erkekler,*

²²⁴ Ayhan Pala, "Selanik Yahudilerinin Fetihten Sonra İstanbul'da İskânı", s. 33.

²²⁵ Tudela'lı Benjamin-Ratisbon'lu Petachia, **Orta Çağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya, Afrika Gözlemleri (Üç Kıtada Sosyal, Siyasi, Ekonomik İlişkiler Azınlıklar, Dini Kurumlar ve Haçlı Seferleri)**, (çev. Nuh Arslantaş), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 40.

²²⁶ Georgios I. Mintsis, "Selanik'in İspanya Yahudileri (Yerleşme, Yükseliş, Büyük Yıkım)", (çev. Esin Ozanso), **Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırma Dergisi**, İstanbul Üniversitesi, Sayı 27, (2017), s. 114.

²²⁷ Özgür Kolçak, s. 17.

²²⁸ Meropi Anastassiadou, s. 51.

kadınlar, çocuklar, Latinler ve Yahudilerin dahi kendilerine baskı yapan diğer olayları".²²⁹ Bu ifadeden şehirde Yahudi nüfusun bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak dikkat çekici nokta, Johannis'in Selanik'in fethi sırasında ve sonrasında Yahudi halkının durumu hakkında herhangi bir bilgi vermemesidir.

Evliya Çelebi, Osmanlıların Selanik'i almadan önce şehirde Yahudi nüfusunun var olduğunu belirtmiştir. Evliya Çelebi, Yahudilerin Selanik'e gelmesini eserinde özetle şu şekilde aktarır; *"Yahya peygamber Nablus şehri yakınlarındaki Sabastiye köyünde Yahudiler tarafından şehit edilir. Hz. Yahya'ya inanan Buhtunnasr bu durumu haber alınca kuvvetleri ile beraber Yahya peygamberin intikamını almak için harekete geçer. Halep, Şam ve Kudüs'e gelinceye kadar yüzbinlerce Yahudi'yi öldürür. Safed şehrine gelince burada yaşayan yüzbinlerce Yahudi'yi kılıçtan geçirir. Buhtunnasr'dan kurtulan yüzlerce Yahudi Yafa, Askalan, Akka, Sayda, Beyrut ve Halile kalelerinden gemilerle kaçıp Selanik şehrine gelmiştir. Hile ile Selanik kalesine girdiklerini ve ani bir baskın ile şehirde bulunan bütün Rumları öldürdükleri ve Selanik'e yüz kırk yıl hâkim olduklarını belirtir. Bundan dolayı Rum tarihçilerin bu şehre Yahudi diyarı dediğini belirtir. Rumların bu şehri Yahudilerden almak için birden fazla girişimi olduğunu fakat bu girişimlerde başarısız olduğunu belirtir. Cenevizlilerin Rum ve Yahudi toplumlarını barıştırıp iki toplumunda Selanik'e hâkim olmasını sağlamıştır. Konstantin ve annesi Helena döneminde Selanik'te binlerce Yahudi kılıçtan geçirilip Yahudiler azınlıkta kalmıştır"*.²³⁰

1430 yılında Selanik'teki Yahudi nüfusuna dair kesin rakamlar bulunmamaktadır. Ancak fetihden önce Selanik'te küçükte olsa Yahudi nüfusunun var olduğunu göstermektedir.²³¹ Dikkat çekici bir husus ise, fetih sırasında ve sonrasında şehirdeki Yahudi nüfusuna dair dönemin ana kaynaklarında, 1478 tarihli tahrir defterinde²³² ve 1445 tarihli paşa livasında²³³ herhangi bir bilginin yer almamasıdır. Bu bağlamda birçok tarihçi, 1478 tahrir defterlerinde Yahudi nüfusun görülmemesinin nedeni olarak Yahudilerin, İstanbul fethinden sonra İstanbul'a uygulanan zorunlu iskân

²²⁹ Johannes Anagnostis, s. 30.

²³⁰ Evliya Çelebi, Cilt VIII, s. 75, 76.

²³¹ Heath W. Lowry, *"Portrait of a City"*, s. 263.

²³² Heath W Lowry, *"Portrait of a City"*, s. 255-261.

²³³ Halil İnalcık-Evgeni Radushev-Uğur Altuğ, s. 117, 118.

neticesinde Selânik'te hiç Yahudi nüfusunun kalmadığı düşünülmektedir.²³⁴ Selanik ve Edirne'den başkent İstanbul'a 50 Yahudi cemaati yerleştirilmiştir.²³⁵

Ayhan Pala, bu dönemde İstanbul'a göç edenler arasında yer alan Yahudilerin sürgün yolu ile geldiklerini ifade etmektedir. Fatih, İstanbul'a Anadolu ve Rumeli'de farklı etnik kökenlere mensup insanları göç ettirmiştir. Bu göçlerin bir kısmı gönüllü olarak gerçekleşirken, bir kısmı ise sürgün yolu ile yapılmıştır. Fatih'in İstanbul'a farklı kökenden insanları göç ettirmesindeki temel amaç, şehrin kısa sürede imar edilmesini sağlamaktır.²³⁶

Selanik Yahudilerinin, İstanbul'a göçü konusunda, İstanbul'un fetihten sonraki döneme ait bazı kaynaklarda önemli bilgiler yer almaktadır. Fatih döneminin Bizanslı tarihçisi Kritovulos, fetih sonrasında İstanbul'a yapılan göçlere ilişkin şu ifadeleri kullanmaktadır; *"Padişah İstanbul'a döndükten sonra şehrin iskânına ve imarına başladı. İllerden getirilen halk için hükümetten ödenek ayrıldı. Bu suretle Hristiyanlardan, Türklerden hatta Yahudilerden birçok aileyi İstanbul'a nakletti"*.²³⁷ Kritovulos, Osmanlı topraklarındaki nüfusun İstanbul'a göç ettirildiğini belirtmekle birlikte, göçlerin hangi bölgelerden yönlendirildiğine dair açık bir bilgi vermemektedir. Bununla birlikte, İstanbul'a göç eden Yahudiler arasında Selanik Yahudilerinin de bulunma olasılığı oldukça yüksektir. Evliya Çelebi'nin eserindeki şu ibare; *"Selanik Yahudileriden elli grubunu Tekfur sarayı ve Şehidler kapısına yerleştirdiler. Bu sebeple buraya Cufut Kapısı derler."* dikkat çekmektedir.²³⁸

Ayhan Pala, yabancı kaynaklara dayanarak Selanik'in Osmanlı yönetime geçmesiyle birlikte şehirdeki Yahudi nüfusunun Edirne'ye göç ettiğini belirtmekte; Edirne'den İstanbul'a göç ettirilen bu Yahudilerin Selânik Yahudileri olma ihtimalinin bulunduğunu ifade eder.²³⁹ Yahya Başkan ise Yahudilerin İstanbul'a göçünü, 1456 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne dayandırarak "der mahalle-i Selanik mahdûd

²³⁴ Ayhan Pala, *"Selanik Yahudilerinin Fetihten Sonra İstanbul'da İskânı"*, s. 33; Mark Mazower, s. 62; M. Tayyip Gökbilgin, *"Selanik"*, s. 343; Heath W. Lowry, *"Portrait of a City"*, s. 263.

²³⁵ Ayhan Pala, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri, s. 33.

²³⁶ Ayhan Pala, *"Selanik Yahudilerinin Fetihten Sonra İstanbul'da İskânı"*, s. 30.

²³⁷ Kritovulos, *İstanbul'un Fethi*, (çev. Karolidi), Kaknüs Yayınları, İstanbul 2005, s. 119.

²³⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt I-II, (haz. Mehmet Zıllioğlu-Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993, s. 80.

²³⁹ Ayhan Pala, *"XVI. Asırda Selanik Şehrinde İhtida"*, s. 2547.

şayâhü'l Yahudi mülki..." kayıtlarıyla ortaya koymaktadır.²⁴⁰ Fatih Sultan Mehmed'in 1472 tarihli vakfiyesinde İstanbul'da bir Yahudi mahallesinin²⁴¹ görülmesi de bu durumu destekleyen önemli bir unsurdur. Ayrıca, 1477 tarihli tahrirde, İstanbul'da 14.803 hane bulunduğu, bu hanelerin 1.647' sini Yahudiler oluşturmaktadır. 1535 yılında gerçekleştirilen tahrirde ise Yahudi hane sayısının 8.070' e ulaştığı görülmektedir.²⁴²

Georgios Mintsis, Selanik'te Yahudi nüfusunun artışının Osmanlı döneminde gerçekleştiğini ve bu artışın özellikle Avrupa'dan gelen Yahudi göçleri ile bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Georgios aynı zamanda, Osmanlı döneminde Selanik'e ilk Yahudi göçünün 1470'li yıllarda Macaristan ile Bavyera topraklarından geldiğini ve 15. yüzyılın sonlarında ise İspanya topraklarından gerçekleştiğini ifade eder.²⁴³

1479 tarihinde Kastilya-Leon kraliçesi I. İsaabel ile Aragon kralı II. Fernando'nun evlenmesi ile İspanya'da siyasi birlik sağlandı ve İspanya yavaş yavaş Hristiyan topraklarına katılmaya başladı. 1492 yılında İspanya'da Müslümanların yönetimindeki Gırnata'nın düşmesi ile Endülüs'teki Müslüman egemenliği tamamen sona ermiştir.²⁴⁴ 1492 yılından itibaren İspanya Krallığı, ülkede yaşayan Yahudileri ve Müslümanları, Hristiyanlığa geçmeye zorlamış; din değiştirmeyi reddedenler ise ülkeyi terk etmek ya da ölmek ile karşı karşıya bırakmıştır. İspanya yönetimin Müslümanlara ve Yahudilere uygulamış olduğu bu baskı ve işkence politikası 1610 yılına kadar devam etmiştir. Bu süreçte ülke tamamen bu dini topluluklardan arındırılmıştır.²⁴⁵

XV. yüzyılın sonlarında İspanya'daki Yahudiler, 1492'de Kastilya ve Portekiz'den, 1493'de Sicilya'dan, 1540 ve 1541'de Nopoli'den, 1571'de Tokskana'dan ve 1597'de Milona'dan sürgün edilmiştir. Bu Yahudilerin büyük bir kısmı Selanik ve İstanbul şehrine yerleştirilmiştir.²⁴⁶

²⁴⁰ Yahya Başkan, "İstanbul'un Fethi ve Yahudiler", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt XI. Sayı 3, (Eylül 2014), s. 72, 73.

²⁴¹ **Fatih Sultan Mehmet'in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi**, (haz. Ahmet Beyatlı), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 179.

²⁴² Ayhan Pala, "Selanik Yahudilerinin Fetihten Sonra İstanbul'da İskânı", s. 31.

²⁴³ Georgios I. Mintsis, s. 114.

²⁴⁴ Lütfi Şeyban, **Endülüs Direniş ve Soykırım**, Muhit Kitap Yayınları, İstanbul 2021, s. 35.

²⁴⁵ Lütfi Şeyban, s. 36

²⁴⁶ Hüseyin Arslan, **16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001, s. 193

Yahudi tarihçi Eliyahu Kapsali, Yahudilerin İspanya'dan sürgün edilmesini kroniğinde şu sözler ile anlatır; “1492 yılında Yahudilerin Adar ayında İspanya’da “Altın Çağ’ın sonuna gelindi. İspanya kralı Yahudilerin ülkesinden sürülmesine karar verdi. Tanrı’nın inayeti olmasaydı, erkek, kadın, çoluk-çocuk hepsi sürülecekti. Hristiyanların Şubat ayına denk düşen o ayda, Kral, vezirlere, asilzadelere ve bütün görevlilerine Yahudileri İspanya’dan süreceğine dair çıkardığı fermanı²⁴⁷ tebliğ etti. Yahudiler İyar ayının 9’undan itibaren üç ay içerisinde, yani Av ayının 9’una kadar ülkeyi terk edeceklerdir”.²⁴⁸

Eliyahu Kapsali, II. Bayezid’in sürgün edilen Yahudileri Osmanlı ülkesine kabul edilmesini şu sözler ile aktarır; “Türk Sultanı II. Bayezid İspanya Kralının Yahudilere çektiği zulüm ve ıstırapı duyup Yahudilerin güvenli bir sığınak aradıklarını öğrenince onlara acıdı. Ülkesinin değişik yerlerine gönderdiği adamlarıyla sultanlığındaki hiçbir Yahudi’nin rahatsız edilmemesini, yerleşmek üzere gelen Yahudilerin derhal kabul edilmesini bildiren fermanını duyurdu. Femandaki emrine karşı gelenin cezasının idam edileceğini de duyuran Sultan, benzer bir fermanı Sakız adasına da gönderdi. Halk sultandan son derece korkardı. Yahudileri güler güzle karşıladılar. Onlara herhangi bir zarar vermedikleri gibi sözlü de olsa en ufak bir taciz de dahi bulunmadılar. Böylece İspanya’dan sürülen on binlerce Yahudi, Türkiye’ye ulaştı. Türk ülkesi Yahudiler ile doldu taşıdı. Bu süreçte Türk Yahudiler ’de dindaşlarının ülkeye yerleşmeleri konusunda olağanüstü gayret gösterdiler. Tutsak ya da köle olan dindaşlarının azatlık paralarını ödeyerek hürriyetlerine kavuşturdular”.²⁴⁹

Göç eden Yahudilerin zanaat sahibi olmaları ve ticari faaliyetlerde deneyim sahibi olmaları,²⁵⁰ II. Bayezid’in Yahudilere ekonomik imtiyazlar ve siyasi himaye vaatleri İspanyolca konuşan Yahudilerin gruplar halinde Osmanlı toprağına göç etmelerinde etken olmuştur.²⁵¹ Osmanlının, Yahudileri topraklarına kabul etmelerinde diğer bir etken de Yahudilerin vatansız kalması ve Osmanlının bu toplumların yanında

²⁴⁷ İspanya Kralının çıkardığı fermanın tam metni için bkz. Nuh Aslantaş, **Yahudiler ve Türkler (Yahudi Tarihçi Eliyahu Kapsali’nin (1483-1555) Seder Eliyahu Zuta İsimli Kroniği Bağlamında Bir İnceleme)**, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 348-350.

²⁴⁸ Nuh Aslantaş, s. 348.

²⁴⁹ Nuh Aslantaş, s. 353.

²⁵⁰ Şeyban Lütüf, s. 383.

²⁵¹ Mark Mazower, s. 60.

durmasıdır. Osmanlının bu politikasında din, mezhep ve ırk ayırt etmeksizin bütün uluslara hoşgörölü olması etkili olmuştur.²⁵²

İspanyol hükümdarları Fernando ve Isabella'nın Yahudileri topraklarından sürmesiyle birlikte, bu durumdan en fazla yararlanan şehir Selanik oldu. Selanik, imparatorluğun Avrupa'ya açılan bir limanı olmasından dolayı birçok Yahudi göçmen için bir geçiş ve yerleşim merkezi haline gelmiştir. İlberyalı mülteciler dalgalar halinde limana vardıkça kent hızlı bir şekilde büyüdü.²⁵³ Osmanlı, fethettiği toprakların ekonomik ve kültürel canlılığı artırmak için yalnızca kendi tebaasından değil, aynı zamanda diğer devletlerin topraklarından gelen nitelikli insanlardan da faydalanmıştır.

İspanya'dan Selanik'e göç eden Yahudi nüfusu şehrin sur içi kısmına yerleştirmiştir.²⁵⁴ Selanik'e göç eden Yahudiler burada geldikleri coğrafyaya göre tekrar bir araya gelip cemaat kurmuşlar ve kendilerinden sonra gelen Yahudiler için ev ile iş temin etmişlerdir.²⁵⁵

1500 yılından sonra Selanik'in nüfusu aniden iki katına çıkmıştır. 1520 yılında ise şehrin nüfusu otuz bine çıktı ve bu nüfusun yarıdan fazlasını Yahudiler oluşturmaktadır. Bu artış tarihte ilk kez Selanik'te konut sıkıntısına neden olmuştur. Bu artışın en büyük nedeni İspanya'dan Yahudi nüfusunun gelmesidir.²⁵⁶

XVI. yüzyılın ortalarında Osmanlı topraklarına gelen elçi Hans Dernschwam, Selanik'e gitmemiş olmasına rağmen şehrin nüfusu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Hans Dernschwam, söylenenlere göre Selanik'te 20 bin kadar Yahudi bulunduğunu bu Yahudi sayısının İstanbul'daki Yahudi sayısından fazla olduğunu ve şehirdeki Yahudilerin çoğunun dokumacılık ile uğraştığını aktarmaktadır.²⁵⁷

Selanik'e Yahudilerin gelmesi ile şehrin nüfusu ciddi bir şekilde arttırdığı gibi birtakım sorunlara da neden olmuştur. Selanik'e dışarıdan gelen Yahudi nüfusu şehirde yaşayan insanların yerleşim planının değişmesine neden olmuştur. Başlangıçta Yahudiler, bulabildikleri yerlere yerleşerek, konut stokunun çoğuna sahip olan Hristiyan ve Müslüman ev sahiplerinden evlerini kiralamıştır. Göçlerin aralıksız devam etmesi ise

²⁵² Lütfi Şeyban, s. 382, 383.

²⁵³ Mark Mazower, s. 60. 64.

²⁵⁴ Machiel Kiel, "Selanik", s. 354.

²⁵⁵ Lütfi Şeyban, s. 377.

²⁵⁶ Mark Mazower, s. 60.

²⁵⁷ Hans Dernschwam, s. 148.

şehir merkezinde nüfus yoğunluğuna neden olmuştur. Bu süreçte Müslümanlar daha yüksekteki, daha iyi manzaralı, kanalizasyonlu ve havalandırmalı, daha gürültüsüz yerlere taşınmıştır.²⁵⁸ Müslümanlar genellikle Via Egnatia yolu üzerine yerleşmişlerdir.²⁵⁹ Aralarında birçoğu terzi, zanaatkâr, ayakkabı tamircisi, duvarcı, metal işçisi, kalan pek azı da eski seçkin Bizans ailelerin çocukları olan Rumlar ise kenarlara, batıda Ayios Minos yakınına ve eski Hipodrom'un kalıntılarının çevresine doğru göç etmişlerdir.²⁶⁰ Evliya Çelebi, Yahudilerin genellikle İskele Kapısının iç yüzünde, hisar duvarının dibinde yaşadıklarını belirtir.²⁶¹ Burası günümüzde Yunanlıların Pleteia Elefyherias (özgürlük, bağımsızlık) olarak adlandırdıkları meydanın karşısına denk gelmektedir.²⁶²

Evliya Çelebi, Selanik'te yüz bin kadar Yahudi'nin yaşadığını ve Yahudilerin şehre "bizim Selânîk" dediğini belirtmektedir. Ayrıca, Selanik'te Yahudilerin yirmi adet hahamhane ve sinagoglarının bulunduğunu kaydeder.²⁶³

1.7. Selanik'in Mahalleleri ve Kazaları

1530 yılı tahrir defterine göre Rumeli Eyâletinin Paşa sancağı içerisinde olup, Sofya başkent olmak üzere kazalar "Cânib-i Yemîn (sağ kol)" ve "Cânib-i Yesâr (sol kol)" şeklinde ikiye ayrılmıştır. Paşa Sancağının, Sol kol kazaları şunlardır: Gümülcine, Yenice-i Karasu, Drama, Zihne, Nevrekop, Timurhisar, Siroz, Selanik, Sidrekapısı, Avrathisar, Yenice-i Vardar, Karaverya, Serfiçe, İştin, Kestorya, Bihlişte, Vılkaşın, Görice, Florina ile Köstendil livası yer alır.²⁶⁴

Tayip Gökbilgin, Selanik sancağının 14 kazadan oluştuğunu ve kazaları şu şekilde belirtir; Yenice, Katrin, Vodine, Kaferya, Tikveş, Toryan, Usturumca, Köprülü, Avrethisar, Kesendire, Kavala, Lankaza, Gögili, Aynaroz.²⁶⁵ Evliya Çelebi ise Kesendire, Sidrekapı ve Aynaroz kazalarının Selanik'e bağlı olduğunu belirtir.²⁶⁶ Gökbilgin, Selanik'in nahiyelelerini şu şekilde açıklar: Vardar, Kalameriya, Karaca-

²⁵⁸ Mark Mazower, s. 71.

²⁵⁹ Heath W. Lowry, "Portrait of a City", s. 277.

²⁶⁰ Mark Mazower, s. 71.

²⁶¹ Evliya Çelebi, Cilt VIII, s. 89.

²⁶² Lina Safa, s. 22.

²⁶³ Evliya Çelebi, Cilt VIII, s. 90, 92.

²⁶⁴ 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, s. 28.

²⁶⁵ Lina Safa, s. 15; M. Tayyip Gökbilgin, "Selanik", s. 347.

²⁶⁶ Evliya Çelebi, Cilt VIII, s. 77.

Âbâd, Ağustos, Vodine, Ostrova, Bogonil, Kara-Dağ.²⁶⁷ Evliya Çelebi, Ekmekçizade Ahmed Paşa'nın verilerine dayanarak Selanik'in sancak ve kazalarında beş yüz bilina safan nüfusun olduğunu, ancak mevcut nüfusun bu sayıdan daha fazla olduğunu belirtir.²⁶⁸

Osmanlı topraklarındaki Müslümanlar ve Gayrimüslimler ayrı ayrı mahallelerde yaşamışlardır. Kurulan mahallelerin çoğu bir dini yapının, imaretin veya bir pazarın çevresinde kurulup zamanla büyümüştür. Bununla birlikte, bazı meslek erbabı kişilerde meslek adı ile anılan mahallelerde birlikte yaşamışlardır.²⁶⁹

Heath W. Lowry, 1478 tahrir defterine göre Selanik'te 27 farklı Müslüman cemaatinin yer aldığını belirtmektedir. Genellikle cemaatler şehre kendi isteği ile değil, sürgün yolu gelenler için kullanılmıştır. Bu Müslüman cemaatler Selanik'teki Hristiyan mahallere bağlı olarak gösterilmektedir. Her cemaatin ismi, kurucusunun adını taşıyan mescit isminden adını almaktadır.²⁷⁰

Yeni fethedilen şehirlere iskân edilen ahali önce, cemaatler halinde örgütlenmiş, zamanla oturdukları mahallelerin ismi ile anılmışlardır.²⁷¹ 1478 tarihli tahrir defterine göre Selanik'teki Müslüman cemiyetlerin isimleri şunlardır:

Cema'at-i Mescid-i Kilise der Bab-i Vardar	Cema'at-i Kara (?) Hacı
Cema'at-i Mescid-i Hızır Ağa der Bab-i Bali	Cema'at-i Mescid-i Ali Bali
Cema'at-i Mescid-i Hacı Mustafa	Cema'at-i Mescid-i Mustafa Karaferi
Cema'at-i diğer Mescid-i Hacı Mustafa	Cema'at-i Mescid-i Hâtib
Cema'at-i Mescid-i Yusuf Tokmak	Cema'at-i Mescid-i Hacı İsmail
Cema'at-i Mescid-i Hacı Kemal	Cema'at-i Mescid-i Hacı Sufi?
Cema'at-i Mescid-i Ahmed Kara Hacı	Cema'at-i Mescid-i Kadı Abdullah
Cema'at-i Mescid-i Balaban Ağa	Cema'at-i Mescid-i Hacı Hasan
Cema'at-i Mescid-i Hamza Bey	Cema'at-i Mescid-i Mehmed Dalyancı
Cema'at-i Mescid-i Raif?	Cema'at-i Mescid-i Bey Birader-i Saruca Paşa
Cema'at-i Mescid-i Hacı Mehmed	Cema'at-i Mescid-i Letri Yolu (?)
Cema'at-i Mescid-i Hazret-i Kasım Paşa	Cema'at-i Mescid-i Ali Paşa
Cema'at-i Mescid-i Hacı Mustafa	Cema'at-i Mescid-i Hoca Burhan

²⁶⁷ M. Tayyip Gökbilgin, "Selanik", s. 347.

²⁶⁸ Evliya Çelebi, Cilt VIII, s. 90.

²⁶⁹ Mustafa Özer, "Osmanlı Şehir ve Kasabalarının İmarında Vakıfların Rolü", **Sanat Tarihi Yıllığı**, (2024), s. 200.

²⁷⁰ Heath W. Lowry, "Portrait of a City", s. 256, 257, 293.

²⁷¹ Ayhan Pala, 15. Ve 16. Yüzyıllarda Selanik Şehri, s. 30.

Cema'at-i Mescid-i Camii ²⁷²	
---	--

1478 tarihli tahrir defterine göre Selanik'te 10 tane Hristiyan Mahalle bulunmaktadır. Bu mahalleler şunlardır:

Podrom (Hippodrome)	Ayo Dimitri (St. Dimitri)
Ayo Pılaya (St. Pelagie)	Ofalo (Omphalos)
Akhiropıt (Acheiropoietos)	Ketafi (Kataphyge)
Khorishe (Khorshe)	Ayo Mine (St. Minas)
Asomat (Asomati)	Yanı Mavrokali ²⁷³

Bu mahallelerden Yanı Mavrokali hariç bütün mahallelerde Müslüman ve Hristiyan nüfus iç içe yaşamaktadır.²⁷⁴ Zamanla Müslüman nüfusun artmasıyla birlikte, Müslüman cemaatler mahallere dönüşmüş ve bu artışa paralel olarak Müslüman mahalle sayısında önemli bir yükselme meydana gelmiştir. Sofya kütüphanesinde bulunan 1502 tarihli bir belgede Selanik nüfusuna ilişkin önemli bilgiler yer almaktadır. Bu belgeye göre şehirde 37 Müslüman mahalle, 10 Gayrimüslim mahalle ile iki cemaat yer alıp, Yahudiler bu belgede Musevi cemaati olarak kaydedilmiştir.²⁷⁵ 1530 tarihli tahrir defterine göre Selanik'te 48 Müslüman mahalle, 11 Gayrimüslim mahalle, 3 Gayrimüslim cemaati, 20 Yahudi Cemaati, Nefs-i Sidre-kapısında 1 Müslüman mahalle, 3 Gayrimüslim mahalle bulunmaktadır.²⁷⁶

1567-1568 yılında Müslümanlara ait olan mahalle isimleri şunlardır:

Cami-i Kasimiye	Mescid-i Tarakçıoğlu
Cami-i Atik	Saru Müderris
Koca Kasım Paşa	Müeyyed Hoca
Akca Mescid	Zaviye-i Musa Baba
Mescid-i Tarakçıoğlu	Cami-i Aya Sofya
Ali Paşa	Mescid-i Hacı Hasan
Abdullah Kadi	Abdumelik
Mescid-i Hacı Musa	Mescid-i Kâtip Ali Bali,
SinancıkM	Mescid-i Suluca Manastır
Mescid-i Ali Bey	Mescid-i Hacı Ahmed
Mescid-i Yakup Paşa	Mescid-i Yahya Bali
Mescid-i Kemal	Mescid-i Hacı Mustafa,
Üveys Kethüda	Hacı Ahmed Subaşı
Hacı İsmail	İshakiyye

²⁷² Heath W. Lowry, "Portrait of a City", s. 258.

²⁷³ Heath W. Lowry, "Portrait of a City", s. 259.

²⁷⁴ Ayhan Pala, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri, s. 35.

²⁷⁵ Machiel Kiel, "Selanik", s. 354; Mehmet Tuğrul, Balkanlarda Şehir ve Vakıf İlişkisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya, s. 54.

²⁷⁶ 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, s. 28.

Hüseyin Bey	Mustafa Veled-i Nebi
Hacı Mesud	Mescid-i Haraçcı Ali
Piri Çelebi	Cami-i Hacı Kasım Paşa
Mescid-i Musa Halife	Mescid-i Hacı Kemal
Saray-ı Atik	Süle Paşa Bey
Mescid-i Kara Hacı	Cami-i Merhum İshak Paşa,
Koca Kâtip	Mescid-i Gülmezoğlu
Hacı İskender	Mescid-i Hamza Bey Kızı
Balat	Odaha-yi Vakf-ı Hoca Bali der Mahalle-i Hamza Bey el mezbur
Hacı Memi. ²⁷⁷	

Evliya Çelebi, Selanik'te 48 tane Müslüman mahallenin olduğunu belirtmektedir. Evliya Çelebi en meşhur Müslüman mahallelerini şöyle sıralar: Yedikule, Kelemerye, Hortac, Kasım Paşa, Ayasofya.²⁷⁸

Bu mahalle isimlerine bakıldığında, şehrin ekonomik, dini ve sosyal yapısı hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Mahallelerin büyük kısmı mescit ve cami gibi dini yapılar inşa eden kişilerin adlarıyla anılmış ve mahalleler bu yapıların etrafında kurulmuştur. Bir kısım mahalle Hacı ismi ile başlamaktadır. Bu tür isimler kişilerin toplumsal statüsü, dini kimlikleri ve ekonomik durumları hakkında bilgi vermektedir.

Hristiyan mahalleler genellikle Vlatades Manastırı civarında yer almaktadır.²⁷⁹ Evliya Çelebi, Hristiyan mahallelerin, Müslüman mahallelerinden ayrı olduğu ve Hristiyanların Kelemerye kapısı tarafında oturduğunu ve on altı tane Gayrimüslim mahalle bulunduğunu belirtmektedir. Bu mahallelerde Ermeni, Rum, Frenk, Sırp, Bulgar ve Latin Hristiyanlarının oturduğunu nakleder.²⁸⁰

1478 yılından 1567 yılına kadar Selanik'teki Hristiyanlara ait mahalle sayısı 10'dan 15'e çıkmıştır.²⁸¹ Hristiyan mahalle sayısı Müslüman mahalle sayısına oranla daha az artmıştır. 1567-1568 yılındaki Hristiyan mahalle isimleri şunlardır:

Ahiropit	Aslan Mermeri Cedit
Ayo Dimitri	Panarit
Birise	Aya Sofya Cedit
Londarino Cedit	Yeni Kilise

²⁷⁷ Melek Delilbaşı, "The Via Egnatia And Selanik (Thessalonica) In The 16(th) Century", **İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans'tan Osmanlı'ya Geçişin Anadolu Ve Balkanlar'daki İzleri**, İthaki Yayınları, İstanbul 2013, s. 157, 158.

²⁷⁸ Evliya Çelebi, Cilt VIII, s. 89.

²⁷⁹ Lina Safa, s. 23.

²⁸⁰ Evliya Çelebi, Cilt VIII, s. 89.

²⁸¹ Melek Delilbaşı, "The Via Egnatia And Selanik", s. 159.

Kalasioğlu	Lefkopilo
Hipodrum	Tuzcuyan-i Mensuh
Cemaat-i Zenberekçıyan,	İshakiye (Gipsy)
Cemaat-i Ahmed (Gipsy). ²⁸²	

Hristiyan mahalle isimlerine bakıldığında dikkat çeken taraf Hristiyan mahalle isimlerinin genellikle kilise isimlerinden gelmesidir.²⁸³

Evliya Çelebi, Selanik'te toplam 56 tane Yahudi mahallesinin bulunduğunu belirtir.²⁸⁴ 1567-1568 yılındaki Yahudi mahalle isimleri şunlardır:

İspanya	Lizbon (Lisbon)/ Lizboa
Çeçilyan (Sicilian)	Talyan (İtalya)
Magrebi (Maghrabi)	Arnon/Artom/Artuba
Otranto (Otranto)	Köhne Katalan (Old Katalan)
Ez-Haim	Aragon
Çeçilyan-i Köhne	Midrasi
Katalan n.d. Geruş	Pulya (Apulia)
Salom,	Provencal
Gerus Kastilya	Evora Portokal
Alaman (Almanya)	Gerus Klavres (Calabrian Gerush)
Kate-Tabi-i Gerus Klavres	Motalto- Tabi-i Gerus Klavres
Estruk	Köhne Klavres
Cedid Portokal	Korfus (Korfu). ²⁸⁵

Yahudi mahalle adları incelendiğinde, bu adların genellikle Yahudilerin geldikleri yerlerin isimlerini yansıttığı görülmektedir. Bu durum, söz konusu mahallelerin göç ettikleri bölgelerin adlarını koruyarak Yahudilerin kökenlerini ortaya koymaktadır.²⁸⁶

1864 yılından sonra uygulanmaya başlanan vilayet düzenlenmesi ile vilayetlere bağlı livalıklar oluşturulmuş; bu idari düzenlemeler sonucunda Selanik, bir vilayet statüsü kazanmıştır.²⁸⁷

1.8. Selanik Şehrinin Mimari Eserleri

Osmanlılar yerleştikleri yerleri imar ederken birtakım esaslar belirlemişlerdir. Öncelikle yerleşilen yere bir cami, onun etrafına mektep, medrese ve tekke gibi eğitim-

²⁸² Melek Delilbaşı, "The Via Egnatia And Selanik", s. 159.

²⁸³ Melek Delilbaşı, "The Via Egnatia And Selanik", s. 160.

²⁸⁴ Evliya Çelebi, Cilt VIII, s. 89.

²⁸⁵ Melek Delilbaşı, "The Via Egnatia And Selanik", s. 159, 160.

²⁸⁶ Melek Delilbaşı, "The Via Egnatia And Selanik", s. 160.

²⁸⁷ Lina Safa, s. 15.

öğretim kurumları, misafirhane, aşhane, hamam, sebil ve çeşme gibi sosyal tesisler, han, kervansaray, dükkân, bedesten, çarşı gibi ticari kuruluşlar ve meskenler inşa etmişlerdir. Bunun sonucunda bir mahalle veya bir imaret sistemi oluşmuştur. Sistemin kamu hizmeti sunan birimlerine görevliler tayin ediyor, diğer birimler ise öncekilerinin masrafları karşılamak üzere kiralanıyordu. Vakıf statüsü ile hukuki dayanaklar üzerine oturan bu oluşumların birleşmesi ile Müslüman Türk şehri ortaya çıkmıştır.²⁸⁸

Vakıflar, İslam coğrafyasında uygulanmış olup Osmanlı döneminde zirveye ulaşmıştır. Vakıflar ilk başta küçük hayır kuruluşları olarak kurulmuştur. Vakıflar zamanla şehirlerin inşasında önemli bir yer edinmiştir. Osmanlılar bu vakıf sistemi ile yeni şehirler kurmuştur ya da var olan şehirleri geliştirmiştir. Rumeli eyaletinde bulunan yapıların birçoğu bu vakıflar sistemi ile yapılmıştır. Osmanlı, bir şehri fethettikten sonra şehri iskân ile destekler ve şehri sosyal, ekonomik açıdan canlandırmak için vakıf sistemini uygulamıştır.²⁸⁹

Vakıflar tarafından yapılan yapıların masraflarını, çalışanların maaşlarını ve ihtiyaç sahibi insanların ihtiyaçlarını karşılamak için akar niteliğindeki bağ, bahçe, tarla ve bunların dışında; han, kervansaray, hamam, arasta, bedesten, değirmen, dükkân gibi ticarî yapılar inşa edilmiştir. Bu yapıların işletilmesi veya kiraya verilmesiyle elde edilen gelirler ile masraflar karşılanmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti kuruluş ve yükselme döneminde fethettiği Gayrimüslim topraklarda kurduğu bu vakıflar sayesinde şehirler, kasabalar ve köyler Türk-İslam özelliği kazanmıştır.²⁹⁰

Osmanlıların Balkanlarda en fazla mimari eser inşa ettiği ülke Yunanistan'dır. Yunanistan topraklarında toplam 3.771 eser inşa edilmiştir. Bu eserlerden 756 tanesi günümüze kadar ulaşmış olup, bu eserlerin yaklaşık %20'si onarım görmüştür.²⁹¹ Osmanlıların bugünkü Yunanistan sınırları içerisinde fazla eser bırakmasında, vakıf sistemi etkili olmuştur. Selanik'te toplam 126 tane vakfı tespit edilmiştir. Ancak bunlardan 32'si tarihsizdir. Selanik'teki vakıfların % 64'ü XVIII. ve XIX. yüzyıllar arasında kurulmuştur. Şehirdeki vakıfların %65'i askeri zümre, %35'i reaya tarafından

²⁸⁸ Bahaeddin Yediyıldız, "Türk Hâyrat Sistemi ve Balkan Şehirleri", **Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Sofya 21-23 Nisan 2000**, Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret, İstanbul 2002, s. 97.

²⁸⁹ Mehmet Bulut- Mehmet Tuğrul, "Osmanlı Dönemi Rumeli Vakıfları ve Şehirleşme. Prizen ve Filibe Örneği", **XVII. Türk Tarih Kongresi 1-5 Ekim 2018**, Cilt V, Ankara 2022, s. 679.

²⁹⁰ Mustafa Özer, "Osmanlı Şehir ve Kasabalarının İmarında Vakıfların Rolü", s. 202, 203.

²⁹¹ Mehmet Zeki İbrahimgil-Hamza Keleş, s. 212.

kurulmuştur. Selanik'te kurulan en eski vakıf, 1399 yılında Gazi Evrenos Bey Bin İsa'nın kurmuş olduğu vakıftır.²⁹²

Osmanlı vakıf sistemi, hazineden doğrudan harcama yapmaksızın Anadolu ve Rumeli topraklarında çok sayıda mimari eserlerin inşa edilmesini sağlamıştır. Bu durum, bölgeye yerleşen Türk-İslam kültürünün kalıcılığını sağlamada belirleyici bir unsur olmuştur.

1.8.1. Camiler

Osmanlıların fethettiği şehirlerde inşa ettiği ilk yapı genellikle cami²⁹³ olmuştur. Osmanlı bu geleneği Selanik'te de sürdürmüştür. Selanik'in Osmanlı hâkimiyetine girmesinin ardından, ilk olarak bazı kilise ve manastırları camiye dönüştürdüğü görülmüştür.²⁹⁴ II. Murad dönemi ile camiye çevrilmeye başlanan yapılar 1913 yılından sonra tekrar kiliseye dönüştürülmüştür.²⁹⁵ 1502 tarihli belgeye göre Selanik'te dört cami, otuz üç mescit bulunmaktadır.²⁹⁶ Evliya Çelebi, Selanik'te küçük, büyük toplam yüz elli adet mihraplı yapı bulunduğunu belirtmektedir.²⁹⁷

Dukas ve Johannis, Hristiyan mabetlerinin yıkıldığını, kiliselerin süslemeleri ile mukaddes malzemelerinin yağmalandığını ifade etmektedirler.²⁹⁸ Dukas, bu malzemelerin nerede kullanıldığına dair bilgi vermezken; Johannis, Osmanlıların yıktıkları kilise ve mabetlere ait mermerlerin, taşların ve süslemelerin Selanik'in yanı sıra ülkenin diğer bölgelerinde de yapı malzemesi olarak kullandığını belirtmektedir. Ayrıca, bazı kutsal mekânların insanlara konut olarak verildiğini eklemektedir.²⁹⁹ Osmanlı Devleti'nin Hristiyanlıkla özdeşleşmiş birçok yapıyı yıkarak şehrin Hristiyan kimliğini zayıflatmayı amaçlamış olabilir. Bununla birlikte Osmanlı yönetimi, Selanik ve diğer Osmanlı topraklarında inşa edilecek eserler için gerekli yapı

²⁹² Mehmet Tuğrul, *Balkanlarda Şehir ve Vakıf İlişkisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya*, s. 77, 78, 85.

²⁹³ Cami kelimesi içinde namaz kılınan ibadet yeri, içinde Cuma namazı kılınan mescit manalarına gelmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, s. 124.

²⁹⁴ Dukas, s. 140.

²⁹⁵ Semavi Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt XI, 1954, (27/12/2010), s. 165.

²⁹⁶ Machiel Kiel, "Selanik", s. 354.

²⁹⁷ Evliya Çelebi, Cilt VIII, s. 83.

²⁹⁸ Dukas, s. 140.

²⁹⁹ Johannis Anagnostis, s. 46, 49.

malzemeleri ile süsleme unsurlarını mevcut yapılardan temin ederek bu eserlerin daha hızlı, kolay ve düşük maliyetle inşa edilmesini sağlamıştır.

Johannis, Selanik şehrinde bulunan ve Meryem Ana'ya ithaf edilmiş olan en büyük kilise olan Ahropietos kilisesi ile Prodromos adlı manastırın Osmanlılar tarafından camiye çevrildiğini belirtmekte, II. Murad'ın Katoliklere ait dört kilise hariç bütün kiliselerin ev amaçlı kullanması için akrabalarına, Selanik'e göç eden insanlara verdiğini nakletmektedir.³⁰⁰ Dukas ise Aya Dimitri Kilisesi hariç diğer kiliselerin camiye çevrildiğini belirtmektedir. Ayrıca Dukas, II. Murad'ın Aya Dimitri kilisesinde kurban kestiğini ve Aya Dimitri'nin türbesi ile kilisesinin bütün malzemesini aldığını, duvarlarını boş bıraktığını da aktarmaktadır.³⁰¹ Johannis ve Dukas'ın aktardığı bilgiler karşılaştırıldığında, Hristiyanlara sınırlı sayıda kilise bırakıldığını; Osmanlıların ise çok sayıda kilise ve manastırı camiye dönüştürdüğünü veya konut amaçlı kullanmış olduğunu anlamaktayız.

Melek Delilbaşı, Johannis'in Hristiyanlara bırakılan dört Katolik kilisesinin ismini şu şekilde belirtir: Aya Dimitrius, Aya Sofya, Aya Giorgi ve Aya Pareskevi kiliseleridir. Ayrıca Aya Katharinos, Aya Panteleimon kiliseleri, Vlatadon manastırı, Nikolaos manastırı, Orfanos manastırı, Aya Theodora, Aya Minas, Nea Moni, Aya Fotine, Sotir, Isaak kilise ve manastırlarının da Hristiyanlara bırakıldığını belirtir.³⁰²

Selanik'te camiye çevrilen kiliseler şunlardır: Bakir Acheiro Poietos Bazilikası (Eski Cuma), Aziz Katarine (Yakup Paşa Camisi), Dokuz Havari Kilisesi (Susku Camii), Başmelekler Kilisesi (Eski Şerife Camii),³⁰³ Panaghia Khalkeon (Kazancılar Camisi), Hagios Panteleimon (İshakiye Camii), Havari-Yun (Soğuk Su Camii).³⁰⁴ Türk nüfusu fazla olduğu için ilerleyen dönemde Azize Sofia ve Aziz Demetrius kiliseleri ibadet için Müslümanlara verilmiştir.³⁰⁵ Kentin en soylu binalarından olan Ayios

³⁰⁰ Johannis Anagnostis, s. 46-48.

³⁰¹ Dukas, 140.

³⁰² Melek Delilbaşı, "Sultan II. Murat'ın Fetihden Sonra (29 Mart 1430) Selanik'te İzlediği Politika ve Bir Hamam Kitabesi", **İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans'tan Osmanlı'ya Geçişin Anadolu ve Balkanlar'daki İzleri**, İthaki Yayınları, İstanbul 2013, s. 152; Melek Delilbaşı, "Bizans'tan Osmanlı Fethine Selanik (Thessaloniki)", s. 103.

³⁰³ Lina Safa, s. 11.

³⁰⁴ Semavi Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", s. 167.

³⁰⁵ Lina Safa, s. 11.

Dimitrios 1491 yılında camiye dönüştürülmüştür. Aya Sofya ve Rotonda kilisesi ise bir yüzyıl sonra camiye dönüştürülmüştür.³⁰⁶

Hristiyanlara ait yapılardan dönüştürülenlerin dışında, doğrudan cami olarak inşa edilmiş yapılar da bulunmaktadır. Bu yapıların bir kısmı yıkılmış, bir kısmı kiliseye çevrilmiş, bir kısmı da başka yapılara dönüştürülerek farklı amaçlar için kullanılmıştır.³⁰⁷

1.8.1.1. Atik Cami, Eski Cami, Cuma Cami, Sultan Murad Cami

II. Murad, Selanik'i aldıktan sonra şehirdeki bazı kiliseleri camiye dönüştürmüştür. II. Murad, ilk olarak Akheiropoioto Kilisesini camiye çevirmiş ve bu yapıya Eski Cami ismini vermiştir.³⁰⁸ Bu cami Osmanlıların Selanik'te inşa ettiği ilk vakıf eseridir.³⁰⁹ Bu camiye, vakıf olarak H. 933 (M. 1527) yılında üç mezra verilmiştir. II. Bayezid döneminde bu cami, Selanik zaimi Kasım Paşa, kadısı Mahmud Çelebi ve emimi Umur Bey tarafından tamir edilmiştir.³¹⁰

Evliya Çelebi bu camiyi şöyle anlatır: “*Cami harpuşte servi ağaçlarından yapılmış, eski usulde, kurşun örtülü, büyük bir kubbesi vardır. Hepsi yirmi dört sütun mermer üzerine nakışlarla işli, dört köşeli bir kubbedir. Caminin kible yapısı olan sanat eserinin sağında ve solundaki pervazlarında burma, kiloy ve helezon gibi işlemleri vardır. Yüksek işlemeli bir minaresi bulunmaktadır.*”³¹¹ 19. yüzyılının başlarında bu cami Eski Egnatia Caddesi olan Büyük Vardar Caddesi'nin hemen yakınındaki Rumların ve Yahudilerin oturduğu mahallelerin ortasında kalmıştır. Cami, Müslüman mahallesinin dışında bulunduğu için bakımsız kalmış ve zamanla özellikle çatı kısmı başta olmak üzere harap olmuştur. Eski Cuma Camisi, Müslümanların oturduğu mahallelere uzak olduğu için ve cami tadilatının vakıflara bağlı olduğu için Müslümanlar tadilatı ile ilgilenmemişlerdir. Bölgede yaşayan Rumlar ise

³⁰⁶ Mark Mazower, s. 49.

³⁰⁷ Semavi Eyice, “Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri”, s. 168.

³⁰⁸ Melek Delilbaşı, “Sultan II. Murat'ın Fetihden Sonra (29 Mart 1430) Selanik'te İzlediği Politika ve Bir Hamam Kitabesi”, s. 152; Eyice, Semavi, “Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri”, s. 266.

³⁰⁹ Mehmet Tuğrul, Balkanlarda Şehir ve Vakıf İlişkisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya, s. 77.

³¹⁰ M. Tayyip Gökbilgin, XV. ve XVI. Asırda Edirne ve Paşa Livası, Üçler Basım Evi, İstanbul 1992, s. 222.

³¹¹ Evliya Çelebi, Cilt VIII, s. 84.

Müslümanların ibadethanelerinin tadilatını üstlenmemiştir.³¹² Sultan Murad Camisi günümüzde kiliseye dönüştürülmüştür.³¹³

Selanik alındığında kilisenin içindeki sütunlardan birinin gövdesinde, yerden 4 metre yükseklikte iki satır halinde duvara oyulmuş kısa bir yazı bulunmaktadır;

“Feth-i Sultan Murad Han

*Şehr-i Selânik 832(1430)”.*³¹⁴



Cuma Camisi, günümüzde Acheiropoietos Kilisesi³¹⁵

1.8.1.2. Cezeri- Koca Kasım Paşa- Kasimiye Cami-Cezri Kasım Paşa Cami

Dönemin ana kaynaklarından olmayan fakat sonraki dönem kaynaklarından Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre, Cezri Kasım Paşa, II. Mehmed'in vezirlerinden olup

³¹² Meropi Anastassiadou, s. 48.

³¹³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, Baha Matbaası Yayınları, İstanbul 1976, s. 247.

³¹⁴ Berrin Yapar, *Yunanistan'daki Türk Eserlerinde Kitabeler (Dedeğaç, Dimetoka, İskeçe, Gümülcine, Selanik, Kavala, Yenice-Karasu)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul 2007, s. 291.

³¹⁵ https://www.google.com/search?q=selanik+cuma+camisi&safe=active&sca_esv=99331a272fb6ecba&udm=2&biw=1366&bih=633&ei=jqXnaOvpEqOUxc8Pw7rdiQE&ved=0ahUKEwj6Lq, (Erişim Tarihi, 09/10/2025).

daha sonra Selanik Sancağının yönetimine getirilmiş ve bu süreçte Selanik'te bir cami yaptırmıştır.³¹⁶ Cezeri Kasım Paşa aynı zamanda Koca lakabı ile anılır.³¹⁷ Bundan dolayı da Koca Kasım Paşa Camisi olarak da bilinir. Gelibolulu Mustafa Âli'ye göre, bu cami Cezri Kasım Paşa tarafından yaptırılmıştır; fakat İsmail Bıçakçı ve Semavi Eyice bu caminin II. Bayezid zamanında 1492-93 yılında rivayete göre Cezri Kasım Paşa tarafından Ayios Dimitrios Kilisesi camiye çevrilmiştir ve bu camiye kendi ismini vermiştir.³¹⁸ Machiel Kiel ise İspanya'nın Gırnata şehrini ele geçirilmesinin ardından Osmanlıların buna bir tepki olarak Hristiyan ibadethanelerinin bir kısmını camiye çevirdiğini belirtir. Machiel Kiel, Kasım Paşa'nın da aynı dönemde benzer bir yaklaşım sergileyerek Demetrios Bazilikasını camiye tahvil ettiğini.³¹⁹ Evliya Çelebi camiyi şu şekilde anlatır: *"Bu caminin kubbesi kurşun örtülü, selvi ağaçlarından yapılmış ahşap ve yüksek bir kubbedir. İçinde küçük ve büyük yüz elli adet yuvarlak Somaki sütun ve beyaz mermer sütunlar vardır. Cami iki kat üzerine inşa edilmiştir. Cami içindeki beyaz mermerlerin uzunluğu beşer, altışar arşın beyaz, parlak mermerlerdir. Dış avlusu küçüktür. Beyaz şadırvan havuzu bulunmaktadır. Şadırvan üzerine yüksek kubbe vardır"*.³²⁰

Cami, 1918 yılındaki yangında harap olmuştur. Uzun bir süre böyle bekledikten sonra kısmen aynı malzeme ile tekrar inşa olunmuştur. Bugün kilise olarak kullanılan caminin bodrumu da müze olarak kullanılmaktadır. Arapça olan kitabesi de müzeye konulmuştur.³²¹ Kitabede şunlar kayıtlıdır;

"Dâr-ı hayrât-ı habîbullahi Rabbülâlemîn

İtdi Sultan Bayezid ihyâ liecli'l-müslimîn

Unzur ve ayâ ma'serü'l ilâ târîhe

Va'büdû bi'l-ilmi hakkan ya'mel ecrü'l-abidîn sene 897(M. 1493)".³²²

³¹⁶ Gelibolulu Mustafa Ali, **Kühû'l-Ahbâr (Fatih Sultan Mehmet Devri)**, Cilt II, (çev. M. Hüdai Şentürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 259.

³¹⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt IV, s. 273.

³¹⁸ İsmail Bıçakçı, *"Selanik'te Türk Mimari Eserleri"*, **Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, 21-23 Nisan Sofya 2000**, Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret, İstanbul 2002, s. 443; Semavi Eyice, *"Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri"*, s. 166.

³¹⁹ Machiel Kiel, *"Selanik"*, s. 353.

³²⁰ Evliya Çelebi, Cilt VIII, s. 85, 86.

³²¹ Semavi Eyice, *"Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri"*, s. 166

³²² Evliya Çelebi, Cilt VIII, s. 85, 86.

1.8.1.3. Alaca Cami, İshak Paşa Cami, İshâkiye Cami

Bu cami II. Mehmed ve II. Bayezid döneminde sadrazamlık görevinde bulunan İshak Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. İshak Paşa'nın Selanik'te vakıfları bulunmasının yanı sıra İnegöl'de yaptırdığı caminin planı ve işçiliğiyle benzerlik göstermesi nedeniyle söz konusu yapının onun tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir.³²³ Aşıkpaşazade, döneminin önemli sadrazamlarından olan İshak Paşa'nın Selanik'te bir Cuma mescidi inşa ettirdiğini belirtmektedir.³²⁴ İshak Paşa, sadrazamlık görevinin yanında Selanik valiliği de yapmış olup, bu camiyi Miladi 1484 yılında inşa ettirmiştir.³²⁵ Bu yapı İshak Paşa tarafından yapıldığı için İshakiye Camisi adıyla da bilinir.³²⁶

Evliya Çelebi, caminin Alaca Cami olarak bilindiğini ve bu adın minarelerinin alacalı olduğu için verildiğini açıklar.³²⁷ Semavi Eyice, caminin ismini almasında baklava biçiminde geometrik motife göre gövdesi süslenmiş minaresinden aldığını belirtmektedir.³²⁸ Evliya Çelebi, eserin kurşun ile örtülü olduğunu, kible kapısı üzerine hüsnü hat ile Arapça tarih yazıldığını belirtir.³²⁹ Plan açısından kanatlı camiler grubuna giren yapının, harim kısmında arka arkaya iki kubbe, yanlarda da kubbeli iki mekân yer almaktadır.³³⁰ Bu cami “ters T” planına uygun olarak yapılmıştır. Günümüzde minaresiz olup kubbe kurşunları tamamen soyulmuştur. Uzun yıllar kapalı ve harap olarak kalmış olup, bazı bölümlerinde aileler oturmuştur.³³¹ Bu yapı zamanında bir mektep, cami ve yoksullar için aşevi olarak da işlev görmüştür. Cami bugün Selanik'in Kassandrou Caddesinde, otobüs durağının üstündeki beton apartman dizileri arasındaki bir boşlukta görülmektedir.³³² Alaca Cami, 1978 yılındaki depremde büyük hasar görmüştür. Daha sonra Yunanistan Kültür Bakanlığı tarafından restore edilmiş olup, 1986 yılından itibaren Selanik belediyesi tarafından kültürel faaliyetlerde kullanılmaktadır.³³³

³²³ Semavi Eyice, “Yunanistan’da Türk Mimari Eserleri”, s. 169.

³²⁴ Aşıkpaşazade, s. 561.

³²⁵ Ömer Turan-Mehmet Zeki İbrahimgil, s. 456.

³²⁶ Berrin Yapar, s. 292.

³²⁷ Evliy Çelebi, Cilt VIII, s. 86.

³²⁸ Semavi Eyice, “Yunanistan’da Türk Mimari Eserleri”, s. 168.

³²⁹ Evliy Çelebi, Cilt VIII, s. 86.

³³⁰ Ömer Turan-Mehmet Zeki İbrahimgil, s. 456.

³³¹ İsmail Bıçakçı, s. 442, 443.

³³² Mark Mazower, s. 52.

³³³ Berrin Yapar, s. 292.



İshak Paşa Cami Kitabesi³³⁴

Arapça Okunuşu:

“Dâr-ı hayrın kad benâ düstûr-u hakâni’l-muîn
A’ni İshak bin İbrahim li-hakki’l-mübîn
Semme fî şehri’l-muharrem yesserallâhü ecrehâ
Fî riyâzil’l-huld “Tıbtüm fe’d-hulûha hâlidîn
Habbezâ dârü’l-mu’allâ meserretün li’n-nâzırîn
Ravzatü ayni’l-Mustafâ lezzetün li’ş-şâribîn
Unzurû yâ ma’şerel-ebrâr ilâ târîhihâ
İ’melû bi’z-zühdi fihâ ni’me ecru’l-âmilîn
Sene: H. 889/ M. 1484”

Türkçe Anlamı:

“Hakan’ın yardım emri ile İbrahim oğlu İshak,
Allah rızası için bir hayır evi kurdu.
Bu mübarek muharrem ayında mükâfatını versin
Cennet yurdumuz: “Buyrun, ebedi kalın” sözüne mahzar etsin onu.
Görenleri mutlu eden o güzel ve yüce yurt (Alaca İmaret)
Muhammed Mustafa’nın pınar cennetinin, içenleri mest eder

³³⁴<https://cdn.kulturenvanteri.com/wp-content/uploads/2020/03/LRZG0291.jpg>, (Erişim Tarihi, 30/11/2024).

Ey Allah’a yakın kullar bu hayrın yapılış tarihine bakın

Bu imarette dürüstçe çalışınız, bu işte çalışanlar için ne güzel ödüller vardır”³³⁵



İshak Paşa Camisi³³⁶

1.8.1.4. Hamza Bey Cami-Hafsa Hatun Cami

Selanik’te inşa edilen Hafsa Hatun Camisi, M. 1467-68 yılında Hamza Bey’in kızı Hafsa Sultan tarafından yaptırılmıştır. Cami, Hamza Bey tarafından onarımının yaptırılması sebebiyle bazen O’nun adıyla da anılmaktadır. Orijinal yapı 14,10x14,10 metre ölçüsünde ve kare planlıdır. Harim, sekizgen kasağa oturan bir kubbe ile örtülüdür.³³⁷ Nüfusun artması ile camiye ilaveten bir avlu, revak ve iki yan kanat eklenmiştir. İlave olunan revak 18 mermer sütuna oturmakta olup, sütun başlıkları her boy ve cinsten toplanmaktadır.³³⁸ Evliya Çelebi camiye anlatırken kurşun kubbeli, latif bir cami olarak ifade etmiştir.³³⁹ Asıl yapıda minare bulunmasına rağmen günümüzde mevcut değildir. Cami 1917 yangınında hasar görmüş olup, kısmen onarılmıştır. Ancak

³³⁵ Berrin Yapar, s. 329, 330.

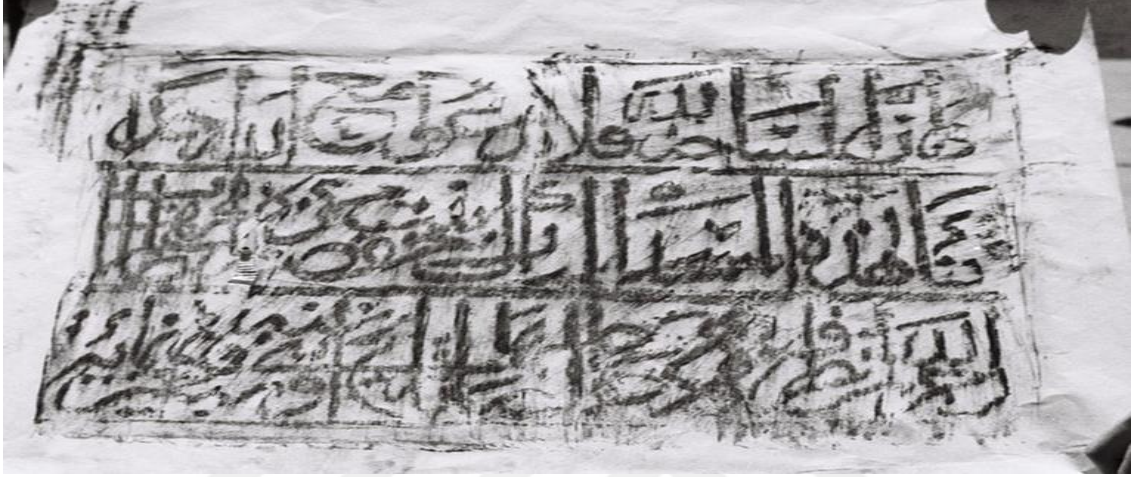
³³⁶ https://www.google.com/search?safe=active&sca_esv=99331a272fb6ecba&udm=2&fbs=AIijpHwSU0Xn4FRaYzhfgs1jmQvOnw1dDD9iiBulB2fsjeHv6Rzi_t8nCYrA3VAYvcClsvbRO6GKbJvefk, (Erişim Tarihi, 09/11/2025).

³³⁷ Ömer Turan-Mehmet Zeki İbrahimgil, s. 466.

³³⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa’daki Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt IV, s. 276.

³³⁹ Evliya Çelebi, Cilt VIII, s. 86

minaresinin bu yangında yanmış olması mümkündür. Hamza Bey Camisi, 1978 yılındaki Selanik depreminden de etkilenmiştir.³⁴⁰ Şehrin ana caddesi olan Egnatia üzerinde bulunan caminin üç tarafında çeşitli dükkânlar bulunmaktadır. Son cemaat yeri sayılan küçük kubbenin altı uzun yıllar Alkazar Sineması olarak kullanılmıştır. 1997 Avrupa Kültür Başkenti Organizasyonu tarafından caminin restorasyonu için para ayrılmasına rağmen mülkiyet sorunu nedeni ile az onarım görmüştür.³⁴¹



Hamza Bey Kitabesi³⁴²

Arapça Okunuşu:

1. Ve enne'l-mesâcide li'llâhi-fe-lâ ted'ü ma'a'llahi ahaden
2. Binâu hâzihi'l-mescidi'l –mübâreki Hafsa bint-i Hamza Beg -tâbe serâhâ-
3. Rahime'llâhu li-men nazara fihi ve da'â li-sâhibibâ.

Tarih sene isney ve seb'ine ve semânimieti

Türkçe Anlamı:

1. 'Mescitler şüphesiz Allah'ındır. Bu yüzden, kimsenin adını Allah'la bir tutmayın.'

2. Bu kutsal mescidin (inşasından) sorumlu kişi Hamza Beğ kızı Hafsa'dır.-
Kabri temizlensin-

³⁴⁰ İsmail Bıçakçı, s. 440.

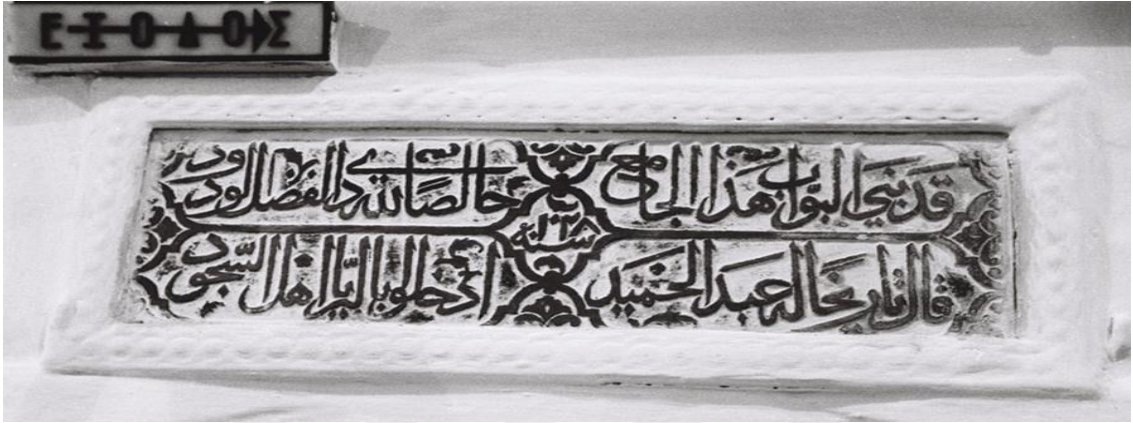
³⁴¹ Berrin Yapar, s. 293.

³⁴² <https://cdn.kulturenvanteri.com/wp-content/uploads/2020/03/Thessaloniki-Hamza-Bey-M.-older-inscription-XXXIV-62-1972.jpg>, (Erişim Tarihi, 30/11/2024).

3. Rab bu mescidi gören ve vakfeden hanımı için dua edenlere merhamet eylesin.

Tarih: sekiz yüz yetmiş iki (2 Ağustos 1467-22 Temmuz 1468)³⁴³

Kitabeden de anlaşılacağı gibi yapı, Hamza Bey'in kızı Hafsa Hatun tarafından M. 1467-68 yılında inşa edilmiştir. 1592-1616 yılları arasında deprem ve yangın geçirmesi sebebiyle tadilat görmüş ve yeni bir kitabe eklenmiştir.³⁴⁴



Hamza Bey Camisi Kitabesi³⁴⁵

Arapça okunuşu:

1. Kad bena'l –bevvâbü hâze'l câmi
2. Hâlisan lillâh zü'l fazlı'l –vedûd
3. Kâle târihan lehu Abdü'l Hâmîd
4. Üdhulû bi'l-brirri yâ ehle's- sücûd

Sene 1028³⁴⁶

Türkçe Anlamı:

1. Bu camii Bevvab tarafından inşa edilmiştir,

³⁴³ Heath W. Lowry, *Evrenos Ailesi ve Selânik Şehri: Hamza Beğ Câmii Niçin ve Kimin Tarafından Yapıldı?*, (çev. Kıvanç Tanrıyar), Bahçeşehir University Press, İstanbul 2010, s. 63.

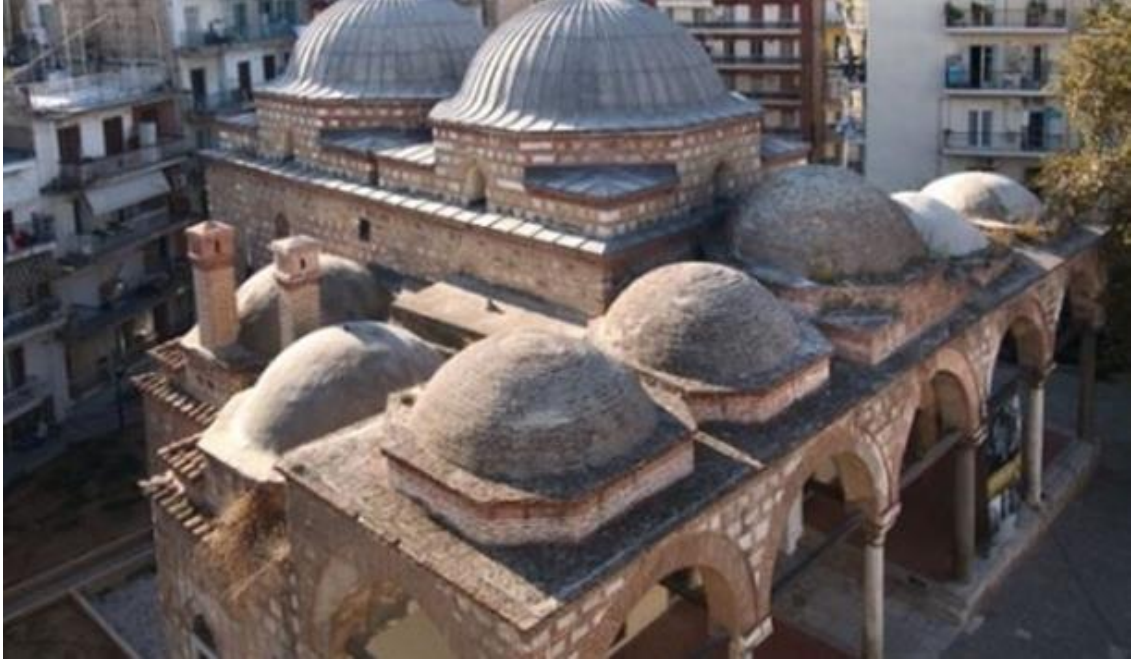
³⁴⁴ Ömer Turan-Mehmet Zeki İbrahimgil, s. 466).

³⁴⁵ <https://cdn.kulturenvanteri.com/wp-content/uploads/2020/03/Thessaloniki-Hamza-Bey-M.-newer-inscription-XXXIV-52-1972.jpg>, (Erişim Tarihi, 26/05/2024).

³⁴⁶ Heath W. Lowry, *Evrenos Ailesi ve Selânik Şehri: Hamza Beğ Câmii Niçin ve Kimin Tarafından Yapıldı?*, s. 65.

2. Hâlis bir niyetle Allah rızasını kazanmak için,
3. Yapımın tarih olarak Abdü'l Hamid
4. Dindarlıkla girin, ey secde edenler'i (düşürmüştür)

Sene: 1028 (19 Aralık 1618-9 Aralık 1619)³⁴⁷



Selanik Hamza Bey Camisi³⁴⁸

1.8.1.5. Gazi Evrenos Bey Cami

Evrenos Bey, 1387 yılında Selanik'in fethinin ardından şehirde bir vakıf tesis etmiştir. Ancak söz konusu vakıf günümüze ulaşmamış olup, bu vakıf aracılığıyla şehirde hangi eserlerin inşa ettirildiği dönemin kaynaklarında açık bir şekilde yer almamaktadır.³⁴⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, Evrenos Bey'in Yenice Vardar, Gümülcine, Serez arasındaki bölgede cami ve imaretler inşa ettirdiğini, ayrıca Selanik'te de bir

³⁴⁷ Heath W. Lowry, Evrenos Ailesi ve Selânik Şehri: Hamza Beğ Câmii Niçin ve Kimin Tarafından Yapıldı? s. 65.

³⁴⁸ https://zamanmekanmakinesi.com/Icerik/Haber/Large/144_BS5F53UCHWAC.jpg, (Erişim Tarihi, 26/05/2024).

³⁴⁹ Ayşegül Kılıç, *Bir Osmanlı Akıncı Beyi Gazi Evrenos Bey*, İthaki Yayınları, İstanbul 2014, s. 136, 147.

camisinin bulunduğunu belirtir. Bu bilginin aynı zamanda Defter-i Vezirde de yer aldığını açıklar.³⁵⁰

1.8.1.6. Yakup Paşa Cami

Fatih Sultan Mehmed Han döneminin önemli devlet adamlarından biri olan Yakup Paşa H. 888'de (M. 1483) Bosna, H. 890'da (M.1485) Rumeli Valisi olarak görev yapmış, H. 903'te (M. 1501) vezirlik makamına getirilmiştir. Kısa bir süre sonra görevinden ayrılmış ve H. 907 (M. 1501) yılında vefat etmiştir. Yakup Paşa bu dönemde kendi adına bir cami yaptırmıştır.³⁵¹ Caminin vakfiyesi H. 916 (M. 1510-1511) tarihlidir ve 937 (M. 1530) tarihli tahrir göre bir köyde evkafı görülmektedir.³⁵²

1.8.1.7. Abdurrauf Cami

Selanikli bir molla, surların dışında hiç ibadet yeri bulunmadığından dolayı tüccarlar için bu camiye yaptırmıştır. Vakfettirdiği Abdurrauf Cami bir ibadet ve dinlenme yeri olarak da kullanılmaktadır.³⁵³

15. yüzyıl kayıtlarında yer alan mahalli şahıslar tarafından inşa olunduğu düşünülen diğer camilerin adları şöyledir; Sinan Bey, Dalyan sahibi Mehmed, Hoca Burhan, Karaferiyeli Mustafa, hepsi Hacı ünvanlı, Mehmed, Hasan, İsmail, Kemal, Ahmed ile Kadı Abdullah.³⁵⁴ Bunların dışında Vakf-i İmam-ı Cami'-i Selanik de bulunmaktadır.³⁵⁵

1567-1568 tahrir defterine göre Selanik'in bazı mahalle adları da şu şekilde sıralanmaktadır; Cami-i Kasimiye, Cami-i Atik, Koca Akca Mescid, Mescid-i Tarakçıoğlu, Mescid-i Tabbag Hızır, Mescid-i Hacı Musa, Mescid-i Tarakçıoğlu, Cami-i Aya Sofya, Mescid-i Hacı Hasan, Abdulmelik, Mescid-i Kâtip Ali Bali, Sinancık, Mescid-i Ali Bey, Mescid-i Yakup Paşa, Mescid-i Kemal, Mescid-i Suluca Manastır, Mescid-i Hacı Ahmed, Mescid-i Yahya Bali, Mescid-i Hacı Mustafa, Mescid-i Haraççı Ali, Mescid-i Müslihiddin, Cami-i Hacı Kasım Paşa, Mescid-i Musa Halife, Mescid-i Hacı Kemal, Mescid-i Kara Hacı, Cami-i Merhum İshak Paşa, Mescid-i

³⁵⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt IV, s. 274.

³⁵¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt IV, s. 280.

³⁵² M. Tayyip Gökbilgin, XV. ve XVI. Asırda Edirne ve Paşa Livası, s. 459.

³⁵³ Mark Mazower, s. 55.

³⁵⁴ Mark Mazower, s. 53.

³⁵⁵ Halil İnalçık, -Evgeni Radushev-Uğur Altuğ, s. 121.

Gülmezoğlu, Mescid-i Hamza Bey Kızı.³⁵⁶ Bu mahalle adlarından hareketle ismi zikredilen şahıslar adına mescit ve camilerin bulunma olasılığı yüksektir. Bu camilerden, Kasimiye, Hamza Bey, İshak Camileri günümüze kadar ulaşmış olup diğerleri ulaşmamıştır. Zikrolunan camiler yukarıdaki satırlarda malumat verilmiştir.

Selanik'teki camilerin çoğunluğu 1917'deki büyük yangında yok olmuş ve ayakta kalan minareleri ise kısa bir süre sonra yıktırılmıştır.³⁵⁷ Yunanistan tarafından yıkılanlar olduğu gibi bu yapılardan bir kısmı da doğal afetler nedeni ile kullanılamaz hale gelmiştir. Yukarıda da değindiğimiz üzere Yunanistan kullanılabilir durumda olan yapıların bir kısmını onararak farklı amaçlarla değerlendirmeye başlamış, diğer bir kısmı ise kendi haline bırakılmıştır.

1.8.2. Medreseler ve Mektepler

Medreseler, eğitim öğretim faaliyetlerinin yapıldığı, talebenin de içinde ikamet ettiği binalardır.³⁵⁸ Osmanlılar bölgede yaşayan öğrencilere okuma-yazma öğretmek, devletin memur ihtiyacını karşılamak ve halkın dini ihtiyaçlarını gidermek amacıyla medreseler inşa etmişlerdir. Bütün mekteplerin masrafları vakıflar tarafından karşılanmıştır.³⁵⁹

Osmanlı Devleti döneminde Selanik'te yapılan medreselerin bir kısmı camilere bağlı olarak yapılmıştır. Buna Alaca-İshak Paşa Camii, Hamza Bey Cami'si örnek gösterilebilir.³⁶⁰ İshak Paşa medresesinin masrafları için Kelemeriye'de sekiz köy vakfedilmiş olup, İshak Paşa'nın oğlu tarafından ise 1522'de birkaç köy ve 30 ev vakfedilmiştir.³⁶¹

1.8.3. Hamamlar

II. Murad, Selanik'i aldıktan sonra buraya yerleştirdiği Müslümanların temizlik ihtiyaçlarını karşılamak için hamamlar yaptırmıştır.

1.8.3.1. II. Murad Hamamı-Bey Hamamı

³⁵⁶ Melek Delilbaşı, "The Via Egnatia And Selanik (Thessalonica) In The 16(TH) Century", s. 157, 158.

³⁵⁷ Mark Mazower, s. 52.

³⁵⁸ Ferit Devellioğlu, s. 599.

³⁵⁹ Mehmet Bulut- Mehmet Tuğrul, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Kültürel Hayat: Selanik ve Sofya", s. 610.

³⁶⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt IV, s. 280.

³⁶¹ Mehmet Bulut- Mehmet Tuğrul, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Kültürel Hayat: Selanik ve Sofya", s.620, 621.

İsminden de anlaşılacağı gibi bu hamam II. Murad döneminde inşa edilmiştir. Melek Delilbaşı bu yapıyı Çifte Hamam olarak da adlandırmaktadır.³⁶² 1960'lara kadar gezginler tarafından Cennet Hamamı olarak anılmıştır.³⁶³ Johannis, şehrin ortasında bir hamam inşa edildiğini ve bu yapının inşasında yıkılmış kiliselerden elde edilen malzemelerin kullanıldığını belirtir.³⁶⁴ Johannis'in ifadeleri göz önüne alındığında söz konusu hamamın Bey Hamamı olma ihtimali oldukça yüksektir.

Evliya Çelebi bu hamam hakkında bilgi vermekte olup, şu cümlelerle nakletmektedir; *"Ferah, aydınlık ve sanatlıdır. Eski usulde yapılmış ve dört köşe duvarları, nurlu kubbeleri bulunmaktadır. Tabanında döşenmiş olan nice çeşitli renkte, binlerce mermerler, beşer, altışar arşın uzunluğunda ve enliliğindedir. Binlerce billur, necer, moran ve camlar ile kubbeleri parlaktır. Padişahların girip yıkanacakları bir yüksek kasrı vardır. Sekiz ayak taş merdiven ile çıkılır, balkon benzeri iki katlı bir yapıdır"*.³⁶⁵ Hamamda erkekler ve kadınlar için ayrı bölümler bulunmaktadır. Yapı bugün Egnatia caddesinde bulunmakta olup, 1952 yılına kadar kullanılmıştır.³⁶⁶ Machiel Kiel, hamamın 1990 yılında restore edildiğini belirtir.³⁶⁷ İsmail Bıçakçı ise günümüzde hamamın kullanılmadığını ve bakımsız bir halde bulunduğunu ifade eder.³⁶⁸



Bey Hamamı Kitabesi³⁶⁹

³⁶² Melek Delilbaşı, *"Sultan II. Murat'ın Fetih'ten Sonra (29 Mart 1430) Selanik'te İzlediği Politika ve Bir Hamam Kitabesi"*, s. 152.

³⁶³ Mark Mazower, s. 55.

³⁶⁴ Johannis Anagnostis, s. 49.

³⁶⁵ Evliya Çelebi, Cilt VIII, s. 87, 88.

³⁶⁶ İsmail Bıçakçı, s. 435.

³⁶⁷ Machiel Kiel, *"Selanik"*, s. 353.

³⁶⁸ İsmail Bıçakçı, s. 435.

³⁶⁹ https://encryptedtbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcR8ED1xQH0CIAVNe_J39SpbFSnyAlbzJUvIY14ybJw&s. (Erişim Tarihi, 24/11/2025).

Arapça Okunuşu:

1. Buniya va'ummira hazâ'l-binâ' al-mubârek li rasmi imâmi'l-müslimin, sultâni'l guzât va'l-mucâhidin, Sultân Murad han bin Sultân.

2. Muhammed bin Beyâzid hân-hallada'llahu mulkahu ve abbada davlata –hu-fi zamânihi va 'ahdihi bi 'amrihi va hukmihi'n-nâfizi'l-maymûn-anfazhu'l-lahu illâ yavmi yub 'asun-

3. Va tamma fi'ş-şahri'l-mubârek, cumâdâ'l –ûla, min sanati samâna va arba 'in va samânami'at, hicriyyat, nabaviyyat, hilâliyyat.

Türkçe Anlamı:

1. Bu mübârek bina, Müslümanların imamı, gâzilerin ve mucâhitlerin sultanı, Sultan Murad Han b. Sultan

2. Muhammed (Muhammed, Mehmed) b. Bâyezid Han-Allah onun mülkünü bâki ve devletini ebedi kılsın-'ın hayatı ve saltanatı esnasında, onun emri ve geçerli ve uğurlu hükmü-Allah Onun hükmünü Diriliş gününe kadar geçerli kılsın-gereğince yapılmıştır.

3. (Bu binanın yapımı) Hicrî, Nebvî, Hilalî sekiz yüz kırk sekiz yılının mübârek Cemaziyelevvel ayında tamamlanmıştır.³⁷⁰



Bey Hamamı İçi ³⁷¹

³⁷⁰Melek Delilbaşı, "Sultan II. Murat'ın Fetihten Sonra (29 Mart 1430) Selanik'te İzlediği Politika ve Bir Hamam Kitabesi", s. 153.



Bey Hamamı Dışı³⁷²

1.8.3.2. Halil Ağa Hamamı

XV. yüzyılın sonlarında Halil Ağa tarafından Büyük Bedesten ile Kordon arasındaki alana yapılmıştır. Osmanlı döneminde Çıfıtlar Mahallesinde bulunduğu için Çıfıtlar Hamamı, Bedestenin yanında bulunduğu için Pazar Hamamı,³⁷³ yapıldığı yerde çok sayıda Yahudi yerleştirildiği için Yahudi hamamı,³⁷⁴ duvarına bitişik çiçekçiler ve lokantalar bulunduğu için Çiçekçi Pazarı gibi farklı isimler ile anılmıştır. Hamam 1900'lerin başlarına kadar çalıştırılmıştır. 1997 Selanik Kültür Başkenti programı çerçevesinde restorasyon kapsamına alınmış ve onarım görmüştür. Daha sonra Avrupa Birliği fonu ile yeniden restorasyona alınmıştır. Hamamın kitabesi yoktur bu sebeple inşa tarihi bilinmemektedir.³⁷⁵

³⁷¹ [https://img.pixers.pics/pho_wat\(s3:700/FO/20/77/46/72/700_FO20774672_5ee522a4a808a2bfa4451548cb3867e6.jpg,700,438.cms:2018/10/5bd1b6b8d04b8_220x50watermark.png,over,480,388.jpg\)/cikartmalar-yunanistan-39-da-selanik-kentinde-bey-hamam-banyo-tarihi-bina.jpg.jpg](https://img.pixers.pics/pho_wat(s3:700/FO/20/77/46/72/700_FO20774672_5ee522a4a808a2bfa4451548cb3867e6.jpg,700,438.cms:2018/10/5bd1b6b8d04b8_220x50watermark.png,over,480,388.jpg)/cikartmalar-yunanistan-39-da-selanik-kentinde-bey-hamam-banyo-tarihi-bina.jpg.jpg), (Erişim Tarihi, 26/05/2024).

³⁷² https://blogger.googleusercontent.com/img/b/R29vZ2xl/AVvXsEglvNqfIRn8oYIK7AfULQwn7C81M3FD4XmBQutnOtb514K0mWWBiliMFmETkEDv2wIti665oa7oySVQyZVezg8HfdXhmHlvGAhGSqpdbu7AApTu8KlqfNtrQt4bSaukOn2ADBAASxfDN/s1600/Beyhamam_Thessaloniki.jpg, (Erişim Tarihi, 26/05/2024).

³⁷³ Berrin Yapar, s. 298.

³⁷⁴ Machiel Kiel, "Selanik", s. 353.

³⁷⁵ Berrin Yapar, s. 298.



Halil Ağa, Yahudi Hamamı³⁷⁶

1.8.3.3. Buğluca Hamamı

II. Bayezid tarafından yaptırılmıştır. Kalealtı Hamamı olarak da bilinmektedir. Yakın döneme kadar “Lütra Finiks” adı ile hizmet vermiştir. Vardar Meydanı yakınlarındaki Balıkçılar Çarşısı’nın arka tarafındaki bir arada ve kale eteğinde yer almaktadır. Kitabesi bulunmadığı için yapılış tarihi bilinmemektedir.³⁷⁷ Hamam 2000 yılından önce kapatılmıştır.³⁷⁸

1.8.3.4. Medrese Hamamı-Kule Hamamı

II. Bayezid’in Selanik’teki vakıf akarları arasında yer alan üç hamamdan birisidir. Tahrir defterlerinde Kule Hamamı olarak geçen binanın Vakfiyede kaydolunan Medrese Hamamı olma olasılığı yüksektir. Osmanlılar Selanik’i almadan önce bu

³⁷⁶ https://www.google.com/search?q=selanik+hail+a%C4%9Fa+hamama%C4%B1&safe=active&sca_esv=99331a272fb6ecba&udm=2&biw=1366&bih=633&ei=bqfnaP6FM4GMxc8PvPSw6A0&ved=0ahUK, (Erişim Tarihi, 09/10/2025).

³⁷⁷ İsmail Bıçakçı, s. 437.

³⁷⁸ Meryem Kaçan Erdoğan, “II. Bayezid’in Selanik’teki Vakıf Akarları”, *Kozmopolit Bir Osmanlı Şehri Selanik*, ESOĞU Yayınları, Eskişehir 2022, s. 92.

yapının bir hamam olduğu anlaşılmaktadır. Bizans dönemi hamamı olarak şehrin yukarı kesiminde XII. yüzyıl sonu veya XIII. yüzyılın başlarında inşa edilen hamam, Osmanlı döneminde de hamam olarak kullanılmıştır. Latomou Manastırı'nın altında yer alan bina muhtemelen manastırın medreseye çevrilmesinden dolayı Medrese Hamamı olarak anılmıştır. 1530'lardan sonra ise Kule Hamamı olarak kayıtlara geçmiştir. Tarihi süreçte değişiklik ve tadilattan geçen hamam XIX. yüzyılın sonlarında Çifte Hamam olarak kullanılmıştır. 1940 yılına kadar kullanılmaya devam eden hamam, II. Dünya savaşında Almanların Yunanistan'ı işgali sırasında kapatılmıştır. 1978 yılındaki depremde hasara uğrayan yapıda Bizans mimarisinin özellikleri görülmektedir. Hamam 1988 yılında UNSECO Dünya Koruma Mirası listesine dâhil edilen Yunanistan'daki 15 anıttan biridir. 800 yıllık yapı 4 yıllık bir restorasyondan sonra 2015 yılında kültürel derneklerin ve grupların sergi etkinliğine açılmıştır.³⁷⁹

1.8.4. Kaleler

Kale, stratejik bir yeri, bir geçidi korumak amacıyla inşa edilen askeri bir yapıdır. Genellikle yol kavşağı, ana yol, geçit yeri, dağlar arasındaki boğaz, denize uzanan burun, kıyıdan az uzaktaki adacıklar, köprübaşları gibi stratejik noktalara inşa edilmiştir. Kaleler inşa edildiği yerlerin coğrafi konumları savunma açısından büyük avantaj sağlar.³⁸⁰ Osmanlılar, ele geçirdikleri yerlerdeki bazı kaleleri onarmış, bazılarını yıkmış, bazılarını ise yıkarak yerlerine yeni kaleler inşa etmişlerdir.

1.8.4.1. Beyaz Kule

Selanik'te var olan surların büyük bir kısmı Bizans döneminden kalmadır. Osmanlı, Selanik'i aldıktan sonra bu surlara bazı bölümler eklemiş ve iki tane kule inşa etmiştir. Bu kulelerden birisi de Beyaz Kuledir. Beyaz Kule, Osmanlı tarafından 1430 yılından sonra yapılmıştır. Bu kule Yeniçeri Kulesi ya da Kan Kulesi ismiyle de bilinmektedir. Kule ile ilgili net bir bilgi olmamakla beraber İtalyan mühendis Venecmanos tarafından inşa edildiği düşünülmektedir. Selanik, Osmanlı hâkimiyetinde kaldığı süre içerisinde hapisane olarak kullanılmıştır.³⁸¹

³⁷⁹ Meryem Kaçan Erdoğan, "II. Bayezid'in Selanik'teki Vakıf Aharları", s. 92, 93, 96.

³⁸⁰ Semavi Eyice, "Kale", **DiA**, Cilt XXIV, İstanbul 2001, s. 234.

³⁸¹ İsmail Bıçakçı, s. 434.

1.8.4.2. Yedi Kule

Yedi Kule, Bizans döneminden kalma bir eserdir. Ancak Osmanlıların Selanik'i ele geçirdiği dönemde harap durumdaydı.³⁸² Machiel Kiel, bu kalenin I. Bayezid döneminde yapıldığı ve II. Murad döneminde tamir edildiğini belirtir.³⁸³ Ayverdi ise bu kalenin bir kulesinin II. Murad döneminde yapıldığını diğer kısımlarının ise II. Murad döneminde tadilat geçirdiğini ve kale duvarlarının üç yüzyıllık Bizans yapısı olduğunu belirtir. Ayrıca, Osmanlıların kalenin dört köşe bir kulesinde istavroz şekline el sürmeden bıraktığını ve bunun da günümüze kadar geldiğini ifade eder.³⁸⁴ Kale üzerinde yer alan Osmanlıca kitabe kalenin Venediklilerden, Miladi 1430-1431 yılında alındığı yazılıdır. Sultan II. Murad zamanında yaptırılan diğer bir kule üzerinde de inşa kitabesi yer alır. Kaleye Sungur Çavuş tarafından bir kule, Kanuni Sultan Süleyman tarafından da dört kule inşa ettirilmiştir.³⁸⁵ Kalenin içinde ve dışında hendek yoktur. Elli adımda bir kule bulunmaktadır. Hisar ve kulelerin toplamı ellidir.³⁸⁶ Yapılan çalışmalar sonucunda kalenin Bizans dönemine ait olmayıp Osmanlılar tarafından yaptırıldığı ortaya çıkmıştır.³⁸⁷



Yedi Kule Kitabesi³⁸⁸

Yedi kule kitabesi üzerine şunlar yazılıdır.

Arapça okunuşu:

³⁸² Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserler, Cilt IV, s. 285.

³⁸³ Machiel Kiel, "Selanik", s. 353.

³⁸⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserler, Cilt IV, s. 285.

³⁸⁵ Ömer Turan-Mehmet Zeki İbrahimgil, s. 472.

³⁸⁶ Evliya Çelebi, Cilt VIII, s. 79.

³⁸⁷ Machiel Kiel, "Selanik", s. 353.

³⁸⁸ https://encryptedtbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcSoyNmT_cELHDRHNesD7JSgSVz9bEn3MULy0A&s (Erişim Tarihi, 24/11/2025).

“Feteha ve ahaze anveten Sultan hâzihi'l-kal'ate bi avni'llâhi ve nasrihi ve kahrihî Murad Han Tuğrası Sultân-ı selâtîni'l-Arabî ve'l-Acemi ve ma'ara'llâhu lenâ medde Li-a'dâi'llâhi Sultan Murad ibn-i Sultan Mehmed lâ zâleti'n-nusretü livâehü tırâzu ilâhî berîmü bevârîmi min a'dâihî min yedi'l-efrenci ve'n-nasârâ ve katele ba'zahüm ve emvâlehüm ve mazâ ba'dehü Ve büniye ve'umire hazihi'l kulletü bi-yedi meliki'l-ümerâ ve'l-ekâbir-i Çâvuş fi-şehri ramazâni'l-mübârek Li-seneti selâse ve selâsîne ve semâne miete”.

Türkçe Anlamı:

“Bu kaleyi, Arap ve Acem sultanlarının sultanı, Allah'ın yardımı, kahr ve nusreti sayesinde, güç kullanarak aldı ve fethetti. Allah, bize yardım olarak kendi düşmanlarına zarar verdi ve onları mahv ve perişan etti. Sultan Mehmed'in oğlu Murad, ilâhi yardım onun bayrağının(devletin) üstünde olsun. (Allah) Avrupalı ve Hristiyanlardan oluşan düşmanlarını mahvetsin. Onlardan kimini öldürdü kiminin mal ve evlatlarını esir aldı. Ondan sonra geçti... Bu kule, komutanların ve büyüklerin komutanı Çavuş eliyle (tarafından), mübarek ramazan ayında yapıldı ve onarıldı. Sene sekiz yüz otuz üç”.³⁸⁹

1.8.5. Hanlar ve Kervansaraylar

Osmanlılar Selanik'in fethinden sonra şehrin limanlardan etkin biçimde yararlanıp, ekonomik hayatı canlandırmak için çeşitli imar faaliyetleri yürütmüştür. Bu kapsamda hanlar, kervansaraylar ve bedestenler inşa edilmiştir. Söz konusu yapıların inşasında Selanik'in önemli ticaret yolları üzerinde yer alması ve sahip olduğu jeopolitik konumu belirleyici rol oynamıştır.

1.8.5.1. Büyük Kervansaray-Suluhan

Kim tarafından yapıldığı tartışmalıdır. Kimi tarihçilere göre II. Murad, kimi tarihçilere göre ise II. Bayezid döneminde yapılmıştır. 1478-1479 tarihli tahrir defterlerinde Selanik'te yıllık 7.000 akçe geliri olan bir kervansaray bulunmaktadır. Eğer bahsedilen kervansaray bu ise II. Bayezid döneminden önce yapılmıştır.³⁹⁰

³⁸⁹ Berrin Yapar, s. 304, 305.

³⁹⁰ Meryem Kaçan Erdoğan “*Osmanlı Döneminde Selanik'teki Vakıf Hanları İle Bazı Tespitler*”, **Kozmopolit Bir Osmanlı Şehri Osmanlı**, ESOĞU Yayınları, Eskişehir 2022, s. 53, 54.

Meryem Kaçan Erdoğan ve Machiel Kiel'e göre söz konusu kervansaray II. Murad şehri fethetmesinin ardından ticari hayatı canlandırmak amacıyla, şehrin tam merkezinde yer alan Vardar (Egnati) caddesi üzerinde tüccarlara yönelik büyük bir han inşa ettirmiştir.³⁹¹

Büyük Kervansaray, Hamza Bey mahallesinde (Mahalle-i Ketafi) olup, mahalleye ismini veren caminin yanındadır. Çevresinde Hamza Bey Cami, Tahtakale Hamamı ile Tahtakale Han'ı bulunmaktadır. Çok büyük bir alanı kaplayan kervansaray iki katlıdır. İnşa malzemesi olarak tuğla, kaba taş ve harç kullanılmıştır. Gezginler ve tüccarlar için çok sayıda odası bulunmaktadır. Üst kattaki odalara revaklarla örtülü merdivenlerle ulaşılmış olup odanın her birinde ocak ve pencere bulunmaktadır. Alt kattaki odalar çalışma odası olmakla birlikte penceresi olmayanlar depo olarak kullanılmıştır. Kervansarayın alttaki kemerleri yuvarlak, üstekiler ise "s" biçimindedir. Giriş kapısındaki kemerlerin ise kemer taşları vardır. Odaları, ahırları, tuvaletleri, depoları, kapıları ve ortasında havuzu bulunmaktadır. Yapının 1864 yılında C. Texier ve R. Pullan tarafından bir planı çizilmiştir. Kervansarayın canlı tasviri ise 1875-1876'da şehri seyahat eden Alman Karl Braun-Wiesbaden tarafından yapılmıştır.

Kervansaray, 1917 Selanik yangınında büyük zarar görmüş ve harabeye dönmüştür. Yapının kalıntıları bir süre muhafaza edilmişse de 1923 yılında yeni bir binanın (otel) planı hazırlanarak inşaat başlanmıştır. 1932 yılında ise kervansarayın bütün kalıntıları ortadan kaldırılmıştır. Yeni yapılan bina daha sonra Selanik Belediye Binası olarak hizmet vermiştir. Bugün Büyük Kervansaraydan kalan tek şey ismi, iç avlusu ve güney girişidir.³⁹²

1.8.6. Bedestenler

Osmanlılar fethettiği yerlerde ekonomiyi canlı tutmak için han ve kervansarayların yanına bedestenler de yapmışlardır. Bedesten, Osmanlı döneminde ortaya çıkmış bir yapıdır. Bedesten, şehirlerde ticaret bölgesinin çarşı içinde merkezi ve değerli malların saklanıp satıldığı yerdir.³⁹³

³⁹¹Meryem Kaçan Erdoğan, "Osmanlı Döneminde Selanik'teki Vakıf Hanlarıyla İlgili Bazı Tespitler", s. 50.

³⁹²Meryem Kaçan Erdoğan, "Osmanlı Döneminde Selanik'teki Vakıf Hanları İle Bazı Tespitler", s. 53-57.

³⁹³Semavi Eyice, "Bedesten", *DİA*, Cilt V, İstanbul 1992, s. 302, 304.

1.8.6.1. Selanik Bedesteni

Semavi Eyice, II. Bayezid'in evkafı olarak 1481-1512 yılları arasında yapıldığını belirtmektedir.³⁹⁴ Meryem Kaçar Erdoğan ise, inşa tarihi bilinmemekle birlikte bedestenle ilişkin en erken tarihi kayıttın H. 883 (M. 1478) tarihli tahrir defterinde yer aldığını ifade etmekte ve bu nedenle yapının daha erken bir dönemde inşa edilebileceğini ileri sürmektedir. Aynı zamanda bedestenin, II. Mehmed döneminde yapılmış olma ihtimalinin olduğunu da belirtmektedir.³⁹⁵ Mark Mazower ise on beşinci yüzyıl sonundaki Balkan Seferleri sırasında kışı Selanik'te geçiren II. Bayezid'in değerli malların depolanması için yeni bir altı kubbeli taş bedesten inşa ettirdiğini belirtmektedir.³⁹⁶ Bir deftere göre bedestenin içinde 32, dışında ise 34 dükkân bulunmaktadır.

Sultan II. Bayezid'in evkafı olarak kaydedilen yapı, fiziki olarak bedesten mimarisinin özelliklerine uygundur. Bedesten dikdörtgen planlı, ortasında iki paye bulunan altı bölümlü ve altı kubbeli bir yapıdır. Taş ve tuğla dizileri halinde örülmüş yapının yüksek kasnaklı kubbeleri kurşun, diğer kısımları ise kiremit ile örtülmüştür. Yapıda görülen yarım yuvarlak kemerli ikiz pencereler muhtemelen daha sonra açılmıştır. Üretim ve satışın bir arada yapıldığı yapıda Türkler, Rumlar, Yahudiler komşu olarak ticaret ilişkilerini geliştirmiştir.

Tarihi süreçte bedesten birçok tadilat geçirmiştir. 1759 depreminde hasar görmüştür ve çatısı onarımdan geçirilmiştir. 1917 yılındaki yangından büyük hasar almıştır, yanan dükkânlar tekrar inşa edilmiştir. 1978 yılındaki deprem sırasında kubbeleri hasar almıştır. 1982-1985 ve 1993-1994 yılları arasında restore edilen yapının kubbeleri çelik ile kuvvetlendirilmiştir.

Günümüzde asıl amacı doğrultusunda kullanılmaktadır. Bedestende altın, tekstil ve saat gibi malların satıldığı küçük dükkânlar bulunmaktadır.³⁹⁷ Bugün Hamza Bey Camisi karşısında yer almaktadır.³⁹⁸

³⁹⁴ Semavi Eyice, "Bedesten", s. 308.

³⁹⁵ Meryem Kaçar Erdoğan, "Osmanlı Döneminde Selanik'teki Vakıf Hanları İle Bazı Tespitler", s. 86.

³⁹⁶ Mark Mazower, s. 54.

³⁹⁷ Meryem Kaçar Erdoğan, "Osmanlı Döneminde Selanik'teki Vakıf Hanları İle Bazı Tespitler", s. 86-88.

³⁹⁸ Mark Mazower, s. 54.



Selanik Bedesteni³⁹⁹

1.8.7. Zaviyeler ve Tekkeler

Tekke, bir şeyhin yönetiminde tasavvuf eğitimi verilen yere denir. Osmanlı tekkeleri genellikle ziraata elverişli geniş arazilere kurulmuştur. Bu tekkeler vakıflar tarafından desteklenmiştir. Tekkeler genellikle padişah, şeyh ve müritler tarafından yapılmakta ve şeyhler tarafından yönetilmektedir.⁴⁰⁰

Osmanlı devletinin Selanik'te yaptırmış olduğu zaviyeler şunlardır; Ayşe Hatun Kâdiri Tekkesi (Kâdiri), Hortacî Süleyman Efendi Zâviyesi, Koca Mustafa Efendi Zaviyesi, Ahmet Efendi Pencşenbih Tekkesi, Çavuş-Zade Zevcesi Hatun Tekkesi, Çavuş-Zade Ahmet Ağa Tekkesi, Çovevi (?) Çarşamba-i Atîk Tekkesi, Darlık Baba Tekkesi, Ekmekçi-Zade Ahmet Paşa Mevlevihanesi, Fethiye Tekkesi, Galip Efendi Türbesi, Hacı Bayram Zaviyesi, Hacı Musa Zaviyesi, Hacı Musa Baba Zaviyesi, Hasan Bey (Pupara-Zade) Zaviyesi, Hızır Baba Halveti Tekkesi (Halveti), Hoca Ali Zaviyesi, Hüseyin Bey (Pupara-Zade) Zaviyesi, Hod (?) Zaviyesi, İki Lüleli Tekkesi, İlyas Efendi Tekkesi, Kadir Baba Tekkesi (Bektaşî), Kapı Tekkesi, İnce Kara Mustafa Çelebi Zaviyesi, Kara Baba Halvetî Dergâhı (Halvetî), Mahmut Ağa Kâdiri Zaviyesi (Kadiri),

³⁹⁹ https://www.google.com/search?safe=active&sca_esv=9f3016a5a8de59d9&udm=2&fbs=AIjpHwGFFvynttX4VFr8fg7wTIVky_JULu6F4yJF7F_F3zmwoE9WUnKOo8gvFEq5mrnL6o4XSKv, (Erişim Tarihi, 25/09/2025).

⁴⁰⁰ Mustafa Kara, "Tekke", *DİA*, Cilt XL, İstanbul 2011, s. 368, 369.

Ahmet Ağa Bin Hüseyin Çavuş Zaviyesi, Mehmet Çelebi Zaviyesi, Meydan Dede Zaviyesi (Bektaşî), Muslî Ağa Zaviyesi, Müslif (?) Çelebi Tekkesi, Nakkaş Halil Efendi Zaviyesi, Pişmaniye Zaviyesi, Saçlı İbrahim Efendi Zaviyesi, Salı Tekkesi, Seyfullah Efendi Zaviyesi, Seyyid Şeyh Hacı İbrahim Efendi Rifâî Tekkesi (Rifâî), Süleyman Efendi Havetîye Tekkesi (Halvetî), Şeyh Ezheri Ahmed Efendi Şâbâniye Zaviyesi (Şâbâniye), Şeyh Osman Halvetî Tekkesi (Halvetî), Yeni Kapı Tekkesi, Zindan-İlyas Efendi Dergâhı, Kadiri Tekkesi (Kadiri), 2 tane Name IIIegible, Selanik'in Cuma Pazarı Köyünde Erbaî Baba Tekkesi (Bektaşî), Selanik Hızır Baba Köyünde Şeyh Efendi Zaviyesi (Bektaşî), Selanik'in Menteşeli köyünde Karaca Ahmet Tekkesi bulunmaktadır.⁴⁰¹

1.8.8. İmaretler

Osmanlı Devleti, sosyal devlet gereği fakir ve medrese öğrencilerinin ihtiyaçlarını karşılamaya önem vermiştir. Bu amaç doğrultusunda bu insanlara sıcak yemek dağıtmak için imarethaneler kurmuştur.⁴⁰²

Selanik'te Evrenos Bey 1394 ile 1402 arasında Evrenos Beğ Cami ve imaretini yaptırmıştır. Evrenos'un şehirdeki Bizans kiliselerinden birini kendi imareti olarak el koyma ihtimali vardır. Bu kilisenin İlyas Peygamber Kilisesi olma ihtimali bulunmaktadır. Bunun nedeni kilisenin duvarlarının bazı bölümlerini süsleyen Osmanlı dönemi graffitiler görülmesidir. Bu resimler bu kilisenin restorasyonu sırasında bulunmuştur ve Bizans dönemi duvar resimlerinin doruk noktası döneminde çizilmiştir. Daha sonra duvarda açılan deliklerin resimlerin üstü sıvanmadan açıldığı, başka deyişle sıvanın duvarların yüzeyine yapışması için düşünüldüğü olgusu göz önünde tutulduğunda resimlerin üstünün sıvanmasının ilk Osmanlı fethi dönemine (1394-1402) rastladığı tahmin edilmektedir. İkinci işgalden sonra İlyas Peygamber Kilisesi bir camiye tahvil edilmişse eğer, ikonografik dekoru da sıvayla kapatılmıştır. Graffiti'nin sıvanmadan önceye ait olmasından bunların ilk Osmanlı fethi dönemine yani görüldüğü kadarıyla Hacı Evrenos'un imaretini vakfettiği döneme rast gelir.⁴⁰³

⁴⁰¹ Heath W. Lowry, **Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550 (Kuzey Yunanistan'ın Fetih, Yerleşme ve Altyapısal Gelişimi)**, (çev. Ahmet Cemal), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 99-101.

⁴⁰² Zeynep Tarım Ertuğ, "İmaret", **DİA**, Cilt XXII, İstanbul 2000, s. 219.

⁴⁰³ Heath W. Lowry, **Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550 (Kuzey Yunanistan'ın Fetih, Yerleşme ve Altyapısal Gelişimi)**, s. 85, 86.

Ayrıca Selanik'te Alaca-İshak Paşa İmaretı (1485), Husrev Kethüda İmaretı, Koca Mustafa İmaretı (1567), Mustafa Paşa İmaretı, (Hadım) Yakup Paşa İmaretı (1501-1502) bulunmaktadır.⁴⁰⁴ Bunların dışında Gelibolulu Mustafa Ali, Cezri Kasım Paşa'nın Selanik'e bir imaret yaptırdığını belirtir.⁴⁰⁵ Bu imaretler günümüze kadar ulaşmamıştır.

Yunanistan, Osmanlı dönemine ait vakıf eserleri arasında özellikle dini ve eğitim amaçlı yapıların büyük kısmına zarar vermiştir. Dini yapılardan cami ve tekkeler fazla tahribata uğrayan yapılar olmuştur. Günümüzde Yunanistan sınırları içinde Osmanlı döneminde ait dini yapıların sadece % 9'u ayakta kalmıştır.⁴⁰⁶

Selanik'te, Osmanlı hâkimiyeti döneminde ve sonrasında birçok büyük yangın meydana gelmiştir. Bu yangınlarda birçok konut, dini ve ekonomik yapı yanarak büyük ölçüde zarar görmüştür ya da tamamen küle dönmüştür. 1840'lı yıllardan sonra şehirde sık sık yangınlar yaşanmış, 17 Kasım 1846 yılında çıkan yangında bin beş yüzden fazla konut yanmıştır. 3 Şubat 1847 yılında çıkan yangında ise büyük bir kervansaray küle dönmüştür. 13 Aralık 1848'deki yangında da 640 dükkân kül olmuştur.⁴⁰⁷ Osmanlı yönetimi dönemindeki yangınların söndürülmesinde yetersiz kalmıştır. Osmanlı itfaiye teşkilatının yetersiz olması, evlerin iç içe olması, ahşap yapının fazla olması muhtemelen yangının boyutunu büyütmüş ve birçok yapının zarar görmesine neden olmuştur. Selanik'te en büyük yangın 1917 yılında Müttefik kuvvetlerin işgali sırasında çıkmıştır. Bu yangında şehir duvarlarının içinde kalan 120 hektarlık alan tarihi eserlerle beraber büyük bir kısmı yanmıştır.⁴⁰⁸ Bu yangınlarda Hamza Bey Camisi, Kasimiye Camisi ve Ayasofya camisi zarar görmüştür.⁴⁰⁹ Şehir daha sonra tekrar Fransız mimar Hebrard tarafından tekrar inşa edilmiştir.⁴¹⁰

⁴⁰⁴ Heath W. Lowry, Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550 (Kuzey Yunanistan'ın Fetih, Yerleşme ve Altyapısal Gelişimi), s. 71.

⁴⁰⁵ Gelibolulu Mustafa Ali, s. 259.

⁴⁰⁶ Mehmet Zeki İbrahimgil-Hamza Keleş, s. 216.

⁴⁰⁷ Meropi Anastassiadou, s. 73, 74.

⁴⁰⁸ Machiel Kiel, "Selanik", s. 356.

⁴⁰⁹ İsmail Bıçakçı, s. 434.

⁴¹⁰ Machiel Kiel, "Selanik", s. 356.

İKİNCİ BÖLÜM

SOFYA

2.1. Sofya İsmi

İlk sakinlerinin Serdi adlı Trakyalı bir kabile olmasından dolayı kent Serdopolis olarak adlandırılmıştır. Roma devleti döneminde Serdica, M. S. II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ulpia Serdica, Bizans döneminde Triadica, IX. yüzyıldan sonra Bulgarca Sredec, İdrîsî’de Atralissa diye geçmektedir.⁴¹¹ Sofya Latince; Sedica, Ulpia Sedica, Yunanca; Triaditsa, İslavca; Sredets, Bulgarca; Sofiya ismi ile bilinmektedir.⁴¹² XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Saint Sophia Kilisesinin adından dolayı Sofia ve Osmanlı döneminde Sofya olarak geçmektedir.⁴¹³

Evliya Çelebi ise şehre Sofya isminin verilmesini şöyle açıklar; “Hz. İsa döneminde Elena adlı bir kraliçenin İstanbul’u şenlendirirken Filibe şehrinde Ay-Sofya adlı bir kız ün salıp asker toplayıp Sofya şehrini almıştır. Burada yüz elli sene hüküm sürmüştür. Vitoş dağında nice defineler bulup onunla Sofya şehrini güzelleştirdiğinden şehre Sofya demişlerdir”.⁴¹⁴

2.2. Coğrafyası



Sofya’nın Haritası⁴¹⁵

⁴¹¹ İlhan Şahin, “Sofya”, *DİA*, C. XXXVII, s. 344.

⁴¹² Nevin Genç, *XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defterleri’nde Sofya Kazası*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1988, s. 21.

⁴¹³ İlhan Şahin, “Sofya”, s. 344.

⁴¹⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt III-IV, (haz. Mehmet Zıllıoğlu, Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993, s. 304.

⁴¹⁵ <https://gezimanya.com/sites/default/files/map-images/394.png>. (Erişim Tarihi, 18/03/2026).

Günümüzde Bulgaristan toprakları içerisinde yer alan Sofya, ülkenin başkentidir. Balkan Yarımadası'nda bulunan şehir etrafı dağlar ile çevrili⁴¹⁶ olup kuzeyinde Stara Planina sıra dağları, doğusunda ve güney doğusunda Sredna Gora dağı, doğusunda Vitoşa dağı, batısında Lülün, Viskâr ve Çepin dağları bulunmaktadır.⁴¹⁷ Sofya coğrafi konumu itibari ile doğudan batıya doğru İstanbul ile Orta Avrupa arasında, kuzeyden güneye doğru ise Tuna Nehri üzerindeki Vidin ile Selanik arasındaki ana yol üzerinde yer alır.⁴¹⁸ Bertrandon, Sofya'nın bir ovanın içinde yer aldığını ve 60 mil uzunluğunda, aşağı-yukarı 10 mil genişliğinde olduğunu belirtir.⁴¹⁹ Evliya Çelebi ise Sofya sahrasının güneyinde, Vitoş dağının eteğinde, Kurd bağları denilen İrem bağının aşağısındaki düz bir alanda kurulduğunu belirtir.⁴²⁰

2.3. Fetih Öncesi Sofya Tarihi

Sofya'nın tarihi eski çağlara kadar uzanmaktadır. M.Ö. VIII. ve VII. yüzyıllarda, bugünkü yerleşim alanında Serdi adlı Trakyalı bir kabilenin yerleşmesiyle ortaya çıkmıştır.⁴²¹ Roma İmparatorluğu, M.S. I. yüzyılın ilk çeyreğinde Trakyalıların bağımsızlığına son vererek bölgeye hâkim olmuşlardır.⁴²² Sofya, VI. yüzyıldan itibaren Slavlaşmış ve Orta Çağ boyunca Bulgarların önemli şehirlerinden biri haline gelmiştir.⁴²³ Bulgarlar, 482 yılından itibaren Hazar Denizi ile Tuna Nehri arasındaki bölgede görülmeye başlamıştır. Bulgarların başına geçen Kubat, 635 yılında Avar hâkimiyetine son vererek Büyük Bulgar Devlet'ini kurmuştur.⁴²⁴ Tuna Bulgar Devleti, Malamir döneminde Filibe topraklarını ele geçirerek sınırlarını Doğu Trakya'ya kadar genişletmiştir. Bulgarlar, 865 yılında Boris Han döneminde Hristiyanlık dinini benimsemiştir.⁴²⁵ 1018 yılında I. Bulgar Devleti'ne Bizans İmparatorluğu son vermiş ve Bulgar toprakları 169 yıl Bizans yönetiminde kalmıştır. II. Bulgar Devleti 1187 yılında

⁴¹⁶ İlhan Şahin, "Sofya", s. 344.

⁴¹⁷ Selim Hilmi Özkan, "Balkanlar'da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)", **Avrasya Etüdleri**, (2016), s. 281.

⁴¹⁸ İlhan Şahin, "Sofya", s. 344.

⁴¹⁹ Bertrandon De La Broquiere, s. 253.

⁴²⁰ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 307.

⁴²¹ Selim Hilmi Özkan, "Balkanlar'da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)", s. 281.

⁴²² İlhan Şahin, "Sofya", s. 344.

⁴²³ Selim Hilmi Özkan, "Bir İlim ve Kültür Şehri: Sofya", s. 275.

⁴²⁴ Ayşe Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", **Balkanlar El Kitabı**, Cilt I, Ankara 2013, s. 109.

⁴²⁵ Ayşe Kayapınar, "Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti", s. 120, 122.

kurulmuş ve 1396 yılında yıkılmıştır. Sofya da 1195 yılında Bulgar yönetimine geçmiştir.⁴²⁶

VXI. yüzyılda bölgeye gelen Baron W. Wratislaw, kentin önce Macarların, daha sonra ise Sırp Despotlarının veya prensliklerinin hâkimiyetinde bulunduğunu belirtmektedir. Sırp Despotluğuna da Türklerin son verdiğini ekler.⁴²⁷

2.4. Sofya'nın Osmanlı Tarafından Fethi

XIV. yüzyılın ilk yarısında Bulgar Krallığı'nın başında Aleksandr Asen bulunmaktadır ve Osmanlıları uğraştıracak bir güce sahiptir. Bulgar kralı Aleksandr 1365 yılında ölmüş,⁴²⁸ toprakları iki oğlu arasında paylaştırılmıştır. Aleksandr'ın küçük ve veliaht oğlu Şişman'a merkez Tırnova, Silistre, Niğbolu, Yanbolu ve Sofya toprakları kalmıştır. Diğer Bulgar toprakları olan Vidin ile Batı Bulgaristan toprakları Şişman'ın kardeşi İvan Stratişimir'e kalmıştır. İvan Stratişimir, Eflak Prensi Vladislav ve damadı Bosna Kralı Tvartko'un yardımı ile kardeşinden Sofya'yı almıştır. İvan Stratişimir, kardeşi Şişman ile olan mücadelesinde Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Bu durum, Osmanlıların Bulgar topraklarını kolay fethetmesine neden olduğu düşünülür.⁴²⁹ Aleksandr Asen'in öldüğü dönemde Osmanlı tahtında I. Murad⁴³⁰ bulunmaktadır.

Osmanlıların Bulgar topraklarındaki ilk fetih hareketi I. Murad döneminde başlamıştır.⁴³¹ Sofya'nın fethi hakkında dönemin en önemli ana kaynaklarından olan Mehmed Neşri ve Aşıkpaşazade'de herhangi bir bilgi yoktur. Seyyah Bertrandon de La Broquiere ise Sofya'nın Bulgarların bir şehri olduğunu naklederken⁴³² Giovanni Maria Angiolello ise Sofya'nın bir Sırp şehri olduğunu ifade etmektedir.⁴³³

⁴²⁶ Ayşe Kayapınar, “İkinci Bulgar Krallığı”, **Balkanlar El Kitabı**, Cilt I, Ankara 2013, s. 231, 234.

⁴²⁷ Baron W. Wratislaw, **Baron W. Wratislaw'ın Anıları (16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğundan Çizgiler)**, (çev. M. Süreyya Dilmen), Millet Yayınları, İstanbul 1996, s. 34.

⁴²⁸ Nevin Genç, s. 10.

⁴²⁹ Alaaddin Yalçınkaya, “Osmanlı Döneminde Bulgaristan”, **Balkanlar El Kitabı**, Cilt I, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, s. 317.

⁴³⁰ 1362-1389 yılları arasında Osmanlı ülkesini yöneten hükümdardır. Bkz. Halil İnalcık, “Murad I”, s. 156.

⁴³¹ Alaaddin Yalçınkaya, “Osmanlı Döneminde Bulgaristan”, s. 318.

⁴³² Bertinand de la Broquiere, s. 253.

⁴³³ Giovanni Maria Angiolello, s. 103, 157.

Sofya'nın fethi ile ilgili Enverî'nin Düstûrnâme-i Enverî adlı eserinde tarih zikredilmeden, I. Murad'ın Filibe ve Sofya şehrini aldığı belirtilmiştir.⁴³⁴ Oruç Bey de tarih vermeden Sofya'nın fethini şu şekilde anlatır: *“Ve Delü Balaban dirlerdi, sancak begiydi, Hayreddîn Paşa'yla ve Azab Beg dirlerdi, bunlar varup Siroz'ı hisâr edip alınmayup kâfirler dahi bunların ardın önün bağlayıp, bunlar dahi aciz kalup bir taraftan bir sôkün idüp gelüp Sofya'ya çıktılar. Azab Beg bu tedbiri begenmeyüp kendü lâzım azablarıyla re'isler ile tanışık idüp, gâfilîn bir gice giceyle hisara yürüş idüp, kâfirlerün haberi yogiken giceyle hisârün bir tarafından girüp Allâhu ekber üniyle âlemi toldurup, Hayreddîn Paşa dahi bu ahvâli bilüp, bunlar dahi bir taraftan yürüş idüp, cebren ve kahren ol gice irteye değin kal'ayı feth itdiler, yağma kıldılar. Her taraftan il kâfirleri kim, yardum için gelmişlerdi, bu ahvâli görüp hisâr alınduğun bilüp tagıldılar. Bunlar hisarı feth idüp çevre elini aldılar”*.⁴³⁵

Dönemin ana kaynaklarından olmayan Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah ve Hoca Sadettin Efendi eserlerinde ortak olarak I. Murad döneminde Lala Şahin Paşa'nın Sofya kalesinin etrafını ele geçirdiğini fakat kale çok müstahkem olması nedeniyle alınamadığını belirtmektedir. Müneccimbaşı ek olarak Lala Şahin Paşa'nın tekrar kaleyi kuşatmak için hazırlık yaptığını, ancak vefat ettiği için gerçekleştirilemediği nakletmektedir. Osmanlı'nın Sofya'nın 1385 yılında fethettiğini ifade eden Müneccimbaşı, fethin hikâyesini farklı bir biçimde aktarmaktadır. Ona göre; *“Müslüman olmuş kalbi İslam'a yeni ısınmış bir genç, bir fırsatını bulup Sofya hâkimine sığındı. Onun hizmetine girdi. Kuş avında ve kuşları terbiye etmede son derece mahir olan bu genç, Sofya hâkimine son derece hâkim oldu. Çoğu zaman ve özellikle av sırasında, Sofya hâkimiyle beraber bulunur, onun yanından ayrılmazdı. Bir gün av sırasında Sofya hâkimi arkadaşlarından uzak düştü. Yanında da bu gençten başka hiç kimse yoktu. Bu genç hemen üzerine atlayarak onu bağladı ve atına yükleyip Filibe'ye doğru yola koyuldu. Allah'ın yardımı ile hiç kimseye rastlamadı ve atın sırtına bağladığı vali ile birlikte Filibe valisi Balaban Bey'in huzuruna çıktı. Balaban Bey bu yiğide ikramda bulundu ve buna çok sevindi. Hemen bunu yanına alıp Sofya Kalesinin*

⁴³⁴ Enverî, **Fatih Devri Ana Kaynaklarından Düstûrnâme-i Enverî Osmanlı Tarihi Kısım (1299-1465)**, (çev. Necdet Öztürk), Kitapevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 27.

⁴³⁵ Oruç Beğ, s. 28.

önüne vardı. Kale halkı hükümdarının esir ve bağlı olduğunu görünce hemen kaleyi emân ile teslim ettiler”.⁴³⁶

Oruç Beğ, Enveri ve Müneccimbaşı eserlerinde ortak olarak, fethin I. Murad döneminde gerçekleştiğini belirtmektedir. Müneccimbaşı, diğer kaynaklardan farklı olarak fethin 1385 yılında meydana geldiğini ifade etmektedir. Günümüz tarihçileri İlhan Şahin ve Halil İnalçık da Sofya’nın tahminen 1383 yılında I. Murad tarafından fethedildiğini ileri sürmektedirler.⁴³⁷

Sofya, I. Murad döneminde Osmanlı topraklarına katılmış olmakla birlikte, II. Murad döneminde kısa süreliğine Macarların eline geçmiştir. Bu dönemde Osmanlı toprakları, Macar kuvvetlerinin önderliğinde düzenlenen saldırılara maruz kalmış, söz konusu kuvvetler İzladi Derbendi’ne⁴³⁸ kadar ilerlemişlerdir.⁴³⁹

Konstantin Mihailoviç Kral Ladislas döneminde Sofya’nın 1441 yılında Macarların eline geçirilip yakıldığını nakletmektedir.⁴⁴⁰ Dukas da Sofya’nın Macar kuvvetleri tarafından alınmasını şu şekilde aktarmaktadır: “*Sirmium despotu (Sırp Despotu) Yeorgios, memleket topraklarının yabancı ellere geçtiğini Hun (Macar) memleketi içinde bulunan az miktardaki kaleden başka bir istinat ümidi kalmadığını görerek her gün ah ve vah ediyor, fakat kendisine yardım edecek kimse bulunmuyordu. Bu sebepten dolayı, Hun kralına müracaat etti, rica ve niyaz ile yardım istedi. Kraliçe, despotun ricasını kabul etti. Daha doğrusu o da korktu. Zira Sirmiumlular bu halde bırakacak olursa, sultanın Hun hudutlarına da el uzatacağından şüphe yoktu. Hemen Despotun masrafı ile kendisine yardım etmesini generale emretti. Despot esasen çok zengindi. Bu emir üzerine Despot lüzumlu hazırlıklarda bulunup 25 bin kadar süvari ile okçu alarak Istros Nehri’ni geçti; süratle Sofya adındaki şehre kadar ilerledi ve şehri ateşe verdiği gibi civarda bulunan diğer bütün şehir ve kasabaları da yaktı ve hiçbir şey bırakmadı. Bütün ganimetleri de nehir yolu ile memleketine göndererek Filibe’ye doğru yürüyüşüne devam etti*”.⁴⁴¹ Aşıkpaşazade ve Mehmed Neşri, Macar kuvvetlerinin

⁴³⁶ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, s. 117.

⁴³⁷ İlhan Şahin, “Sofya”, s. 344.

⁴³⁸ İzladi Derbendi Sofya ile Filibe arasında bulunur. İki şehir arasında da Filibe’ye kadar geçilmesi zor dağlar ve ormanlar bulunmaktadır. Bkz. Dukas, 151.

⁴³⁹ Aşıkpaşazade, s. 473; Mehmed Neşri, Cilt II, s. 645; Dukas, 151.

⁴⁴⁰ Konstantin Mihailoviç, **Bir Yeniçerinin Hatıraları**, (çev. Nuri Fudayl Kıcıroğlu, Behiç Anıl Ekin), Ayrintı Yayınları, İstanbul 2003, s. 68.

⁴⁴¹ Dukas, s. 151.

Osmanlı topraklarına girmesinde ve İzladı Geçidine kadar ilerlemesinde Sırp Despotu ve Karamanoğullarının Macarlardan yardım istemesinin etkili olduğunu belirtmektedirler.⁴⁴²

Grekçe Anonim Kaynak'ta Sofya'nın II. Murad döneminde Macarlar tarafından ele geçirilerek, halkın katledilmesi şu cümlelerle anlatılır; *"1444 yılında Papa, Macaristan'a elçi gönderir. Macaristan'dan Türklere karşı savaş açmasını ister. Aynı zamanda Türklere karşı büyük düşmanlığı bulunan Raisa Beyi Georgis Bugos da aynı ricada bulunur. Çünkü Osmanlı onun iki oğlunu yakalamış ve gözlerine mil çektirmiş, memleketini yağmalamış ve birçoğunu esir etmiştir. Aynı zamanda muharebe masraflarını karşılayacağını söyledi. Macarlar bunun üzerine hazırlık yapıp yazın Osmanlı üzerine yürümeye başladılar. Orduya Alman, Fransız, Lehistanlı olmak üzere farklı milletten insanlar katıldı. Macar kralı mayıs ayında Budin'den hareket etti. Uzun bir yol katlettikten sonra Sofya şehrine geldiler ve Osmanlı'nın elinde bulunan Sofya'yı alarak buradaki Türkleri katlettiler. Buradan Morava nehrine indile"*.⁴⁴³ Grekçe kaynakta Osmanlı'ya karşı yardım isteyen tarafın Papalık olduğu ifade edilmekteyse de bu bilgi yerli kaynaklar tarafından doğrulanmamaktadır.

Gazavât'ta Sofya şehrindeki yıkımının boyutu; *"Re'ayâ kâfiri dahi bir olub yürüdüler ve ol gün Dragoman derbendini geçüb Sofya ovasına düşdiler. Ertesi gün Sofya şehrine gelüp gördüler kim, Sofya baştanbaşa yanmış, kara tarlaya dönmüş ve köyler dahi yanmış, siyah kömüre dönmüş, hele her ne hâl ise, bu melâ'inler konup ve uzun şişler ile şehri tarışladılar, her nerede gömülmüş şey buldular ise, cümlesini çıkarup yağma eylediler ve cümle küffâr deriliben bir yere gelüp bir kilisa aradılar ki papaslar içine girüp küfri icrâ ederler. Ammâ kilissa bulamadılar"*.⁴⁴⁴

Aşıkpaşazade, Macar kuvvetlerinin İzladı geçidine kadar ilerlediğini ve II. Murad'ın ordusunun bu kuvvetleri burada karşıladığını belirtmektedir. Ancak Sırplar, Rumeli Beylerini filori ile engellediği için Osmanlı kuvvetlerinin savaşmadığını ve bir gece kaldıktan sonra düşmanın geri çekildiğini naklederken⁴⁴⁵ Mehmed Neşri ise Macar kuvvetlerinin birkaç gün kaldıktan sonra kış şartlarından dolayı geri çekildiğini

⁴⁴² Aşıkpaşazade, 473; Mehmed Neşri, Cilt II, s. 645.

⁴⁴³ Grekçe Anonim, s. 127, 128.

⁴⁴⁴ Halil İnalcık-Mevlûd Oğuz, **Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehmed Hân (İzadi ve Varna Savaşı (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavâtnâme)**, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1989, s. 17.

⁴⁴⁵ Aşıkpaşazade, s. 473.

söylemektedir.⁴⁴⁶ Dukas, iki tarafın İzladi geçitlerinde karşılaştığını, fakat yerin savaş için elverişsiz olması ve iki tarafın birbirine kesin bir zafer kazanamayacağını anladıkları için iki tarafın çekildiğini,⁴⁴⁷ Grekçe Anonim ise alanın savaşa müsait olmaması ve erzak azlığından dolayı Macar kuvvetlerinin çekildiğini ifade etmektedir.⁴⁴⁸

Aşıkpaşazade ve Mehmed Neşri geri çekilen Macar kuvvetlerinin Kasım Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri tarafından takip edildiğini ancak Osmanlı kuvvetlerinin bu sırada pusuya düştüğünü, Halil Paşa'nın kardeşi Mahmud Paşa'nın ise esir alındığını belirtmektedirler.⁴⁴⁹ Grekçe Anonim'de pusu sırasında birçok Osmanlı askerlerinin kılıçtan geçirildiğini aktarılmaktadır.⁴⁵⁰ Konstantin Mihailoviç ise Türklerin mağlup olduğunu, komutanlarının öldürüldüğünü ve bir kısmının da esir olarak ele geçirildiğini nakletmektedir.⁴⁵¹ Aşıkpaşazade, Mehmed Neşri, Dukas, Kostantin Mihailoviç bu olayın ardından Osmanlıların Sırlara ait tüm toprakları geri verdiğini belirtmektedirler.⁴⁵²

Bulgaristan, Rumeli eyaleti içerisine dâhil olup Çirmen, Sofya, Silistre, Niğbolu ve Vidin olmak üzere beş sancağa ayrılmıştır.⁴⁵³ II. Murad dönemi hakkında bilgi veren Gazavatname, Baran W. Wratislaw ve Giovanni Maria Angiolello gibi kaynaklarda, Rumeli Beylerbeyliğinin merkezi olarak Sofya gösterilmektedir.⁴⁵⁴ Giovanni Maria Angiolello Sofya'nın, merkez olduğu için batı seferlerinde Rumeli askerlerinin burada toplandığını yazmaktadır.⁴⁵⁵ Evliya Çelebi ise Sofya'nın Kanuni Sultan Süleyman döneminde Rumeli eyaletinin merkezi olup, I. Murad döneminde de Sofya'nın vezirlerin merkezi olduğunu belirtmektedir.⁴⁵⁶ Araştırmacı Selim Hilmi Özkan, Rumeli Beylerbeyliğinin merkezinin Manastır olduğunu, ancak Kanuni döneminde Sofya'ya

⁴⁴⁶ Mehmed Neşri, Cilt II, s. 645.

⁴⁴⁷ Dukas, 151.

⁴⁴⁸ Grekçe Anonim, s. 127, 128.

⁴⁴⁹ Aşıkpaşazade, 473; Mehmed Neşri, Cilt II, s. 645.

⁴⁵⁰ Grekçe Anonim, s. 128.

⁴⁵¹ Konstantin Mihailoviç, s. 68.

⁴⁵² Aşıkpaşazade, 473; Mehmed Neşri, s. 647; Dukas, s. 152.

⁴⁵³ Selim Hilmi Özkan, "Balkanlar'da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)", s. 283.

⁴⁵⁴ Halil İnalçık-Mevlûd Oğuz, Gazavât-ı Sultân Murât b. Mehemmed Hân, s. 14; Baron W. Wratislaw, s. 34; Giovanni Maria Angiolello, s. 167.

⁴⁵⁵ Giovanni Maria Angiolello, s. 167.

⁴⁵⁶ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 303, 304; M. Akif Erdoğan, "On Altıncı Yüzyılda Sofya Şehri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt XVII, Sayı 2, Aralık 2002, s. 2.

taşındığını belirtmektedir.⁴⁵⁷ Sofya'nın Rumeli eyaletinin merkezi olması, şehrin hızlı bir biçimde gelişmesini sağlamıştır.

2.5. Sofya Şehrinin Nüfusu

Osmanlı Devleti, Sofya'yı fethettikten sonra iskân politikası uygulayarak şehri tekrar kalkındırmak, bölgede kalıcı olmak, ileri fetihlerde cephe gerisini emniyet altına almak için şenlendirme politikası uygulamıştır.

XV. yüzyılda Sofya'ya Anadolu'nun hangi bölgesinden ve kaç hane nüfusun göç ettirildiğine dair bilgiler dönemin ana kaynaklarında yer almamaktadır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın fethettikten sonra bu toprakları şenlendirme politikası izlediği görülmektedir. Bu doğrultuda Yörük, Türkmen, Konyar ve Tatar topluluklarını bölgeye iskân ettirilmiştir.⁴⁵⁸ Bulgaristan'daki gelişmelere bağlı olarak Sofya'nın nüfusu sürekli olarak artmıştır. Çünkü yeni yurt ve otlak arayan Türkmenler için Rumeli çekici bir alan olmuştur.⁴⁵⁹ Sofya ovasında Türk köyüne rastlanmaz. Bunun nedeni Bulgar-Bizans arasında yaşanan sınır savaşlarına maruz kalmadıkları için buradaki nüfus azalmamıştır. Aynı zamanda Osmanlılar bu topraklara göç eden yeni Türk nüfusu için boşaltmamıştır.⁴⁶⁰

Sofya platolarına ise küçük Türk toplulukları yerleşmiştir. Ancak bu Türklerin buraya ne zaman göç ettikleri bilinmemektedir. Bu Türklerin, fetihten hemen sonra gelme ihtimali bulunmakla beraber, Trakya ovasının batısına iskân edilenlerin I. Bayezid'in oğlu döneminde Saruhan İlinden yapılan göç olma ihtimali de bulunmaktadır.⁴⁶¹

M. Akif Erdoğan, Sofya şehrinin 1402 yılından sonra hızlı bir şekilde Osmanlılaşmaya başladığını ve Osmanlı arşiv belgelerini buna kanıt göstererek, Sofya'nın XVI. yüzyıl süresince Müslümanların yoğun olarak yaşadığı askeri-ticari bir yer olduğunu belirtmektedir.⁴⁶² Alaaddin Yalçinkaya ise XVI. yüzyıldaki resmi kayıtlara dayanarak, Vidin ve Rusçuk dışındaki tüm Bulgar topraklarında Müslüman

⁴⁵⁷ Selim Hilmi Özkan, "*Balkanlar'da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)*", s. 283.

⁴⁵⁸ Alaaddin Yalçinkaya, "*Osmanlı Döneminde Bulgaristan*", s. 320.

⁴⁵⁹ Selim Hilmi Özkan, "*Balkanlar'da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)*", s. 286.

⁴⁶⁰ Machiel Kiel, **Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar**, (çev. İlknur Kolay), T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 10.

⁴⁶¹ Machiel Kiel, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 50, 51.

⁴⁶² M. Akif Erdoğan, s. 1.

nüfusun, Hristiyan nüfustan fazla olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶³ M. Akif Erdoğan, XVI. yüzyılın başlarında Rumeli şehirlerinden olan Edirne, Selanik, Niğbolu, Karatova ve Üsküp şehirlerinin Sofya şehrinden daha kalabalık olduğunu belirtmektedir.⁴⁶⁴

II. Murad döneminde Sofya'ya gelen seyyah Berttiandan da la Broquiere, şehrin kalabalık olduğunu, nüfusun büyük çoğunluğunu Bulgarların oluşturduğunu, şehirde çok az sayıda Türk'e rastladığını kaydeder. Seyyah, ayrıca Türklerin Sofya'nın yerli halkı olmadığını da belirtmiştir.⁴⁶⁵ Bu durumda, Türklerin Sofya'nın yerli halkı olmadığını, fetih sonrası dönemde göç yolu ile bölgeye geldiğini anlayabiliriz.

Avusturya elçisi Ogier Ghislain de Bubeccq, Bulgarların Sofya ile Filibe arasında yaşadıklarını,⁴⁶⁶ Baron W. Wratislaw de Sofya'da Bulgar nüfusunun bulunduğunu, Bulgarların Heamus dağlarında ve Sofya ile Filibe arasındaki alanda yaşadığını belirtmekte olup, Bulgarların Volga adlı bir nehrin kıyısından bugünkü yaşadıkları yere göç ettiklerini ve o ırmağın ardından Bulgar adını almış olduklarını açıklar. Ayrıca, Bulgarların Slavonik dilini konuştuğunu da ekler.⁴⁶⁷

Kanuni döneminde Sofya'ya gelen Hans Dernschwam, şehirde yaşayan Bulgarların giyim tarzı ve gelenekleri hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.⁴⁶⁸ Bu anlatımda, şehirde önemli bir Bulgar nüfusunun var olduğunu anlaşılmaktadır.

Fetih sonrası Sofya'nın nüfusu hakkında XVII. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi önemli bilgiler aktarmaktadır. Evliya Çelebi, fetih sırasında Latin kavminin önde gelenlerinin aman ile surdan dışarı çıkıp kaleyi kuşatan Balaban Paşa ile görüşüp Sofya'da oturacak bir yer istediklerini, bu isteğin de Balaban Paşa tarafından kabul ettiğini açıklar. Aynı zamanda şehirde bulunan Bulgarlara şehirde yer gösterdiğini, buna karşın şehirdeki Rum ve Lazka kavmine ise Niğbolu sancağındaki Plevne kasabasında yer verildiğini belirtmektedir.⁴⁶⁹ Bu durum, şehirdeki nüfusun önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur. Osmanlılar şehri tekrar imar etmek ve canlandırmak amacıyla dışarıdan göç almasına zemin hazırlamıştır.

⁴⁶³ Alaaddin Yalçınkaya, “Osmanlı Döneminde Bulgaristan”, s. 320.

⁴⁶⁴ M. Akif Erdoğan, s. 2.

⁴⁶⁵ Berttiandan de la Broquiere, s. 253.

⁴⁶⁶ Ogier Ghislain de Busbecq, **Türk Mektupları**, (çev. Derin Türkömer), Doğan Kitapçılık, İstanbul 2005, s. 28.

⁴⁶⁷ Baron W. Wratislaw, s. 34, 36.

⁴⁶⁸ Hans Dernschwam, s. 342.

⁴⁶⁹ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 304.

Osmanlı Devleti, Sofya şehrini fethettikten sonra, ilk iskân faaliyetlerini Tokat civarından getirilen Tatarlar ve Anadolu'dan getirilen Türkmen nüfus ile gerçekleştirmiştir. Bu yerleşimler sonucu bölgede “Evlâd-ı Fatihan” adı verilen yörük ve müsellemlerden meydana gelmiştir.⁴⁷⁰ Osmanlı Devleti'nin Evlâd-ı Fatihan adını verdiği bu grubu, devletin bölgede kalıcılığını sağlamak amacıyla hem ordu hem de devlet teşkilatlanması için kullanmıştır. Bulgar şehirleri olan; Sofya, Filibe, İhtiman, izladi, Lofça ve Nigbolu'ya Naldöken, Tanrıdağı, Selanik, Kocacık Yörükleri ve Aktav, Yanbolu Tatarları iskân ettirilmiştir.⁴⁷¹

Osmanlı Devleti, Bulgar topraklarını şenlendirmek amacıyla daha çok sürgün yönteminden faydalanmıştır. II. Mehmed döneminde Mora topraklarının alınmasından sonra Anadolu'dan Türkmen ve Tatar göçmenleri Tesalya'ya kadar olan bölüme sürgün edilmiştir.⁴⁷² Bu bağlamda, Filibe, Sofya, Kosova gibi Bulgar topraklarında Türk ve Tatar nüfusu artmıştır. Aynı zamanda, Fatih döneminde tersi bir göç yaşanmış olup, Rumeli'den Anadolu'ya da sürgünler yaşanmıştır. Fatih Sultan Mehmet Han döneminde İstanbul'u aldıktan sonra Sırp, Bulgar ve Macar ülkelerinden birçok ahali İstanbul'a göç ettirilmiştir.⁴⁷³ Fatih'in bu politikası sonucunda Rumeli'den Hristiyan ahalinin Anadolu'ya nakledilmesi, Rumeli'de Hristiyan nüfusun azalmasına, buna karşılık Anadolu'dan Rumeli'ye yapılan göçlerin ise bölgedeki Müslüman nüfusun artmasına yol açmıştır. Ancak bu sürgünler sonucunda, Anadolu ve Rumeli'nin nüfus yapısı tamamen değişmemiş, yalnızca demografik dengelerinde kısmi bir değişiklik meydana gelmiştir.

XVI. yüzyılda Sofya'nın merkezinde farklı etnik ve dinden insanlar bir arada bulunmaktadır. Müslüman (Türk-Tatar), Hristiyanlar (Rumlar, Slavlar, Bulgarlar, Çingeneler, İtalyanlar, Boğdanlılar, Dubrovnikliler, on yedinci yüzyılda Ermeniler) ve Yahudiler bulunmaktadır. Bu gruplar şehirde farklı mahallelerde oturmaktadırlar.⁴⁷⁴

Hans Dernschwam, Sofya hakkında bilgi verirken Müslümanlara ait ibadet yerlerinin sayısı ile diğer dinlere ait ibadet yerlerinin sayısını vermektedir. Ancak Hans

⁴⁷⁰ Nevin Genç, s. 16.

⁴⁷¹ Ayşe Kayapınar, “Anadolu'dan Balkanlara Yapılan İskânın Özellikleri: Bulgaristan Örneği”, **XVIII. Türk Tarihi Kongresi, 1-5 Ekim 2018**, Cilt V, Ankara 2022, s. 11.

⁴⁷² Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı Devleti'nin Rumeli İskânıyla İlgili Toponomik Bir Değerlendirme”, s. 4.

⁴⁷³ Kritovulos, s. 139.

⁴⁷⁴ M. Akif Erdoğan, s. 2.

Dernschwam, bu ibadet yerlerini görmemiş ve kendisine aktarılan bilgilere göre rakamları vermiştir. Hans Dernschwam, Yahudilere ait 100 havra; Rum, Ermeni ve Katoliklere ait 1000'den fazla kilise olduğunu belirtir.⁴⁷⁵ Verilen rakamların abartılı olduğunu düşünsek de şehirde dikkate değer bir Yahudi, Rum, Ermeni nüfusunun varlığı anlaşılmaktadır.

Hans Dernschwam, 1553-1555 yıllarındaki dönüş yolculuğu sırasında Sofya'da bulunmuş ve bu sırada şehirde salgın bir hastalığın bulunduğunu, bundan dolayı birçok kişinin yaşamını kaydettiğini belirtmektedir. Ayrıca Hans Dernschwam, şehrin boş olduğunu insanların yaylalara çıktığını, bu durumun nedeni olarak salgın hastalık ve insanların bu hastalıktan korkması olarak açıklamıştır.⁴⁷⁶

Evliya Çelebi ise benzer bir malumatı 17. yüzyılın ortaları için kaydetmektedir. Sofya ziyareti sırasında şehirde taun (verem) salgınının yayılmaya başladığını ve bir ay sonra günde beş yüz kişinin öldüğünü, bundan dolayı binlerce insanın Sofya'yı terk ederek başka yerlere yerleştiğini belirtmektedir.⁴⁷⁷

Ogier Ghislain de Busbesq, Sofya'nın yerli ve yabancı halkı ile çok kalabalık bir yer olduğunu belirtir.⁴⁷⁸ Ancak Busbecq, şehirdeki hangi etnik nüfusun bulunduğu bahsetmez.

Sofya'da farklı etnik kökende insanlar bir arada yaşamasına rağmen, XVI. yüzyılda şehirde Müslüman nüfus sayısal ve etnik bakımdan üstündür.⁴⁷⁹

Sofya şehrinde yaşayan Çingenerler (Kiptiler)⁴⁸⁰, şehrinin eski sakinlerinden olup bunların bir kısmı Hristiyan, bir kısmı da Müslüman olarak yaşamını sürdürmektedir. XVI. yüzyılın ortalarında şehirde bulunan Çingenerlerin bir kısmı İslam dinine geçmiştir. 1570 yılında artışları neferden fazladır.⁴⁸¹

⁴⁷⁵ Hans Dernschwam, s. 342.

⁴⁷⁶ Hans Dernschwam, s. 341, 342.

⁴⁷⁷ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 317.

⁴⁷⁸ Ogier Ghislain de Busbecq, s. 27.

⁴⁷⁹ M. Akif Erdoğan, s. 2.

⁴⁸⁰ Avrupa'nın farklı yerlerinde İran, Belüciistan gibi Asya ülkelerinde Mısır, Kuzey Afrika ve Amerika'da yaşayan, fiziki görünüşleri ve mizaçları, yaşam tarzları ile diğer uluslardan ayrılan gezici bir topluluktur. Çingene kelimesinin kökeni tam olarak bilgi yoktur. Menşelerinin Hindistan'a dayanmakta olup "musikiye aşına, dansöz" anlamındaki toyeng ile İndus sahillerinde yaşayan çangar (zingar) adı verilen halklarla bağlantılı olarak bu adla anıldıkları kabul edilir. Bkz. İsmail Altınsöz, "Çingenerler", **DİA**, Cilt EK 1, Ankara 2020, s. 291.

⁴⁸¹ M. Akif Erdoğan, s. 7.

Sofya şehrinde Yahudi nüfus da bulunmakta ve bu nüfus merkezde oturmaktadır.⁴⁸² Hans Dernschwam'a göre şehirde, 100 Yahudi havrası bulunmaktadır.⁴⁸³ Hans Dernschwam'ın vermiş olduğu rakam Yahudilerin kalabalık olduğunu göstermektedir.

Machiel Kiel, Sofya'da fetih öncesinde Roma-Bizans Yahudilerinin bulunduğunu, ardından Sefaradların (İber Yahudileri) küçük gruplar halinde ve aşamalı olarak bölgeye geldiklerini belirtmektedir. Kiel ayrıca, Macaristan topraklarının Kanuni Sultan Süleyman döneminde fethedilmesinin ardından buradaki Yahudilerin Sofya'ya yerleştirildiğini ve buna karşın Sofya'daki Macarların da şehirden ayrılarak Kavala'ya yerleştirildiğini belirtmektedir.⁴⁸⁴

16. yüzyılın sonlarına doğru bu rakam yükselmiştir. 1570 yılında 212 nefer ya da 133 hane Yahudi nüfusu bulunmaktadır. Sofya şehrinde bulunan bu Yahudiler, Almanya, Selanik, İstanbul ve Hersek'ten gelen Yahudilerdir. XVI. yüzyılın sonunda ise Sofya'da 80 hane Yahudi bulunmaktadır.⁴⁸⁵ Sofya şehrinde bulunan bir diğer topluluk da Raguzalılarıdır.⁴⁸⁶ Raguzalılar XIV. yüzyılın başlarında şehre yerleşmişlerdir. XV. yüzyılın ortalarında Sofya merkezinde mülkler ve bir kilise edinmişlerdir. XVII. yüzyılın sonlarında cemaatlerinde bir azalma görülmektedir.⁴⁸⁷ 1544 yılında Sofya'da 36 hane Frenk⁴⁸⁸ cemaati görülmektedir. Bu Frenklerin geneli çukacı ve tacir olup, berber, hasırcı, kürekçi ve meyhaneci de bulunmaktadır. Frenkler, Osmanlı hukukunda Müslüman olmayan (gebr) olarak kaydedilmiştir. III. Mehmed döneminde de Sofya merkezde Frenk mahalleleri bulunmaktadır.⁴⁸⁹

⁴⁸² M. Akif Erdoğan, s. 5.

⁴⁸³ Hans Dernschwam, s. 342.

⁴⁸⁴ Machiel Kiel, "Via Egnatia Üzerinde Osmanlı Bayındırlık Faaliyetleri: Pazargâh, Kavala ve Ferecik Örnekleri", **Sol Kol Osmanlı Eğemenliğinde Via Ehnatia (1380-1699)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.170

⁴⁸⁵ M. Akif Erdoğan, s. 5.

⁴⁸⁶ Hırvatistan'ın liman şehri olan Dubrovnik, 1365'ten itibaren Osmanlı'nın himayesinde bulunan ve 1806 yılına kadar aynı adı taşıyan küçük bir Slav cumhuriyetinin merkezi konumunda olan şehir, VIII yüzyılda Avarlardan kaçan kaçan Mora'daki Epidauroslular tarafından kayalık bir ada üzerinde Ragusa (Rangia, Rausia, Raguzi) adıyla kurulmuştur. I. Murad'tan itibaren Ragusalılar ile ticari ilişkiler başlamıştır. Bkz. Şerafettin Turan, "Dubrovnik", **DİA**, Cilt IX, İstanbul 1994, s. 542.

⁴⁸⁷ M. Akif Erdoğan, s. 6.

⁴⁸⁸ Aslı Frank olan ve genelde Batı Avrupalıları temsil etmektedir. Osmanlılar ilk başta fazla ilişki içinde oldukları İtalyanlar ve Fransızlar için, XV. yüzyıldan itibaren Almanlar için, XVI. ortalarından itibaren tanışma sırasıyla diğer Avrupa kavimleri için kullanmıştır. Bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, "Frenk", **DİA**, Cilt XIII, İstanbul 1996, s. 197.

⁴⁸⁹ M. Akif Erdoğan, s. 6.

Osmanlı Devleti, fethettiği bölgeleri şenlendirmek, bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmek ve İslamiyet'i yaymak için fakih, derviş, şeyh gibi dini sıfatı olan kimselerin zaviye kurması için bir yeri vakıf veya mülk olarak vermiştir.⁴⁹⁰ Tarikat mensupları, bu bölgelerde yeni yerleşim alanları açarak köyler ve mahalleler kurmuştur. Böylece çok sayıda kişinin göç etmesini sağlamış ve Rumeli topraklarının şenlendirilmesinde önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Bu derviş ve sufilerin yerleşmiş oldukları yerler zamanla onların adları ile anılmaya başlanmıştır. Buna Sofya'da bulunan Bâlî Efendi'nin türbesinin bulunduğu Bâlî Efendi Köyü (Knejova) örnek olarak gösterilebilir.⁴⁹¹

Sofya şehir merkezinde rastlanan bazı unvanlar şehrin sosyal yapısı hakkında önemli bilgi vermektedir. Şehir merkezinde özellikle Müslüman mahallelerinde; Efendi, Halife gibi unvanlar ilmiye sınıfı mensuplarını, Derviş, Baba, Şeyh gibi unvanlar tarikat mensuplarını verirken, Ağa, Bey gibi adlandırmalar da ehli örfün kullandığı unvanlar olup şehirdeki yaygınlığı dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra sıkça kullanılan soyluluk ve değerlilik gösteren Çelebi unvanı da kayıtlar da geçmektedir.⁴⁹²

Osmanlı Devleti'nin bu sancaktaki nüfus ve idaresini tespit etmek için en önemli veri tahrir defteridir. Bulgaristan ile ilgili yirmiden fazla tahrir defteri bulunmaktadır.⁴⁹³ Ancak Sofya'nın nüfusu hakkında çok az bilgi sahibiyiz. Bunun nedeni 1530 yılına kadar olan tahrir defterlerinin günümüze kadar ulaşmamış olmasıdır. Sofya'ya ait ilk tahrir defteri 1530, ikincisi 1544, üçüncüsü de 1570 tarihli tahrir defterleridir.⁴⁹⁴

Sofya'da 1444-1445 dönemine ait bir icmal defteri bulunmuştur. Ancak bu icmal defterinin bir bölümü günümüze kadar ulaşmıştır. Bu icmal defterine göre Sofya'da 90 tane köy ismi bulunmakta olup, bunlardan sadece 5 tane köy ismi Türkçedir.⁴⁹⁵ Sofya köylerinde Hristiyan nüfusun yoğun olarak yaşadığını söyleyebiliriz.

⁴⁹⁰ Nevin Genç, s. 76.

⁴⁹¹ Reşat Öngören, “Balkanlar'ın İslamlaşmasında Sûfîlerin Rolü”, **Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, 21-23 2000 Sofya**, Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret, İstanbul 2002, s. 49.

⁴⁹² Nevin Genç, s. 26, 27.

⁴⁹³ Selim Hilmi Özkan, “Balkanlar'da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)”, s. 285.

⁴⁹⁴ İlhan Şahin, “XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu”, s. 250.

⁴⁹⁵ Machiel Kiel, Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 51.

Ömer Lütfi Barkan, 1521-1530 yılları arasında Sofya'da 709 hane bulunduğunu belirtmektedir.⁴⁹⁶ Bu verilere göre Sofya'nın tahmini nüfusu 3.500 civarındadır.

1524-1525 tarihli BBA T.D. 130 nolu mufassal defter mevcuttur. Bu deftere göre Sofya'da 186 köy bulunmaktadır. Bu köylerden 16 tanesi Müslümanlara aittir. Bu köylerde 7.091 hane Hristiyan, 490 hane Müslümanlardan oluşmaktadır.⁴⁹⁷ Bu verilere göre Sofya köylerinde tahmini Hristiyan nüfus 35.455, Müslüman nüfus 2.450 civarındadır. Machiel Kiel, 1524-1525 yılında merkezde 848 Müslüman hane, 280 Hristiyan hane bulunduğunu belirtir.⁴⁹⁸ Buna göre, Sofya merkezde tahmini Müslüman nüfus 4.240, Hristiyan nüfus 1.400 civarındadır. Merkez ve köy nüfusu karşılaştırıldığında, Sofya merkezinde Müslüman nüfusun Hristiyan nüfusun iki katından fazla olduğunu; buna karşılık köylerde Hristiyan nüfusun, Müslüman nüfusunun iki katından fazla olduğu görülmektedir. Bu durumda Müslümanların şehir merkezinde, Hristiyan nüfusun ise köylerde yoğunlaştığı görülmektedir. Selim Hilmi Özkan, XVI. yüzyılın sonlarında Sofya'nın köylerinde yaşayan nüfusun %89'unu Hristiyanlardan oluştuğunu; şehir merkezinde ise yaşayan halkın yaklaşık %70-80'inin Müslüman, %23'ünün Hristiyan, %7'sinin ise Yahudi nüfustan oluştuğunu ifade eder.⁴⁹⁹ Tımar kayıtlarına göre, şehrin toplam nüfusunun %73'ü Müslüman, %27'si Gayrimüslimlerden oluşmaktadır.⁵⁰⁰

1444 yılından 1521 yılına kadarki 77 yıllık süreçte Sofya'da Müslüman köy sayısında dikkate değer bir artış olmamıştır. 1544-1545 tarihli T. D. 236 no'lu deftere ve 1585 tarihli Ankara Kuk 61 no'lu deftere göre Müslüman köy sayısı 16'dır.⁵⁰¹

1530 tarihli tahrir defterine göre;

Sofya merkezde 18 Müslüman, 14 Gayrimüslim mahalle olmak üzere toplam 32 mahalle, 33 köy, 2 mezra, 1 toviçe, 23 ulakciyân, 6 celeb⁵⁰², 9 pir-i fâni, 1 a'mâ⁵⁰³ bulunmaktadır. Bu Müslüman mahallelerde 288 Müslüman hane, 133 mücerred ve 63

⁴⁹⁶ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", s. 22.

⁴⁹⁷ Machiel Kiel, Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 51.

⁴⁹⁸ Machiel Kiel, Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 51.

⁴⁹⁹ Selim Hilmi Özkan, "Bir İlim ve Kültür Şehri: Sofya", s. 276.

⁵⁰⁰ Mehmet Tuğrul, Balkanlarda Şehir ve Vakıf İlişkisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya, s. 68.

⁵⁰¹ Machiel Kiel, Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 51.

⁵⁰² Sığır, daha çok koyun getirerek kasaplara satan büyük tüccar manasına gelmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, s. 130.

⁵⁰³ Kör manasına gelmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, s. 30.

akıncı; Hristiyan mahallelerde 2.172 Gayrimüslim hane, 356 mücerred, 201 bîve bulunmaktadır.⁵⁰⁴ Bu verilere göre Sofya’da tahmini Müslüman nüfus 1.636, Hristiyan nüfus 11.417 civarındadır.

1530 tarihli tahrir defterine göre Sofya merkeze bağlı taşralarda nüfus şu şekildedir;

Hâss-ı Pâdişah’ta 9 köy bulunmaktadır. Bu köylerde toplam 11 Müslüman hane ve 1 mücerred; 636 Gayrimüslim hane, 128 mücerred ve 55 bîve bulunmaktadır.⁵⁰⁵ Bu verilere göre tahmini Müslüman nüfus 56, Hristiyan nüfus 3.363 civarında kişi bulunmaktadır. Tîmâr ve Zu’amâ’da 181 köy ve 15 mezra bulunmaktadır. Bu köy ve mezralardan 52 Müslüman hane, 4 mücerred, 20 akıncı ile 90 yörükân; 5.323 Hristiyan hane, 1.003 mücerred, 424 bîve; 1 pîr-i fânî; 30 kıbtîyân⁵⁰⁶ kayıtlıdır.⁵⁰⁷ Bu verilere göre bu köy ve mezralarda tahmini Müslüman nüfus 374, Hristiyan nüfus 28.042 civarındadır. Tîmâr-ı Bâzdârân’da 57 nefer kayıtlıdır. Evkâf ve Emlâk’ta 1 Nefs-i İhtiman, 19 köy, 1 mezra, 2 çiftlik kayıtlı olup bu köy, mezra ve çiftliklerde 263 Müslüman hane, 39 mücerred; 229 Gayrimüslim hane, 30 mücerred, 1 bîve bulunmaktadır. Bu verilere göre tahmini Müslüman nüfus 1.354, Hristiyan nüfus 1.176 civarındadır. Cem’an’da 2 nefis, 242 köy, 18 mezra, 2 çiftlik bulunmaktadır. Bu köy, mezra ve çiftliklerde 117 sipahiyan, neferan; 10.918 hane-i avârız bulunmakta olup bunun 351’i Müslüman, 8.161’i Hristiyan, 138’i Müslüman mücerred, 1.587’i Hristiyan mücerred, 681’i bîve; 805 hane-i gayr ‘avarız bulunmakta olup bunun 433’ü Müslüman, 315’i Hristiyan, 30’u Müslüman mücerred, 27’si Gayrimüslim mücerrettir. Minha’da 51 hatib, e’imme ve mü’ezzin; 13 Pir Fânî, a’mâ, toviçe ve celeb; 83 akıncı; 90 yörükân; 256 Müslüman hane ve 39 mücerred; 229 Hristiyan hane ve 30 mücerred kayıtlıdır.⁵⁰⁸

Selim Hilmi Özkan, 1530 yılındaki tahrir defterine göre Sofya’da 1.023 hane ve 182 bekâr nüfusun olduğunu belirtir.⁵⁰⁹ Vermiş olduğu verilere göre tahmini nüfus 5.297 civarında kişi bulunmaktadır.

⁵⁰⁴ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, (haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Murad Yüzbaşıoğlu), Ankara 2001, s. 60.

⁵⁰⁵ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, s. 60.

⁵⁰⁶ Çingene nüfusunu kastetmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, s. 514.

⁵⁰⁷ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, s. 60.

⁵⁰⁸ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, s. 60; Tahmini nüfus hesaplamaları defterdeki verilerden hareketle tarafımızdan yapılmıştır.

⁵⁰⁹ Selim Hilmi Özkan, “Balkanlar’da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)”, s. 285, 286.

Ömer Lütfi Barkan, 1531-1570 yılları arasında Sofya’da 1427 (1546) hane bulunduğunu belirtir.⁵¹⁰ Buna göre Sofya’da tahmini 7.135 civarında kişi yaşamaktadır.

Machiel Kiel, 1544 yılında 1.146 Müslüman hane, 168 Hristiyan hane, 88 Yahudi hane bulunduğunu belirtmektedir.⁵¹¹ Bu verilere göre tahmini Müslüman nüfus 5.730, Hristiyan nüfus 840, Yahudi nüfus 440 civarında olup, tahmini toplam nüfus 7.010 civarındadır. İlhan Şahin, 1544 tarihli tahrir defterine göre, Sofya’da 7000-7300 civarında insan yaşadığı ve bu nüfusun yaklaşık olarak %80’inin Türklerden, %12’sinin Gayrimüslimlerden, geri kalan %8’inin ise Yahudi nüfusundan oluştuğunu ve ilk yapılan tahrirde nüfusu %40 oranında artış yaşandığını ifade etmektedir.⁵¹² 1530 tarihli tahrir defteri ile 1544 tarihli tahrir defterini karşılaştırdığımızda, Müslüman mahalle sayısının 10 tane arttığı görülmektedir. Buna karşın Gayrimüslim nüfusta azalma olduğu dikkati çekmektedir. Dikkati çeken bir diğer husus, 1530 defterinde Yahudi nüfus kaydedilmemiş iken, 1544 defterinde Yahudi nüfus görülmektedir. Söz konusu 14 yıllık süreçte Sofya’ya hem Türk hem Yahudi nüfusun dışarıdan göç ettiği ifade edilebilir.

1552 ve 1571 yılına ait cizye defterlerinde Sofya iki farklı adla geçmektedir. İlk olarak “Cizye-i Gebrân-ı Vilâyet-i Sofya” şeklinde kaydedilmiştir. 1551 yılı cizye defterine göre, Sofya’da 5007 hane, 1571 cizye defterine göre ise 5441 hane bulunmaktadır.⁵¹³ 1552 yılı verilerine göre tahmini nüfus 25.035, 1571 yılı verilerine göre tahmini nüfus 27.205 civarındadır. İkinci olarak Cizye-i Kintiyân-ı Sofya olarak geçer. Buna göre 1552 yılında 2729 hane, 1571 yılında 2740 hane görülmektedir.⁵¹⁴ 1552 cizye defterine göre tahmini nüfus 13.645, 1571 verilerine göre ise tahmini nüfus 13.700 civarındadır.

İlhan Şahin, 1570 yılında 23’ü Türk, 14’ü Gayrimüslim olmak üzere toplam 37 mahalle bulunduğunu ve toplam nüfusun 7000 civarında bulunduğunu, bu nüfusun %70’ini Türklerden, %23 ’ünü Gayrimüslimlerden, geri kalan %7 sini de Yahudilerden

⁵¹⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, s. 22.

⁵¹¹ Machiel Kiel, Bulgaristan’da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 52.

⁵¹² İlhan Şahin, “XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filiba-Eski Zağra ve Tatar Pazarı’nın Nüfus ve İskân Durumu”, s. 251.

⁵¹³ Doğan Yörük, s. 646.

⁵¹⁴ Doğan Yörük, s. 651.

oluştüğünü belirtmektedir.⁵¹⁵ Machiel Kiel, 1570 yılında Sofya’da 1.276 Müslüman hane, 323 Hristiyan hane, 208 Yahudi hanesinin bulunduğunu belirtir.⁵¹⁶ Buna göre şehirdeki tahmini Müslüman nüfus 6.380, Hristiyan nüfus 1.615, Yahudi nüfus 1.040 civarında olup, toplam nüfus 9.035 civarındadır. 1544 yılından 1570 yılına kadarki 26 yıllık sürede şehrin nüfusunda yaklaşık 2 binlik bir artış olmuştur. En fazla artış Hristiyan ve Yahudi nüfusunda yaşanmıştır.

Ömer Lütfi Barkan, 1571-1580 yılları arasında Sofya’da 1.477 hane bulunduğunu belirtir.⁵¹⁷ Bu verilere göre Sofya’da tahmini 7.500 civarında kişi bulunmaktadır. 1570 tarihli tahrir defterinde mahallerin isimlerinin geçmemesi dikkat çekmektedir. Bunun nedeni salgın bir hastalık, doğal bir afet ya da bir takım siyasi olayların vuku bulmuş olabileceğidir.⁵¹⁸ 1570 yılında Sofya’da 171 nefer hudut askeri bulunmaktadır. Bu neferlerin büyük kısmı Müslüman olup çok az kısmı Hristiyan’dı. Bu neferler şehirdeki mahallelere dağıtık olarak yaşamaktadır.⁵¹⁹ Sofya şehrine göçler aralıklar ile devam etmiştir. 1570 yılında Sofya’ya gelenlerden 3 hanenin Anadolu, 1’er hanenin Acem ve Karaman’dan gelen kişilerden oluşmaktadır.⁵²⁰

1585 yılında Sofya’da 1.012 Müslüman hane, 7.562 Hristiyan hane bulunmaktadır.⁵²¹ Bu verilere göre Sofya’da tahmini Müslüman nüfus 5.060, Hristiyan nüfus 37.810 civarındadır. 1524 yılından 1585 yılına kadar Müslüman nüfus iki katına kadar çıktığı görülmektedir. Bu defterlere baktığımız zaman köylerde çoğunluk olarak Hristiyan nüfusun yaşadığını söyleyebiliriz.

Machiel Kiel, 1860’lı ve 1870’li yıllara ait Osmanlı yıllıkları Sofya nüfusunun çoğunluğunu Hristiyan nüfus oluşturmaktadır. 1873/74 tarihli Salname’de tüm bölgede toplam 2.883 Müslüman hane, 11.961 Hristiyan hane bulunmaktadır.⁵²² Bu verilere göre Sofya’da tahmini Müslüman nüfus 14.415, Hristiyan nüfus 59.805 olup, toplam nüfus 74.220 civarındadır.

⁵¹⁵ İlhan Şahin, “XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı’nın Nüfus ve İskân Durumu”, s. 251, 253.

⁵¹⁶ Machiel Kiel, Bulgaristan’da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 52.

⁵¹⁷ Ömer Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, s. 22.

⁵¹⁸ İlhan Şahin, “XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı’nın Nüfus ve İskân Durumu”, s. 251.

⁵¹⁹ M. Akif Erdoğan, s. 8.

⁵²⁰ İlhan Şahin, “XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı’nın Nüfus ve İskân Durumu”, s. 254.

⁵²¹ Machiel Kiel, Bulgaristan’da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 51.

⁵²² Machiel Kiel, Bulgaristan’da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 53.

1445 Tarihli Paşa Livâsı İcmâl Defterine göre Sofya ilinin köylerinin nüfus şu şekildedir:

Karye-i Divotine, hane 80, bîve 12

Karye-i Nikovance, hane 18, bîve 4

‘an Karye-i İslavce, hane 10, bîve 1

Karye-i Potkumir, hane 13, bîve 5

Karye-i Koruble, hane 44, bîve 5

Karye-i Murtence, hane 18

Karye-i Raduy, hane 8, bîve 4

Karye-i Göreciyan, Müslüman, hane 14

Karye-i Derelü, Müslüman, hane 10

Karye-i Kara Polad, Müslüman, hane 15

Karye-i Çepniçe, ez tahvil-i Tugrul, hane 72, bîve 13

Karye-i Raodince, hane 23

Ez Karye-i Dolne Nivle, hane 8, bîve 1

Karne-i Nedeliye, hane 22

Karye-i Ribrova, hane 38, bîve 2

Karye-i Balvan, hane 24, bîve 3

Karye-i Dobrodol, hane 29, bîve 3

Karye-i Hirakova, hane 30, bîve 8

Karye-i Sevalen, hane 11, bîve 4

Karye-i Bedrric, hane 80, bîve 12

Karye-i Zemleni, hane 47, bîve 10

Karye-i Hirabırsko, hane 46, bîve 5

Karye-i Golemo Belice, hane 33, bîve 8

Karye-i Jidne, hane 25, bîve 3
Karye-i İslatine, hane 45, bîve 5
Karye-i Kumaniice, hane 70, bîve 10
Karye-i Dragolovçe, hane 47, bîve 7
Karye-i Busmançe, hane 49, bîve 9
Karye-i Muşine, hane 65, bîve 8
Ez nefsi Sofya, hisse: bîve 1
Ez nefsi Sofya, hisse, hane 17, bîve 4
Ez Karye-i Batkofçe, hane 11, bîve 5
Karye-i Çirnokalişte, hane 19
Karye-i İzvor, hane 15, bîve 1
‘an Karye-i Batkofce, hane 11, bîve 2
Karye-i Lokostice, hane 29, bîve 11
Karye-i Kurumaz, hane 64, bîve 5
Karye-i Filiborce, hane 32, bîve 7
Karye-i Orlanafce, hane 27, bîve 3
Karye-i Dabijiv, çingene, hane 15, bîve 3
Karye-i Rakovice, az tahvil-i İbrahim, hane 8
Mezra’a-i Krapa, hâlî
Karye-i Agrapa, tabi-i Şehirköy, hane 16, bîve 2
Ez Karye-i Kumarice, hisse: hane 38, bîve 3
Karye-i İskracı, hane 5
‘an Karye-i Miramor, hisse, hane 4
‘an Karye-i İslaviçe, hisse, hane 12
Karye-i Bobovyane, hane 83, bîve 14

Karye-i Hiralova, hane 25, bîve 2
Karye-i Konska, hane 47, bîve 1
Karye-i Kurilova, hane 46, bîve 6
Karye-i Jeluşa, tabi-i Şehirköy, hane 28, bîve 1
Karye-i Çelapeçen, hane 50, bîve 10
Karye-i Botunice, Müslüman, hane, 9
Karye-i Dravince, hane 40, bîve 11
Karye-i Kırnul, hane 6
Karye-i Pursumal, hane 6, bîve 1
‘an Karye-i Birimiriç, hisse, hane 45, bîve 7
‘an Karye-i Birimiriç, hisse, hane 50, bîve 16
Karye-i Dragiçeva, hane 31, bîve 3
Karye-i Voynugafce, hane 12, bîve 3
Karye-i Bilice, hane 30, bîve 1
Karye-i Şipakofce, hane 33, bîve 6
Karye-i İvladesnice, hane 1
Karye-i Kostina Brod, hane 37, bîve 9
Karye-i Obele, hane 62, bîve 10
Mevkûfât-i Doğancıyân-i Sancak-î Sofya ma’Filibe, hane 95, bîve 2
Karye-i Malkoçova, hane 31, bîve 7
Karye-i Lubance, hane 20, bîve 3
Karye-i Kıradic, hane 33, bîve 3
Ez tahvil-i İlyas, ser Asker, hane 7, bîve 8
Tuti Hızır, hane 10, bîve 3
‘an Karye-i Sopice, ez tahvil-i Mukbil, hane 26, bîve 2

Karye-i Gigince, hane 18

Karye-i Kıtine, hane 17, bîve 4

Karye-i Blate, tabi-i Şehirköy, hane 46, bîve 5

Karye-i İşdid, hane 24, bîve 2

Karye-i Kirive, hane 20, bîve 5

Karye-i Saroçine, hane 4, bîve 1

Karye-i İglina, hane 66, bîve 15

Karye-i Bojorova, hane 40, bîve 6

Karye-i Gaytanova, hane 50, bîve 10

Karye-i İsa Fakih, Müslüman, hane 14

Karye-i Akkilisa, Müslüman, hane 36

Karye-i Doğancı Mahmud, hane Müslim, 7, bîve 1

Karye-i Bariyenli, Müslüman, hane 7

Karye-i İliyance, hane 37, bîve 12

Karye-i İzlatuşe, hane 39, bîve 3

‘an Karye-i Kılubofce, hisse, hane 13

‘an Karye-i İzvor, hisse, hane 16, bîve 5

Karye-i Banka, hane 21, bîve 3

‘an Karye-i Raylofce, hisse, hane 6

Karye-i Prolışa, hane 26, bîve 4

Karye-i Obradofce, hane 19, bîve 9

Karye-i Arbanas, hane 48, bîve 2

Karye-i Bırdikalin, hane 53, bîve 2

Karye-i Visiyar, hane 50, bîve 5

‘an Karye-i Sopice, hisse, hane 42, bîve 5

Karye-i Çıkance, hane 48, bîve 5

Karye-i Nigoşova, hane 52, bîve 7

Karye-i Kırk Yılan, Müslüman, hane 7, bîve 3

Karye-i Korne Malaşnice, hane 22

Karne-i Hrasnik, hane 68, bîve 5

Karye-i Birova, hâlî

Karye-i Dobroslavice, hane 44, bîve 3

‘an Karye-i Miramor, hisse, hane 18, bîve 6

Karye-i Suhodol, hane 17, bîve 4

Karye-i Dolne Malaşnice, hane 55, bîve 6

Karye-i Rakovice, hane 34, bîve 9

Karye-i İgligor, Müslüman, hane 10

Karye-i Jilava, hane 65, bîve 3

Karye-i Velkofci, hane 48, bîve 7

Karye-i Kisalce, hane 54, bîve 5

Karye-i Dolne Maline, hane 16, bîve 6

Karye-i Osanoluk, tabi-i Büyük Planina, hane 27, bîve 1

Karye-i Hoca Ahmed, Müslüman, hane 10

Karye-i Zimovic, hane 38, bîve 3

Karye-i Dabul, hane 8, bîve 2

‘an nefis-i Sofya, hisse, hane 6

Karye-i İsetoraçeni, tabi-i Sofya, ez tahvil-i Kostandin veled-i Lagatori, hane 19,
bîve 4

Karye-i Cibavci, hane 12, bîve 1

Karye-i İsfet İvracani, hane 26, bîve 4

Karye-i Lance, tabi-i İznepol, ez tahvil-i Rayko, hane 22

Karye-i Brezne, hane 88, bîve 2

Karye-i Rijanova Vırbe, hane 50, bîve 3

Karye-i Kovacivce, hane 96, bîve 2

Karye-i Palakariye, hane 113, bîve 9

Karye-i Novaselce, hane 104, bîve 13

Karye-i Malobogrove, hane 60, bîve 6

Karye-i Gülemo Bogrove, hane 75, bîve 11

Karye-i Yane, hane 27, bîve 3

Karye-i Eleşnice, hane 42, bîve 8

Karye-i Buhave, hane 60, bîve 3

Karye-i İstolnik, hane 98, bîve 5

Karye-i Siceva, hane 69

Karye-i Kirovrati hane 24, bîve 3

Karye-i Kermikofce, hane 41, bîve 8

Karye-i Draclani, hane 3

Karye-i Potob, hane 33, bîve 9

Karye-i Railova, hane 33, bîve 2

Karye-i Yovaniye, hane 53, bîve 3

Karye-i Bu (ucine), hane 34, (silik)

Karye-i Petlik, hane 4

Karye-i Kladnice, hane 42

Karye-i Bukorovice, tabi-i Şhirköy, hane 10⁵²³

⁵²³ Halil İnalçık- Evgeni Radushev-Uğur Altuğ, s. 5-20.

1445 Tarihli Paşa Livası İcmâl Defterine bakıldığında Sofya’da toplam 146 köy bulunmaktadır. Bu köylerden 11’i Müslüman, 1’i Çingene olup geri kalan 134 köy ise Hristiyanlara aittir. Müslüman köylerde toplam 139 hane, 4 bîve bulunmakta olup, tahmini nüfus 699 civarındadır. Sofya’daki Çingene köyünde 15 hane ve 3 bîve bulunmakta olup tahmini nüfusları 78 civarındadır. Sofya’nın köylerinde 4.659 Hristiyan hane, 587 bîve bulunmakta olup, tahmini Hristiyan nüfus 23.882 civarındadır.⁵²⁴

Sofya nüfusu hakkında malumat nakleden muhtelif tahrir defterleri ile 1445 tarihli Paşa Livası tahririnde Sofya ile alakalı kayıtlar karşılaştırıldığında, Sofya merkezinde daha çok Türk nüfusunun yaşadığı, Sofya’nın köylerinde ise yoğunlukla Hristiyan nüfusun hayat sürdüğü görülmektedir. Osmanlılar fethetmiş olduğu toprakların nüfusunu köklü biçimde değiştirmemiş; aksine, şehirlerde gerçekleştirdiği iskân faaliyetleri ile Müslüman nüfusu artırarak bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmeyi ve bölgeyi Türkleştirmeyi amaçlamıştır. Bu durum, Osmanlıların fethettikleri toprakları doğrudan kendi idari tasarruflarına ait olarak gördüklerinin önemli bir işareti.

2.6. Sofya’nın Mahalleleri ve Kazaları

Tarihsiz olan TD 82 ve 1522 yılına ait olan TD 122’ye göre Sofya, Şehirköy ve Berkövitsa (Berkofça) kazalarından oluşmaktadır. 1525 yılındaki TD 130’a göre ise Sofya, Samakov, Şehirköy ve Berkövitsa kazalarından oluşmaktadır. 1528 yılındaki TD 151’e göre Sofya livası, Planina-i Küçük, Planina-i Büzürk, Şehirköy, Filibe, Tatarcık ve Samakov nahiyelerinden oluşmaktadır.⁵²⁵

370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm İli Defteri (937/1530) ’de ise Sofya, liva olarak geçmekte ve kazaları olarak Şehirköy kazası, Berkofça kazası ve Samakov kazası bulunmaktadır.⁵²⁶ Sofya Sancağı, Şehirköy kazası hariç bugün Bulgaristan toprakları içinde yer alır, Şehirköy kazası ise Sırbistan toprakları içinde yer almaktadır.

527

⁵²⁴ Mukayeseli değerlendirme tarafımızdan yapılmıştır.

⁵²⁵ Selim Hilmi Özkan, “*Balkanlar’da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)*”, s. 283.

⁵²⁶ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, s. 4.

⁵²⁷ Emre Ataş, **Sofya Sancağı (1520-1580)**, (yayımlanmamış doktora tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Balıkesir 2023, s. 17; Machiel Kiel, *Bulgaristan’da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar*, s. 50.

1524 tarihinde Sofya’da 18’i Müslüman, 11’i Gayrimüslim olmak üzere toplam 29 mahalle bulunmaktadır.⁵²⁸ 1530 tarihli tahrir defterine göre Sofya’da 18 Müslüman, 14 Gayrimüslim mahalle olmak üzere toplam 32 mahalle bulunmaktadır.⁵²⁹ İlhan Şahin, makalesinde 1544’teki tahrir defterine göre Sofya’nın mahalle sayısının 28’i Türk, 11’i Gayrimüslim olmak üzere toplam 39 olarak belirtmektedir.⁵³⁰ İlhan Şahin, DİA’da yazdığı Sofya maddesinde ise 1544 yılında 27’si Müslüman, 11 Hristiyan, 3 Yahudi ve 1 Frenk mahallesi olmak üzere toplam 42 mahalleden oluştuğunu ifade etmektedir.⁵³¹ İlhan Şahin’e göre 1570 yılında, 23’ü Türk, 14’ü Gayrimüslim olmak üzere 37 mahalle bulunmaktadır.⁵³² M. Arif Erdoğan’a göre 1570 yılında Sofya’da 38 tane mahalle bulunmaktadır ve bu mahallelerden sadece bir tanesi Hristiyan mahalledir.⁵³³

Sofya’da bulunan Müslüman mahallelerin isimleri şunlardır:

Alaca Mescid	Hacı Kenan
Beylerbeyi	Hasboğa Bey
Cami-i Köhne	Kara Danişmend
Cedid Hacı İsmail	Karagözbey
Cümdi Ahmed	Kara Şahin
Kasaban	Mahalle-i Cedid
Kız Kasım	Mescid-i Hacı Alagöz
Şahin Bey	Mescid-i Hacı Mahmud Ma’ Pir Ahmed
Mescid-i Emine Hatun	Mescid’i Hacı Mehmed
Mescid-i Hacı Musa	Mesid-i Hacı Yahşi
Mescid-i Hacı Turgud Hoca	Mescid-i Karahisari
Mescid-i Saruhan	Mahalle-i Ümera ⁵³⁴

Müslümanlar, yeni kurmuş oldukları mahallere mescitler yaparak şehir ve mahallelerini bu mescitler etrafında geliştirmişlerdir.⁵³⁵ Sofya’daki mahalle isimlerinin bir kısmı göç eden kişilerin geldikleri yerlerin isimlerini taşımaktadır. Sofya’ya Anadolu’dan göç eden nüfus çoğu Manisa ve Afyonkarahisar yöresinden gelmiştir. Bunun kanıtı da Saruhan ve Karahisar Mescit mahallelerinin isimleridir.⁵³⁶ XVI.

⁵²⁸ Emre Ataş, s. 44.

⁵²⁹ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, s. 60

⁵³⁰ İlhan Şahin, “XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı’nın Nüfus ve İskân Durumu”, s. 253.

⁵³¹ İlhan Şahin, “Sofya”, s. 345

⁵³² İlhan Şahin, “XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı’nın Nüfus ve İskân Durumu”, s. 253.

⁵³³ M. Akif Erdoğan, s. 3

⁵³⁴ Emre Ataş, s. 99; Selim Hilmi Özkan, “Balkanlarda Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878), s. 287.

⁵³⁵ Selim Hilmi Özkan, “Balkanlar’da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878), s. 287.

⁵³⁶ M. Akif Erdoğan, s. 3.

yüzyılın ortalarında arşiv kayıtlarına göre şehir merkezinde bir tane de Tatar Mahallesi bulunmaktadır. Bu Tatarlar, Anadolu ve Kırımdan getirilen kişilerdir.⁵³⁷

Evliya Çelebi, Sofya'daki Müslüman mahallelerin ismini şöyle sıralar; Bana Mahallesi, Çelebi Mahallesi, Mahmud Paşa Mahallesi, Paşa Mahallesi, Sivayuş Paşa Mahallesi, İmaret Mahallesi.⁵³⁸

Sofya'daki Gayrimüslim mahalle isimleri şunlardır:

Pop Miloş	Dragan Pabuci
Pop Pabuci	İstoban Radoy (Esteban Kalin)
İstoban Kaloyani	Pop Yani (Boğdan?)
Pop Radoslav (Pop Rayan)	Pop Sive
Sarıköz (Marko?)	Vuk Rale
Pop Dragomir	Mercan Pınarı
Pop Balço	Bal Pazarı
Sığır Deresi	Novesel
Banasor ⁵³⁹	

Sofya'daki Gayrimüslim mahallelerin üçü hariç hepsi yabancı isimlerden oluşmaktadır. Türkçe isimdeki mahalle isimlerine bakarak buradaki insanların ekonomik uğraşları hakkında bilgi sahibi olabiliriz.

Sığır Deresi mahallesinde Rumlar oturmaktadır. Rumlar arabacılık ve esnafılık yapmaktadır. Sofya'da yaşayan Ermeniler, Pop Radoslav mahallesinde oturmaktadırlar. Burada bulunan Ermenilerin kökeni İzmit Ermenilerine dayanmaktadır. 1544 yılında Ermenilere ait 10 hane bulunmaktadır ve Osmanlı arşivlerinde mahallelerinin ismi Piyu Rayan olarak geçmektedir. Çingeneler genellikle Balıkpazarı mahallesinde oturmaktadırlar. Bulgar mahalleleri ise Hristiyan dininde aziz kişilerin isimlerini taşımaktadır.⁵⁴⁰

Sofya'da Müslüman ve Gayrimüslim mahalle ayrı ayrı bulunmaktadır. Yani Müslüman mahallelerde Gayrimüslim nüfus bulunmamaktadır. Aynı durum Gayrimüslim mahalle içinde geçerlidir. Bu duruma bakarak Hristiyan nüfusun Müslümanlaştırma gibi bir politikanın olmadığı bir göstergesidir.⁵⁴¹

⁵³⁷ M. Akif Erdoğan, s. 5.

⁵³⁸ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 307.

⁵³⁹ Emre Atas, s. 106; Selim Hilmi Özkan, "Balkanlar'da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1877)", s. 289.

⁵⁴⁰ M. Akif Erdoğan, s. 7.

⁵⁴¹ İlhan Şahin, "XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", s. 253.

2.7. Sofya Şehrinin Mimari Eserleri

Sofya, Osmanlılar zamanında Balkanların en önemli şehirlerinden biri olmuştur. Osmanlılar şehri aldığı Sofya, köy ve kasaba niteliğinde bir yerleşim konumundaydı. Osmanlı fütuhâtı sonrasında ise sosyal ve ekonomik açıdan belirgin bir gelişme göstermiştir.⁵⁴² Rumeli topraklarında nüfus önemli derecede arttığı için bu topraklardaki vakıfların sayısında da artış yaşanmıştır.⁵⁴³ Osmanlılar vakıflar yolu ile insanların dini, sosyal, ekonomik ihtiyaçlarını karşılamakla beraber, alt yapı (su sistemi, yol, köprü) hizmetlerini de vakıflar yolu ile karşılamıştır. Bu tür ihtiyaçların vakıflar yolu ile karşılanması Osmanlı hazinesinin yükünü azaltmıştır.⁵⁴⁴

Vakıflar sistemi, Osmanlı'nın Balkan topraklarına hizmet götürmesinin yanı sıra bölgedeki ekonomik yapının, adaletin ve toplumsal istikrarın sağlanmasında etkili olmuştur.⁵⁴⁵ Osmanlıların Sofya'daki en eski vakfı, 1500 yılında Sancak Beyi Şadi Bey tarafından kurulmuş olan vakıftır. Sofya'da en son kurulan vakıf ise 1833 tarihli Hâce Nefise Hanım Vakfı'dır.⁵⁴⁶ Sofya ve Niğbolu'da 1506 tarihli Yahya Paşa Vakfı ve Sofya'da 1547 tarihli Sofu Mehmet Paşa Vakfı bulunmaktadır.⁵⁴⁷ Sofya'da kurulan vakıfların hemen hemen %50'si XVI. yüzyılda kurulmuştur.⁵⁴⁸ Bu vakıflar dışında önemli devlet adamlarının ve hayır sahiplerinin yapmış olduğu eserlerde bulunmaktadır.

Bulgar toprakları üzerinde Osmanlı dönemine ait mescit, cami, tekke, imaret, anıtsal değeri olmayan yapıtlar ve kiliseden başka yapılara çevrilmiş yapıtların kitabelerinin bir kısmı bulunmaktadır. Bu Osmanlı kitabeleri çoğunlukla Arapça ve Farsça kelimelerin kullanıldığı Osmanlı dönemi Türkçesidir. Ayrıca tamamen Arapça yazılmış dini kitabelerde bulunmaktadır. Bulgaristan'daki Osmanlı mimari eserleri ve

⁵⁴² Selim Hilmi Özkan, "*Balkanlar'da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)*", s. 295.

⁵⁴³ Mehmet Bulut- Mehmet Tuğrul, "*Osmanlı Dönemi Rumeli Vakıfları ve Şehirleşme: Prizren ve Filibe Örneği*", XVIII. Türk Tarihi Kongresi 1-5 Ekim 2018, Cilt V, Ankara 2022, s. 677.

⁵⁴⁴ Mustafa Özer, s.198

⁵⁴⁵ Mehmet Bulut-Mehmet Tuğrul, "*Osmanlı Dönemi Rumeli Vakıfları ve Şehirleşme: Prizren ve Filibe Örneği*", s. 678.

⁵⁴⁶ Mehmet Tuğrul, *Balkanlarda Şehir ve Vakıf İlişkisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya*, s. 79.

⁵⁴⁷ Ömer Turan, "*Balkanlar'da Türk Vakıfları*", **Balkanlar'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri Sofya 21-23 Nisan 2000**, İstanbul 2002, s. 199.

⁵⁴⁸ Mehmet Tuğrul, *Balkanlarda Şehir ve Vakıf İlişkisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya*, s. 79.

kitabeleri üzerine yapılan ilk araştırmaları yapanlardan birisi, J. Ivanov'dur. J. Ivanov birçok Osmanlı kitabesini derlemiştir.⁵⁴⁹

XV. yüzyılda ve sonraki dönemlerde Sofya'da inşa edilen yapılar hakkında yeterli bilgiye sahip olmamamızın temel nedenlerinden biri, döneme ait kaynakların sınırlı olması ve birçok yapının günümüze kadar ulaşmamasıdır. Sofya'daki Osmanlı eserleri üzerine araştırma yapan araştırmacı Petar Mijatev, şehirdeki Osmanlı eserlerinin günümüze kadar büyük kısmının ulaşmaması ile ilgili Bulgar tarihçi A. İşirkov'un 1912 yılındaki açıklamasını makalesinde yer vermiştir. A. İşirkov'un açıklaması: *"Yunanlıları bizim anıtlarımızı tahrip etmiş olmaları yüzünden kınamak için yeteri kadar kelime bulamayan bizler, kendimiz Türk anıtlarını fanatik bir çılgınlıkla yıktık. Biraz zahmet ve iyi niyetle, bugün, elimizde, Sofya şehrinin tarihini yazabilmek için çok önemli Türk kayıtları bulunabilirdi. Genel düzenleme planının gerçekleştirilmesi sırasında tahrip edilmiş olan bütün binaların ve kamu anıtlarının planlarına ve fotoğraflarına şehrin, belli başlı binaların yer alacağı ve kurtuluş öncesi döneme ait bütün mahallelerin ve bütün sokakların isimlerinin belirtilebileceği ayrıntılı bir planına sahip olabilirdik. Bu esnada, söz konusu alanda pek az bir şey yapılmıştır ve Sofya şehrinin tarihçisi, Türk döneminin çağdaşı olan kişilerin mevcut olduğu bir sırada, düzenleme esnasında ortadan kalkmış olan sokakların ve binaların yerlerini belirlemede zorluk çekmektedir. 50-60 yıl sonraki, yani eski Sofya şehrinin sakinlerinin ölümünden sonraki durumu kolaylıkla tahmin etmek mümkündür".*⁵⁵⁰

2.7.1. Camiler

Osmanlılar kiliseleri camiye çevirme geleneğini burada da bozmamıştır. Gazavât-ı Sultan Murad'da, Sofya'daki kiliselerin bazılarının harap edildiğini, bazılarının camiye, bazılarının ise mescit ve medreseye çevrildiğini belirtmektedir.⁵⁵¹ Kaynakta hangi kiliselerin camiye, mescite ve medreseye çevrildiği belirtilmemiştir. XIII. ve XIV. yüzyılda Bulgar kiliseleri çok az sayıda insan için yapılmış kiliselerdir. Bu yapılar camiye çevrilse bile küçük olduğu için insanların ihtiyacını karşılayamamıştır.⁵⁵² Bu durum yeni büyük camilerin yapılmasına neden olmuştur.

⁵⁴⁹ Petar Mijatev, "Bulgaristan'daki Osmanlı Anıtları", (çev. Yaşar Yücel), **Belleten**, Cilt L, Sayı 196, (20.04.1986), s. 293, 294, 296,297.

⁵⁵⁰ Petar Mijatev, s. 291, 292.

⁵⁵¹ Halil İnalçık, Gazavât-ı Sultân Murâd, s. 2, 3.

⁵⁵² Machiel Kiel, Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 10.

Hans Dernschwam, Sofya'daki Hristiyan kiliselerin harap olduğunu ve kiliselerin Türklerin kazandığı savaşlardan elde ettiği silahlar ile doldurarak depo olarak kullandığını belirtmektedir.⁵⁵³

1544 yılında Sofya'da 4 cami, 31 mescit, 3 zaviye, 4 hamam, 3 kervansaray, 1 bedesten yer almaktadır.⁵⁵⁴ Hans Dernschwam, XVI. yüzyılın ortalarında Sofya'da 11 cami ve çok sayıda mescit olduğunu ve bunun toplamını 100 olarak açıklamıştır.⁵⁵⁵ Ancak Hans Dernschwam bu camilerin ismini açıklamamakla beraber bu yapılar hakkında bilgi vermez. 1571 yılında ise Sofya'da 10 cami, 34 mescit, 4 zaviye, 7 hamam, 1 bedesten ve kervansaray bulunmaktadır.⁵⁵⁶

Sofya'daki Müslüman mahalle isimlerine baktığımızda cami ve mescit ismi ile başlayan mahalle adları görülür. Sofya'da bulunan; Alaca Mescid, Cami-i Köhne, Mescid-i Emine Hatun, Mescid-i Hacı Alagöz, Mescid-i Hacı Mahmud Ma' Pir Ahmed, Mescid'i Hacı Mehmed, Mescid-i Hacı Musa, Mescid-i Hacı Turgud Hoca, Mesid-i Hacı Yahşi, Mescid-i Karahisari, Mescid-i Saruhan⁵⁵⁷ gibi Müslüman mahallelerin adlarından hareketle buralarda ilgili şahısların isimlerini taşıyan mescit ve camilerin olma ihtimali çok yüksektir.

Sofya'da Selatin camilerin ilki Sultan Murad camisidir. Bu cami II. Murad tarafından yapılmış olup⁵⁵⁸ günümüze ulaşmamıştır.

2.7.1.1. Gül Cami

Evliya Çelebi, Gül Caminin eskiden kilise olup, Osmanlılar tarafından camiye çevrildiği belirtmiştir.⁵⁵⁹ Ancak hangi kiliseden ve kim tarafından camiye dönüştürüldüğünü belirtmemiştir. Yapının I. Bayezid veya II. Bayezid'in hangisi tarafından camiye çevrildiği tartışma konusudur. Ekrem Hakkı Ayverdi, bu caminin Sultan Bayezid Camisi iken Bey unvanı ile anıldığı için Bayezid isminden dolayı Yıldırım Bayezid'in inşa ettirdiğini düşünmektedir. Ayverdi tapu defterlerinde

⁵⁵³ Hans Dernschwam, s. 342.

⁵⁵⁴ Machiel Kiel, Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 55.

⁵⁵⁵ Hans Dernschwam, s. 342

⁵⁵⁶ Machiel Kiel, Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 55.

⁵⁵⁷ Emre Ataş, s. 99.

⁵⁵⁸ Emre Ataş, s. 48.

⁵⁵⁹ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 307.

dayanarak Gül Cami'nin, Bayezid-Veli'ye ait olduğunu belirtmektedir.⁵⁶⁰ Hüseyin Memişoğlu, Roma eseri olan bu yapının Müslümanların dini ihtiyaçlarını karşılamak için II. Bayezid tarafından camiye dönüştürüldüğünü ifade eder.⁵⁶¹ M. Akif Erdoğan ise bu caminin asıl adını Sultan Bayezid Han Camisi olduğunu ve St. George kilisesinden camiye çevrilmiş olup, bu caminin masraflarının Sofya haracından sağlandığını söylemektedir.⁵⁶² 1902 yılında, Sofya'daki Osmanlı yapıtlarını gösteren rapora göre; Gül Camisi ve Medresesi, Yahudi Mahallesinde yer almaktadır.⁵⁶³ Bu mimari eser 1878 yılında tekrar kiliseye çevrilmiştir.⁵⁶⁴

2.7.1.2. Süvayuş Paşa Cami

Gazavât-ı Sultân Murâd'da buranın eskiden kilise olduğunu belirtilmektedir.⁵⁶⁵ Ancak hangi kilisenin ve kimin döneminde camiye dönüştürüldüğü belirtilmemektedir.

2.7.1.3. Fatih Cami

Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılmıştır. Ancak bu camii günümüzde mevcut değildir.⁵⁶⁶

2.7.1.4. Fethiye Cami

Bu cami Bamyabaşı semtinde Hacı İbrahim Mahallesi'ne bitişik olarak yapılmıştır. Fethiye Camii ismi verilen camilerin kiliseden çevrilme geleneğinden hareketle bu caminin Yıldırım Bayezid dönemine ait olan Bey Camisi olma ihtimali bulunmaktadır. Fakat ikisinin de aynı olduğuna dair bir işaret yoktur.⁵⁶⁷ Erdoğan, bu caminin XVI. yüzyılın başlarında St. Demetrius kilisesinden çevrildiğini belirtir.⁵⁶⁸ 1902 yılındaki Sofya'daki Osmanlı yapıtlarını gösteren rapora göre; Fethiye Cami-i

⁵⁶⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt IV, s. 97.

⁵⁶¹ Hüseyin Memişoğlu, **Bulgaristan'da Türk-İslam Kültürü ve Sanatı**, İstanbul Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 47.

⁵⁶² M. Akif Erdoğan, s. 4.

⁵⁶³ Mehmet İpşirli, "Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)", **Belleten**, Cilt LIII, Sayı 207-208, (Aralık 1989), s. 699.

⁵⁶⁴ Hüseyin Memişoğlu, s. 47.

⁵⁶⁵ Halil İnalçık-Mevlûd Oğuz, s. 17.

⁵⁶⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, s. 248.

⁵⁶⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt IV, s. 97.

⁵⁶⁸ M. Akif Erdoğan, s. 4.

Şerifi, Taşhanı arkasında mahkeme –i şerriye konağı önünde bulunmaktadır. Bu yapı Bulgarlar tarafından yıkılıp, zapt olunmuştur.⁵⁶⁹

2.7.1.5. Çelebi Cami

Evliya Çelebi'nin eserinde Paşa Sarayının önünde Çelebi Camisinin bulunduğunu yazmaktadır.⁵⁷⁰ Evliya Çelebi'nin Çelebi Camii olarak belirttiği caminin kimin döneminde ve ne zaman yapıldığı ile ilgili bilgi verilmemektedir. Evliya Çelebi, bu caminin kalabalık cemaatinin olup, kurşun ile kaplı olduğunu belirtmektedir.⁵⁷¹

Adı geçen camilerin dışında; Sofya'nın Hoş Köyü'nde Çelebi Sultan Mehmed Cami ve Sofya'ya bağlı Radomir kasabasında da Fatih Sultan Mehmed'e ait olduğu düşünülen bir cami bulunmaktadır.⁵⁷²

Osmanlılar Sofya şehrinde halkın dini ihtiyaçlarını karşılamak için cami ve mescit dışında namazgâhlar da inşa etmiştir. Bunlardan bir tanesi şehir merkezinde Pazar yeri olarak kullanılan meydanda bulunmaktadır. Bu yapı halk arasında Rimska Stena ve Roma duvarı olarak bilinir. Kullanılan malzemelerden dolayı bu yapının XV. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir.⁵⁷³

2.7.2. Külliyeler

Osmanlı Devleti'nde külliye özelliği taşıyan yapılar görülmektedir. Külliye; merkezde cami olmak üzere çevresinde medrese, mektep, imaret, tabhâne, kütüphane, hastane vb. dini, sosyal ve eğitim gibi yapıların yer aldığı binalar kompleksidir. Bu yapılar ile Osmanlılar halkın ihtiyaçlarını karşılayarak, şehre Türk-İslam mimarisinin bir unsurunu daha kazandırmıştır.⁵⁷⁴

2.7.2.1. Mahmud Paşa Külliyesi

Fatih Sultan Mehmed'in vezirlerinden Mahmud Paşa'nın Sofya'da yaptırmış olduğu eserleri külliye özelliği göstermektedir. Gelibolulu Mustafa Âlî eserinde II. Mehmed'in vezirlerinde Mahmud Paşa'nın Sofya'ya bir cami ve bazı hayır kurumları

⁵⁶⁹ Mehmet İpşirli, s. 702.

⁵⁷⁰ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 308.

⁵⁷¹ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 308.

⁵⁷² Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt IV, s. 104.

⁵⁷³ Selim Hilmi Özkan, "Bir İlim ve Kültür Şehri: Sofya", s. 281.

⁵⁷⁴ Nilüfer Ateş, "Osmanlı'da Vakıf-Külliye-Şehir İlişkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XXVI, Sayı 2, (20.09.2017), s. 155.

yaptırdığını belirtir.⁵⁷⁵ Ancak Mustafa Âlî bu hayır kurumlarının hangileri olduğunu açıklamaz. İdris-i Bitlisî ise Mahmud Paşa'nın yaptırmış olduğu bu caminin ismini Cami-i Kebir olarak belirtir.⁵⁷⁶ Aşıkpaşazade'de Mahmud Paşa'nın Sofya'da bir Cuma mescidi yaptırdığını,⁵⁷⁷ Mehmed Neşri'de ise Mahmud Paşa'nın Sofya'da bir cami yaptırdığını belirtilmektedir.⁵⁷⁸ Ancak kaynaklarda cami hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Evliya Çelebi eserinde bu camiyi Koca Ahmed Paşa Camisi olarak belirtmektedir. Cami hakkında şu bilgileri vermektedir; “*Cami enine ve boyuna iki yüz ayaktır ve on sekiz kubbesi vardır. İki kapısı bulunmaktadır. Sağ tarafında minare dibinde bir kapısı, bir de kible kapısı vardır. Tuğladan ince uzun bir minaresi bulunmakta ve avlusu geniştir. Mihrabın önünde bir İrem bağı vardır. Avlunun üç tarafı alçak duvardır ve dört kapısı vardır. Cami baştanbaşa mavi kurşunla kaplıdır*”.⁵⁷⁹

Cami Bulgaristan'ın Osmanlı idaresinden ayrılıp bağımsız bir devlet haline geldiği 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra camilik vasfını kaybetmiştir. Evkafına ait dükkânlar da satılmıştır.⁵⁸⁰ 1902 yılına ait Sofya'daki Osmanlı yapıtlarını gösteren rapora göre; Mahmud Paşa Cami'si Bulgarlar tarafından müzeye dönüştürülmüştür.⁵⁸¹ Zamanla yapıya eklemeler ve çıkartmalar yapılmıştır. Caminin yanına inşa edilen medrese ile caminin minaresi ve son cemaat yeri ile minberi, mahfil ve mihrap kısmı da tamamen ortadan kaldırılmıştır. Caminin giriş kısmına belirli bir üslubu olmayan kemerli bir ilave yapılmış, iç mimarisi de betondan bir kat eklenerek tamamen bozulmuştur.⁵⁸² Sivri kemerli pencerelerle ve Osmanlı tarzı derzlerle iki katlı bina yapılmıştır. Binalar mesafe bırakmadan camiye bitişik yapılmıştır. Arka ve sol tarafının tamamı Bulgar Merkez Bankası, sağ tarafının 1/3'ü müze müdüriyet müzesi ile örtülü, açık kalan yerler ise sarmaşıkla ile kaplıdır. Ayverdi, caminin şimdi müze olarak kullanıldığını, Merkez Bankasının 1924 yılından sonra yapıldığını açıklar.⁵⁸³ Semavi

⁵⁷⁵ Gelibolulu Mustafa Âlî, s. 183.

⁵⁷⁶ İdris-i Bitlisi, **Heşt Behişt, (Fatih Sultan Mehmet Devri)**, Cilt VII, (çev. Muhammed İbrahim Yıldırım), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 91.

⁵⁷⁷ Aşıkpaşazade, s. 562.

⁵⁷⁸ Mehmed Neşri, Neşri Tarihi, Cilt II, (çev. Mehmet Altay Köymen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 220.

⁵⁷⁹ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 307.

⁵⁸⁰ Semavi Eyice, “Mahmud Paşa Camii”, **DİA**, Cilt VII, Ankara 2019, s. 179, 180.

⁵⁸¹ Mehmet İpşirli, s. 696.

⁵⁸² Semavi Eyice, “Mahmud Paşa Camii”, s. 179, 180.

⁵⁸³ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt IV, s. 104

Eyice ise camiye bitişik bir müze yapıldığını ve caminin içinde arkeoloji müzesine çevrildiğini belirtir. Merkez Bankası'nın da binaya bitişik yapıldığını belirtmektedir.⁵⁸⁴

Evliya Çelebi, Koca Mehmed Paşa Hamamı ile Mahmud Paşa Medresesi'nin bulunduğunu ve söz konusu medresede kırk adet okutma yeri ile çocuk mektebinin bulunduğunu belirtmektedir.⁵⁸⁵ Koca Mahmud Paşa Medresesi, Sofya'nın Bulgaristan hâkimiyetine geçtikten sonra 1924 yılına kadar varlığını sürdürmüştür; bu tarihten sonra yerine Bulgar Milli Bankası yapılarak ortadan kaldırılmıştır.⁵⁸⁶ Evliya Çelebi, Koca Mahmud Paşa'nın bir imaret yaptırdığını ve bu imaretin meşhur olduğunu, gece ve gündüz zengin ve fakirler insanlara açık olduğunu belirtir.⁵⁸⁷ Evliya Çelebi, Sofya'daki en önemli kervansaray olarak Mahmud Paşa kervansarayını gösterip, kervansarayın yüz tavlâ at aldığını belirtmektedir. Evliya Çelebi, ayrıca Sarachanebaşı'nda Mahmud Paşa sebili bulunduğunu aktarmaktadır.⁵⁸⁸ Mahmud Paşa tarafından yapılan birden fazla dükkân bulunmaktadır. Bu dükkânlar Bulgarlar tarafından ya satılmış ya da yıkılmıştır.⁵⁸⁹ Mahmut Paşa'nın yaptırmış olduğu bu eserlerden günümüze kadar ulaşmış, özelliğini koruyan yapısı yoktur.



Mahmud Paşa Camisi⁵⁹⁰

⁵⁸⁴ Semavi Eyice, “Mahmud Paşa Camii”, s. 179, 180

⁵⁸⁵ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 308, 309.

⁵⁸⁶ Emre Ataş, s. 58.

⁵⁸⁷ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 309.

⁵⁸⁸ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 308.

⁵⁸⁹ Mehmet İpşili, s. 696.

⁵⁹⁰ https://www.google.com/search?safe=active&sca_esv=9f3016a5a8de59d9&udm=2&fbs=AIjpHwSU0Xn4FRaYzhfgs1jmQvOnw1dDD9iiBulB2fsjeHv6Rzi_t8nCYrA3VAYvcClsvbRO6GK_ (Erişim Tarihi, 25/09/2025).

2.7.3. Medreseler ve Mektepler

Dönemin ana kaynaklarında XV. yüzyılda Sofya’da inşa edilen medreselere ilişkin yeterli bilgi bulunmamaktadır. Mehmet Bulut ve Mehmet Tuğrul, Sofya’da yapılan mektepler hakkında en doğru bilginin vakıf kayıtlarından anlaşılabileceğini ifade etmektedirler. İki araştırmacı Sofya’daki mekteplerin ilkokul düzeyinde ve camilerin bünyesinde yer aldığını belirtmektedirler.⁵⁹¹ Osmanlı döneminde Sofya’da toplam 14 medrese faaliyet göstermiştir. Medresler şunlardır; Sûfi Mehmed Paşa Medresesi, Sakallızade Medresesi, Mahmud Paşa Medresesi, Hamam Cami Medresesi, Alaüddin bin Hacı İbrahim Efendi Medresesi, Benli Kadı Medresesi, Kasap Hacı İlyas Medresesi, Ahmed Ağa Medresesi, Bölüceklü Kadı Medresesi, Gül Cami Medresesi, Harmanlı Medresesi, Sivayüş Paşa Medresesi, Koca Mustafa Paşa Medresesi, Karatekke Medresesi.⁵⁹²

2.7.4. Hamamlar

Osmanlılar Rumeli’de fethettiği topraklarda temizliğin önemli bir mimari unsuru olan hamam inşasına ayrı bir ehemmiyet vermişlerdir. Antik dönemin hamam kültürü Orta Çağ’da yok olmuştur. Osmanlılar Anadolu’daki hamam kültürünü Rumeli topraklarına taşımıştır.⁵⁹³ Dönemin mühim simalarından olan Zağnos Paşa Sofya’da kendi adı ile anılan bir hamam yaptırmış ancak günümüze kadar ulaşmamıştır.⁵⁹⁴ Bunun dışında Sofya’nın Hoş Köyü’nde Çelebi Sultan Mehmed’in bir hamamı ayrıca Yahya Paşa vakfiyesinin yanında bir tane hamam bulunmaktadır.⁵⁹⁵ Hans Dernschwam, Sofya’da şehrin içinde bir, dışında ise iki hamam bulunduğunu belirtmektedir.⁵⁹⁶ Ancak bu hamamların isimlerini ve kim tarafından yapıldığını açıklamaz. Evliya Çelebi, Sofya’da iki hamamın bulunduğunu, az sayıda hamamın bulunmasının nedeni olarak da

⁵⁹¹ Mehmet Bulut- Mehmet Tuğrul, “*Osmanlı şehirlerinde Vakıflar ve Kültürel Hayat: Selanik ve Sofya*”, s. 618.

⁵⁹² Mehmet Bulut- Mehmet Tuğrul, “*Osmanlı şehirlerinde Vakıflar ve Kültürel Hayat: Selanik ve Sofya*”, s. 623-625.

⁵⁹³ Machiel Kiel, Bulgaristan’da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 10.

⁵⁹⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, s. 248.

⁵⁹⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt IV, s. 101, 104; M. Akif Erdoğan, s. 4.

⁵⁹⁶ Hans Dernschwam, s. 342.

lıcaların fazla olmasını ve insanların buralarda temizlik ihtiyaçlarını karşılaması olarak açıklar.⁵⁹⁷

2.7.5. Bedesten, Han ve Kervansaray

Osmanlı Devleti, önemli bir kavşak noktasında bulunan Sofya'yı ekonomik açıdan geliştirmek amacıyla han, kervansaray ve bedesten inşa ettirmiştir. Bu yapılar Bizans-Slav kültüründe olmadığı için bölgeye Osmanlılar sayesinde taşınmıştır.⁵⁹⁸

Sofya'da II. Bayezid'in damadı Yahya Paşa, 1506 yılında bir bedesten yaptırmıştır.⁵⁹⁹ Ayverdi, bu bedestenin Sofya'nın Bezzazlar Çarşısında yer aldığını, 36 dükkân-dolap, 8 hücre ve etrafında 101 dükkân ile bir bodrumun bulunduğunu bildirir. Ayverdi, ek olarak aynı vakfiyede 7 dükkânla beraber bir kervansarayın bu bedestenin hemen yanında yer aldığını ekler.⁶⁰⁰ Erdoğan ise Rumeli'nin en büyük bedesteni olduğunu ve 44 dükkânı bulunduğunu açıklar.⁶⁰¹

Elçi Baron W. Wratislaw, Sofya'da içinde galerileri ve temiz odaları bulunan bir handa konakladıklarını belirtmekte⁶⁰² olup bu hanın ismi ve kim tarafından yapıldığından bahsetmez. Elçinin bahsettiği hanın Yahya Paşa Hanı olması mümkündür.

2.7.6. Tekke ve Zaviyeler

Osmanlılar Sofya'daki Müslüman halkın tasavvufi ihtiyaçlarını karşılamak için tekke yapımına ayrı bir önem vermiştir. Tekkeler insanların manevi ihtiyaçları karşılamasının yanı sıra İslamiyet'i yaymak, insanların yeme ve içme ihtiyaçlarının karşılamak içinde inşa edilmiştir.⁶⁰³ Bugün Bulgaristan sınırları içinde şehir ve köylerde toplam 180'in üzerinde tekke ve zaviye bulunmaktadır. Sofya'da 18 adet tekke ve zaviye ver almaktadır. Bulgaristan'da Halvetiyye, Bektâşiye, Nakşibendiye, Mevleviye, Şâzeliye, Kadiriye, Rifâiye, Sa'diye ve Bayramiye tekkeleri faaliyet göstermiştir. Bunlardan en yaygını Halvetiye olup özellikle Sofya ve Filibe'de etkili olmuştur.⁶⁰⁴ Hekime Hatun Halvetiye Tekkesi, Sofya'nın Kara Şahin Mahallesinde; Şeyh Bâlî

⁵⁹⁷ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 310.

⁵⁹⁸ Machiel Kiel, Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 10.

⁵⁹⁹ Hüseyin Memişoğlu, s. 64.

⁶⁰⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Mimari Eserler, Cilt IV, s. 101.

⁶⁰¹ M. Akif Erdoğan, s. 4.

⁶⁰² Baron W. Wratislaw, s. 35.

⁶⁰³ Selim Hilmi Özkan, "Bir İlim ve Kültür Şehri: Sofya", s. 281.

⁶⁰⁴ Reşat Öngören, s. 50, 51.

Efendi Zaviyesi, Şeyh Bayram Efendi Zaviyesi, Hâlvetî Tekkesi, Sofya'nın Köşeli Köyünde bulunmaktadır.⁶⁰⁵

Sofya'ya yerleşen Türk ve Müslüman nüfus bu şehri yaklaşık 500 yıl boyunca yönetmiştir. Bu süreçte şehir önemli kültür merkezi haline getirmiştir.⁶⁰⁶ Sofya'daki vakıf eserleri arasında 82 cami ve mescit, 7 medrese ve darü'l-kurra, 19 okul, 15 tekke ve zaviye, 3 imaret, 13 han, 11 hamam, kaplıca ve ılıca, 2 türbe, 7 kervansaray, 10 çeşme ve 1 sebil yer almaktadır.⁶⁰⁷ 1285 Tuna Salnamesine göre şehirde 44 cami, 8 mektep, 18 tekke bulunmaktadır. 1289 Tuna Vilayet Salnamesine göre ise 15 medrese ve imaret, 5 rüştiye, 42 sıbyan mektebi, 132 han, 98 cami, 36 kilise, havra ve manastır bulunmaktadır. Bulgaristan Emareti Komiseri Ali Ferruh Bey, 1902-1904 yılında Bulgaristan'daki Osmanlı eserleri ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre Sofya'da; 44 cami, 3 mescit, 3 medrese, 11 mektep, 2 hamam, 5 kaplıca, 5 türbe, 3 han, 8 tekke, 1 degah, 2 zaviye, 1 kütüphane, 1 mahkeme konağı bulunmaktadır.⁶⁰⁸

Osmanlıların Sofya şehrindeki eserlerinin bir kısmı doğal afet sonucu yıkılmış veya kullanılamaz hale gelmiştir. 1818 yılındaki depremde Sofya'daki birçok ev ve cami yıkılmış; 1858 yılındaki deprem ise iki hafta boyunca devam eden artçılar meydana gelmiştir. Bu depremler sonucunda birçok evin bir bölümü ve caminin minaresi yıkılmıştır. Sofya'da birçok eserde tamir edilemez hale gelmiştir.⁶⁰⁹

1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile Sofya, Niğbolu, Zıştovi, Rusçuk, Silistre, Varna, Şumnu, Lofça ile Tırnova şehirlerini kapsayan ve Osmanlı devletine bağlı Bulgaristan Prensliği kurulmuştur. Aynı antlaşma gereği Filibe, İslimye, Eski Zağra, Tatarpazarcığı, Burgaz, Hasköy sancaklarında Doğu Rumeli muhtar vilayetleri kurulmuştur. Yeni kurulan Bulgar Prensliği, 1885 yılında Doğu Rumeli vilayetlerini ilhak etmiştir.⁶¹⁰ Berlin Antlaşması ile aynı zamanda yeni çizilen Bulgar devleti sınırları içinde kalan Bulgaristan Türklerinin azınlık statüsü ilk olarak ortaya konmuş, hak ve

⁶⁰⁵ Reşat Öngören, s. 60.

⁶⁰⁶ Hüseyin Memişoğlu, s. 105.

⁶⁰⁷ Ömer Turan, s. 209, 210.

⁶⁰⁸ Selim Hilmi Özkan, "*Bir İlim ve Kültür Şehri: Sofya*", s. 279.

⁶⁰⁹ Machiel Kiel, Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 56.

⁶¹⁰ Alaaddin Yalçınkaya, "*Osmanlı Döneminde Bulgaristan*", s. 324.

menfaatleri tespit edilmiş, Türk Kültür ve sanat eserlerinin ve kurumlarının korunması ile ilgili hükümler kabul edilmiştir.⁶¹¹

1878 yılında Bulgaristan prenslik haline geldikten sonra Sofya belediyesi, sokakları genişletmek, bazı eserlerin harap olduğu gerekçesi ile adli makamların yardımı ile şehirdeki Türk-İslam vakıflarını yavaş yavaş yıkmaya başlamıştır.⁶¹² Osmanlıların son dönemlerinde bölgeye gelen Ruslar da, Haziran 1879 yılında Sofya’da 10 camiyi bombalayarak ortadan kaldırmıştır.⁶¹³

Osmanlı Devleti’nin notalarına ve diplomatik protestolarına rağmen Sofya’da 1879’da; Saray Cami, Bali Efendi Cami, pek çok kervansaray, han ve Türk mezarları yok edilmiştir.⁶¹⁴ Sofya’da 44 camiden sadece bir tanesi kalmıştır.⁶¹⁵ Bulgaristan, dini ibadetlerin yanında binlerce Osmanlı yapıtı olan han, hamam, dükkân, ev vb. yapı yıkmış olup sadece birkaç tanesi Müslümanların elinde kalmıştır. Türk komiserliği bu duruma tepki göstermiş, üst makamlara bildirmiş fakat bu girişimler sonuçsuz kalmıştır.⁶¹⁶ Bulgarların yapmış olduğu bu uygulama sadece Sofya’da değil birçok Bulgar şehrinde uygulanmıştır⁶¹⁷ Bulgaristan’daki Osmanlı yapıtlarının korunma durumu bölgeden bölgeye farklılıklar göstermektedir. Bazı bölgelerde çok sayıda yapı günümüze kadar gelirken, bazı bölgelerinde ise hiçbir yapı günümüze ulaşmamıştır.⁶¹⁸

Bulgaristan’daki Osmanlı vakıflarının durumu için 1881-1882 yıllarında, Berlin Antlaşması’nın hükümlerine göre komisyonlar toplanmıştır. Komisyonda bulunan Bulgar üyeleri ile Bulgar Komiseri, Osmanlı’nın vakıflar üzerindeki hukuki durumuna yanaşmak istememiş ve bu toplantılardan bir sonuç çıkmamıştır.⁶¹⁹

Bulgaristan Prensliği Komiserliği’ne tayin edilen Ali Ferruh Bey’in 17 Ağustos 1902 tarihli raporuna göre, Sofya’da yalnızca 1 cami bırakılmış; diğerleri ise ya başka yapıtlara çevrilmiş ya da yıkılmıştır. Bu raporda Sofya’da yıkılan veya Bulgar

⁶¹¹ Hüseyin Memişoğlu, s. 105.

⁶¹² Mehmet İpşirli, s.683; Selim Hilmi Özkan, s. 278; Hüseyin Memişoğlu, s. 104.

⁶¹³ Hüseyin Memişoğlu, s. 104.

⁶¹⁴ Hüseyin Memişoğlu, s.104.

⁶¹⁵ Mehmet İpşirli, s. 683.

⁶¹⁶ Mehmet İpşirli, s. 683.

⁶¹⁷ Petar Mijatev, s. 292.

⁶¹⁸ Machiel Kiel, Bulgaristan’da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtları, s. 6.

⁶¹⁹ Mehmet İpşirli, s. 681, 682.

mülkiyetine geçen vakıf malları, cami, mescit, hamam, han, medrese, sebil vb. yapılar adresleri ve ne durumda oldukları tek tek listede yer almıştır.⁶²⁰

1909 yılında Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra yapılacak antlaşmada vakıfların durumuna ilişkin esasların hazırlanmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bulgaristan'ın bağımsızlığının tanındığı 19 Nisan 1909 tarihli İstanbul Protokolü'nün yedinci maddesinde, Bulgaristan'daki cami, mescit gibi dini ve hayır işlerine ayrılmış yapıların yıkılmayıp özenle korunacağı, bunların yıkılması kesin olarak gerekiyorsa Bulgar hükümetince tazminat ödeneceği ve bu parayla diğer dini ve hayır kurumlarının tamir edileceği veya yenilerinin yapılacağı yer almaktadır.⁶²¹

Yeni kurulan Türk devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan antlaşmalar kapsamında, söz konusu topraklarda bulunan Türk kültür, sanat eserlerinin ve kurumlarının teminat altına alınması, bakımı, korunması kanuni esaslara ve kaidelere bağlanmıştır.⁶²²

⁶²⁰ Ömer Turan, s. 209, 210.

⁶²¹ Ömer Turan, s. 211.

⁶²² Hüseyin Memişoğlu, s. 106.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FİLİBE

3.1. Filibe İsmi

Bugün Bulgaristan sınırları içinde yer alan Filibe, Sofya'dan sonra ülkenin en büyük ikinci şehridir. Bugünkü adı Plovdiv olan eski bir Osmanlı şehridir.⁶²³ Tarih boyunca birçok kez isim değişikliğine uğramıştır. Şehir ismini şehrin kurucusu olarak kabul edilen Büyük İskender'in babası Philip'ten almaktadır. Şehrin ismi zamanla Philipopolis'e dönüşmüştür.⁶²⁴ Trakya krallığı döneminde ismi Evmolpias, Pulpudeva⁶²⁵ ve Pulpudena. Roma imparatorluğu döneminde ise Trimontium⁶²⁶, Flavia ve Ulpia olarak geçer.⁶²⁷

Hans Dernschwam, bu şehre Philippolis olarak tanımlar. Aynı zamanda, bu şehre Türklerin ve Bulgarların Plodi, Philibe dediklerini de belirtmektedir.⁶²⁸

1578-1581 yılları arasında Osmanlı topraklarına bulunan Salomon Schweigger, şehrin ismini Philippopolis olarak kaydetmiş; buna ek olarak şehrin önceden Ponriopolis ve Trimontium olarak bilindiğini belirtmiştir. Ayrıca Türklerin bu şehri aldıktan sonra isminin Filibe (Philippe) olarak çevirdiğini ekler.⁶²⁹

Evliya Çelebi ise şehre Filipopol dendiğini ve “Pol” kelimesinin şehir manasına geldiğini aktarır.⁶³⁰ Şehir, Osmanlı döneminde Filibe ismini almış olsa da batılı yazarların eserlerinde Philippopolis olarak yazılmıştır.⁶³¹

3.2. Coğrafyası

⁶²³ Machiel Kiel, “*Filibe*”, **DİA**, İstanbul 1996, C. XIII, s. 79.

⁶²⁴ Machiel Kiel, Bulgaristna'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 11.

⁶²⁵ Traklar tarafından bu ad ile anılmıştır. Bkz. Machiel Kiel, “*Filibe*”, s. 79.

⁶²⁶ Traklar zamanında meskün durumda bulunan bir tepe üzerine kurulmuştur. Trak Kral Filip şehri üç dağ etrafında kurduğu için sonradan bu iskân yerine Trimontium (üç dağ şehri) ismi verilmiştir. Bkz. Machiel Kiel, “*Filibe*”, s.79.

⁶²⁷ Elif Hacıoğlu, **Filibe Cuma Camii ve Külliyesi**, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Bursa 2023, s. 7.

⁶²⁸ Hans Dernschwam, s. 41.

⁶²⁹ Salomon Schweigger, **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, (çev. Selma Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2004, s. 50.

⁶³⁰ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 296.

⁶³¹ Elif Hacıoğlu, s. 7.



Filibe Haritası⁶³²

Filibe, 42° 9' 15" kuzey enlemi ile 24° 23' 24" doğu boylamları arasında yer almaktadır. Filibe, konum olarak Balkan Yarımadasının doğusu ile iki ovadan oluşan Trakya vadisinin batısında yer almaktadır.⁶³³ Filibe'nin batısında Pazarcık, Kuzeybatısında Sofya, Kuzeyinde Loveç, doğusunda Stara, Zagora, güneyinde Smolyan, güneydoğusunda Haskovo ve Kırcaali illerinin ortasında yer almaktadır.⁶³⁴ Filibe, Orta Kol üzerinde İstanbul'da başlayan yol, Edirne üzerinden Balkanlara gitmekte olup, Filibe'den Tatar Pazar'ına geldikten sonra yol ikiye ayrılmıştır. Bu yolun bir kolu Sofya-Niş üzerinden Macaristan'a gitmektedir. İkinci yol ise Köstendil-Üsküp-Sarayovası-Mostar'dan geçerek Dubrovnik'e ulaşmaktadır.⁶³⁵

Filibe, Yukarı Trakya Ovası'nda, Meriç Nehri'nin iki yakasında konumlanmıştır. Şehrin eski merkezi, geniş bir alanın ortasında yer alan kayalıklardan oluşan beş tepenin

⁶³² https://www.google.com/maps/vt/data=e32Peg_xwdWO4K_pdlrrVeK4bpp9fHgUGcZMJHfsCoVc3wACuXNypYUIgId9DrjzNBmaP0XMeTW7JcOBiiDvp5G_YHQ9HSOiaNdkEIY1wcvPzFnO0YNqTWt8qFSDQdNdyCwS4gtMrTQOQR2TXy6CgTvmBdUjHGQNIq3ZP4tbn9jFH53qNCIK5DiwDnkh6LSvyUy0yExwwYsQoskpWDD0T7nWpXUiBrivwHusyJYQFg_8_4WiY7z_n3NU_Bnn9PB5ved4ph5VS8Ufeg9q88lyXLWY2_3 (Erişim Tarihi, 17/11/2025).

⁶³³ Elif Hacıoğlu s. 7.

⁶³⁴ Mehmet Tuğrul, **Osmanlı Dönemi Filibe Vakıfları (XVIII. Ve XIX. Yüzyıllar)**, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Yıldırım Bayezid Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2017, s. 24.

⁶³⁵ Nurullah Karta, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt XVIII, Sayı 2, (18/02/2010), s. 146.

üzerinde kurulmuştur.⁶³⁶ Filibe'ye XV. ve XVI. yüzyılda gelen elçi ve seyyahlar şehrin konumu hakkında önemli bilgiler aktarmaktadırlar.

Salomon, şehrin Rodop dağlarının eteğinde⁶³⁷ Bertrandon, Meriç nehrinin kenarında,⁶³⁸ Hans Dernschwam ise iki dağ arasında ve Meriç Nehri'nin kenarında⁶³⁹ kurulduğunu belirtmektedirler.

16. yüzyılın ortalarında Filibe'ye gelen Hans Dernschwam, Filibe'yi şu şekilde tasvir eder; *“İki dağın arasında ve bu dağların yamaçlarına doğru kurulmuştur. Düz bir arazidir. Filibe şehri Meriç kıyısında kurulmuştur. Etrafta dört tane dağ bulunmaktadır. Şehir nehrin hemen kıyısından, köprüünün yanından başlayarak birbirine kaşı duran ve vadiye bakan 2 tepe üzerinde kurulmuştur. Dağların eteğine kadar düz ve verimli bir arazi uzanıyor ve buralar ekiliyor”*.⁶⁴⁰

XVII. yüzyılda Filibe'ye gelen Evliya Çelebi, şehrin coğrafi yapısına ilişkin şu bilgileri vermektedir: *“Filiboz sahrasının ortasında, Meriç nehrinin güney kıyısında Çakıllıtepe, Boztepe, Canbaz Tepesi, Saray Tepesi, Nöbet Tepesi, Saat Tepesi, Pınarak Tepesi, Gözcü Tepesi, Valeli Tepesi adları verilen dokuz tane yarı yumru, boz kayalı dere ve tepeler arasında ve tepelerin arasında yer alır. Tepeleri hep topraksız ve yalçın kayalardır”*.⁶⁴¹

3.3. Fetih Öncesi Filibe Tarihi

Filibe, M. Ö. 342 yılından önce Makedon Kralı II. Filip tarafından, Kalkolitik zamandan itibaren yerleşime açılmıştır.⁶⁴² Filibe, ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı siyasi ve iktisadi bakımdan önemli mevkie sahip olmuştur. Roma ticaret yolunun Filibe'den geçmesi, kentin stratejik önemini artırmış; bu durum bölgenin birçok saldırıya ve yağmaya maruz kalmasına neden olmuştur.⁶⁴³ VII. yüzyılda şehre Slavlar yerleşmiştir. Arkasından Bulgar Hanı Malamir 831-836 yılları arasında Filibe topraklarını ele geçirmiş, X. yüzyılın sonundan XII yüzyılın sonuna kadar Bizans'a

⁶³⁶ Machiel Kiel, “Filibe”, s. 79.

⁶³⁷ Salomon Schweirgger, s. 50.

⁶³⁸ Bertrandon De La Broquiere, s. 252.

⁶³⁹ Hans Dernschwam, s. 336, 337.

⁶⁴⁰ Hans Dernschwam, s. 336, 337, 339.

⁶⁴¹ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 297.

⁶⁴² Machiel Kiel, “Filibe”, s. 79.

⁶⁴³ Nurullah Karta, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları”, s. 145.

bağlı kalmıştır.⁶⁴⁴ II. Bulgar Devleti, Filibe'yi kral Kaloyan önderliğinde 1205 yılında fethetmiştir.⁶⁴⁵ Bu tarihten Osmanlı Devleti'nin fethine kadar Bulgar, Bizans ve Haçlı kuvvetleri arasında el değiştirmiştir.⁶⁴⁶

3.4. Filibe'nin Osmanlı Tarafından Fethi

Osmanlı Devleti'nin Filibe'yi fethi hakkında dönemin yerli ve yabancı ana kaynaklarında fetih ile ilgili ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Halil İnalcık, Filibe'nin alınma sebebini, Edirne'yi güvence altına almak olarak ifade eder.⁶⁴⁷ Ana kaynaklarda ve ana kaynak niteliğindeki eserlerde Filibe'nin bu dönemde hangi devlete bağlı olduğu açık bir biçimde belirtilmez. Ancak II. Murad döneminde bölgeyi ziyaret eden Bertrandon de la Broquiere, şehir halkının büyük çoğunluğunu Yunan kanunlarına tabi olarak yaşayan Bulgarların oluşturduğunu ifade eder.⁶⁴⁸

Dönemin en önemli ana kaynaklarından olan Aşıkpaşazade, Oruç Beğ ve diğer kroniklerde, I. Murad'ın Edirne'yi aldıktan sonra (M. 1360-61) Lala Şahin Paşa'yı Zağra ve Filibe tarafına akına gönderdiği; Lala Şahin Paşa'nın Filibe'yi aldıktan sonra şehri uç bölgesi haline getirdiği ve bölgede uç beyi olarak görev yaptığını belirtilmektedir.⁶⁴⁹ Ancak bu ana kaynaklarda fethin kesin yılına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Edirne, 1360-1361 yılında alındığı göz önünde bulundurulduğunda, Filibe'nin 1360 sonrasında Osmanlı hâkimiyetine geçtiği düşünülebilir. Giovanni Maria Angiolello ve Enveri, Filibe'nin yalnızca I. Murad döneminde alındığını bildirmektedir.⁶⁵⁰

İlerleyen dönemlerde kaleme alınan Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah ve Hoca Sadettin Efendi'nin eserlerinde Filibe'nin alınmasına dair farklı bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynaklara göre, Filibe kuşatıldığında Filibe Tekfuru Filisboli bir müddet kaleye kapanmıştır; daha sonra Filibe'yi emân ile teslim ederek, çocukları ile Sırp Despotu'na sığınarak, Osmanlılara karşı yardım istemiştir. Müneccimbaşı, Lala Şahin Paşa'nın 765 (1363-1364) yılında Filibe'yi aldığını belirtmektedir.⁶⁵¹ Çok geç dönem müelliflerinden

⁶⁴⁴ Machiel Kiel, "*Filibe*", s. 79.

⁶⁴⁵ Ayşe Kayapınar, "*İkinci Bulgar Krallığı*", s. 236.

⁶⁴⁶ Machiel Kiel, "*Filibe*", s. 79.

⁶⁴⁷ Halil İnalcık, "*Murad I*", s. 156.

⁶⁴⁸ Bertrandon de la Broquiere, s. 252.

⁶⁴⁹ Aşıkpaşazade, s.382; Anonim Tevarih-i Âli Osman, s. 24; Anonim Osmanlı Kroniği, s. 25.

⁶⁵⁰ Giovanni Maria Angiolello, s. 17; Enveri, s. 27.

⁶⁵¹ Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, s. 107; Hoca Sadettin Efendi, Cilt I, s. 122.

Ahmed Cevdet Paşa ise H. 765 (M. 1363) yılında şehrin Lala Şahin Paşa tarafından Filibe tekfurundan eman ile alındığını ve tekfurun Sırbistan'a sığındığını belirtmektedir. Ayrıca tekfurun yardım istediğini ve Papa önderliğinde Osmanlılara karşı Haçlı seferi düzenlenmesine neden olduğunu yazmaktadır.⁶⁵² Machiel Kiel, Filibe'nin 1361 yılında alındığını fakat bu tarihin kesin olmadığını belirtir. Halil İnalcık, ise Filibe'nin tahmini olarak 1364 yılında eman ile teslim alındığını söyler.⁶⁵³

Fetihle birlikte Filibe'nin belirli bir süre askeri bir üs olarak kullanılması, şehrin siyasi ve askeri bakımdan gelişmesine zemin hazırlamıştır. Filibe'nin alınmasından şehir, Rumeli Beylerbeyliğinin merkezi konumuna gelmiştir. 1385'te Sofya'nın alınmasının ardından gerçekleşen I. Kosova Seferi, Varna Seferi ve II. Kosova Seferi'nin hazırlıkları süresince Filibe'nin askeri bir üs olarak kullanılmıştır. Bu tarihten sonra Filibe Kazası, Sofya Sancak merkezine bağlı kasabalar arasında yer almıştır.⁶⁵⁴ Filibe'nin Sofya'ya bağlanması ile şehrin eski jeopolitik önemini kaybetmiştir. Bundan sonra Sofya hem askeri hem idari bakımdan Rumeli bölgesinin yönetim merkezi konumuna getirmiştir.

3.5. Filibe Şehrinin Nüfusu

Osmanlılar Selanik ve Sofya şehirlerinde uyguladığı iskân politikasını Filibe'de de uygulamıştır. Yukarıdaki satırlarda da vurgulandığı üzere temel amaç, fethedilen toprakları Türkleştirmek olduğundan bölgede sistemli bir iskân politikası uygulanmıştır. Ayrıca fethedilen şehirler ve köyler şenlendirilirken vakıf sisteminden de istifade edilmiştir.⁶⁵⁵

Filibe'nin bütün yer isimlerinin Türkçe olması, Osmanlıların bölgeye geldiği yıllarda yerel halkın çok az olduğu bu sebeple de Türklere geçen yer isimlerinin olmadığı görülmektedir.⁶⁵⁶

Şehir alındığında, Filibe ile Edirne arasında kalan 150 km. bir alan ıssızdır. Bunun nedeni Bizans'taki taht kavgaları, XIV. yüzyıldaki iç isyanlar ve coğrafyanın zor

⁶⁵² Ahmed Cevdet, **Kıyas- Enbiya ve Tevarih-i Hülafa**, Cilt III, Kısım II, (haz. Mahir İz), Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1973, s. 260.

⁶⁵³ Halil İnalcık, "*Murad I*", s. 156; Machiel Kiel, "*Filibe*", s. 79.

⁶⁵⁴ Nurullah Karta, **XVI. Yüzyılda Filibe Kazası**, (yayımlanmamış yüksek lisan tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2005, s. 17.

⁶⁵⁵ Nilüfer Ateş, s. 156.

⁶⁵⁶ Machiel Kiel, Bulgaristna'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 14.

olmasındandır. Filibe fethedildikten sonra iskân politikası uygulayarak buraları şenlendirmiş, otlak, tepe, köy, su kanalları gibi yerleşim yerlerine Türkçe isimler verilmiştir.⁶⁵⁷

Bertrandon de la Broquiere, Filibe halkının büyük bölümünün Yunan kanunlarına tabi olarak yaşayan Bulgarlardan oluştuğunu belirtmektedir.⁶⁵⁸ Giovanni Maria Angiolello, Filibe'yi Hristiyan ve Türklerin yaşadığı kalabalık bir şehir olarak tanımlar.⁶⁵⁹ Ancak Hristiyanların hangi etnik unsura ait olduğunu belirtmez.

Osmanlı Devleti, Filibe'yi aldığı anda nüfusun çoğunluğunu Bulgarlardan oluşan Gayrimüslimler meydana getiriyordu. Filibe'de Bulgar nüfusun yanında Rum nüfusu da bulunmaktadır. Bunda bölgenin önceden Bizans yönetiminde kalmasının etkisi olmalıdır.⁶⁶⁰ Osmanlılar zaman içerisinde Bulgar ve Rum nüfusun yanına kademeli olarak Türk ve Tatar nüfusunu iskân etmiştir.

Osmanlılar bölgeyi şenlendirmek için Türk ve bir kısım Tatar nüfusuna ihtiyaç duymuştur. Çünkü bölgeye sadece Türk nüfusu getirmek güç ve uzun bir iştir.⁶⁶¹ Türk ve Tatar nüfusunun nakli kısa aralıklar ile ve yeni fetihler yapıldıkça gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti, Rumeli'yi şenlendirme politikasında Yörük nüfusunu etkin şekilde kullanmıştır. Yörüklerin Rumeli'ye geçmeleri, Osmanlıların Balkan Yarımadasını zaptı ile olmuştur. Batı yönündeki fetihler ilerledikçe yörüklerin sayısı ve önemi artmıştır. Daha sonra bunlar askeri bir teşkilata bağlanmışlar, kendilerine mahsus bir nizam ve kanun oluşturmuşlardır. Yörüklerin ilk olarak Rumeli'ye geçmeleri I. Bayezid döneminde olmuştur.⁶⁶² Ancak dönemin ana kaynaklarında, Anadolu'daki hangi yörük grubunun kaç hane ile göç ettirildiği, Rumeli'nin hangi kesimlerine yerleştirildiği ve hangi mahalleleri kurdukları konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Osmanlı dönemine ait ana kaynaklara göre, Filibe'ye Anadolu'dan ilk göç I. Bayezid döneminde gerçekleşmiştir. Mehmed Neşri ve Aşıkpaşazade göç olayını benzer ifadelerle anlatmaktadırlar.

⁶⁵⁷ Nurullah Karta, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları", s. 145, 146.

⁶⁵⁸ Bertrandon de la Broquiere, s. 252.

⁶⁵⁹ Giovanni Maria Angiolello, s. 103.

⁶⁶⁰ Machiel Kiel, Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 10, 11.

⁶⁶¹ M. Tayyib Gökbilgin, Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, s. 17.

⁶⁶² M. Tayyib Gökbilgin, Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, s. 9, 13.

Aşıkpaşazade, I. Bayezid döneminde Saruhan ilinden Filibe'ye yapılan göçü şu ifadelerle nakleder; *"Bu Saruhan ilinün göçer halkı varıdı. Menemen ovasında kışlarlarıdı ve ol iklîmde tuz yasagı var-ıdı. Anlar ol yasağı tutmazlarıdı. Bunı Bâyezîd Han'a bildürdiler. Han dahı oğlu Ertonurıl'a habar gönderdi kim: 'Ol göçer evleri ne kadar var-ısa onat zabt idüp yarar kullarına ısmarlayasın. Dahı Filibe yöresine getüreler, göndüresin. Ale't-ta'cıl tutasın, bir dürlü dahı itmeyesin' didi. Ertonurul dahı atasının emrini kabûl idüp buyurduğundan ziyâde zabt itmiş-idi. Bir eksüksüz ol göçer evleri gönderdi, Filibe yöresine getürüb kondurdılar. Şimdiki demde anda Filibe'de Sarhan Beglü kim dirler, anlardandır. Ve bu Paşa Yigit Beg didükleri anların ulusıydı. Ol zamânda anlarınla bile gelmişler idi"*.⁶⁶³

Saruhan ilinden Filibe'ye göç eden bu Türkmenlere Hadîdî, Filibe'de *Saruhan Beglü* denildiğini ifade eder.⁶⁶⁴ Hadîdî'den anlaşıldığı üzere, Saruhan ilinden bazı insan toplulukları sürgün yolu ile Filibe'ye göç ettirilmiştir. Ancak dönemin kaynakları kaç hanenin göç ettiğine ve bu göçlerin Filibe'nin hangi bölgesine yerleştirildiğine dair bilgi vermemektedirler. Yıldırım Bayezid'in bu sürgünü gerçekleştirme amacı; Filibe'de şenlendirme politikasını uygulayarak bölgede kalıcılığı sağlamak ve Anadolu'da güvenlik sorununa yol açan toplulukları yine kendi topraklarına zorunlu göç ettirerek istikrarı ve emniyeti sağlamaktır. Aynı zamanda göç eden bu kişiler, göç ettikleri yerlere geldikleri yerlerin isimlerini vermiştir. Rumeli'deki bu yer isimlerine bakarak Anadolu'nun hangi bölgesinden geldiklerini öğrenebiliriz.

Filibe'ye yönelik iskân politikaları kapsamında bölgeye yalnızca Türkmen nüfusu değil, aynı zamanda önemli bir Tatar nüfusu da nakledilmiştir. İbn Kemal'in *Tevârih-i Ali Osman* adlı eserinde anlatıldığı üzere; Yıldırım Bayezid döneminde Altınorda hükümdarı Toktamış Han'ın Timur karşısında ağır bir mağlubiyet alması ve Kırım harap olması sonucunda, hanedan mensuplarından Aktay ve beraberindekiler Osmanlılara sığınma talebinde bulunmuşlardır. Yıldırım Bayezid, Aktay ve akrabalarına, halkına ve hayvanlarına Filibe diyarında yaylak ve kışlak tahsis ederek onları bölgeye yerleştirmiştir.⁶⁶⁵ Ancak Ömer Lütfi Barkan, çok sayıda Tatarın bu

⁶⁶³ Aşıkpaşazade, s. 406; Mehmed Neşri, Cilt I, s. 339.

⁶⁶⁴ Hadîdî, s. 116.

⁶⁶⁵ İbn Kemal (Kemalpaşazâde), *Tevârih-i Âl-i Osman*, Cilt IV, (haz. Koji Imazawa), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 327, 329.

bölgeye göç etmesi Osmanlı'yı rahatsız ettiğini, bu nedenle liderleri Aktay'ı öldürerek Tatarların dağılmasını sağladığını belirtir.⁶⁶⁶

M. Tayyip Gökbilgin, Rumeli'ye deniz yolu ile iskân edilen Tatarların, Kırım'ın bu dönemde alınmadığı için Çelebi Mehmed zamanında olabileceği gibi Timur bakiyelerinden sürülmüş kimseler de olabileceğini belirtir. Ayrıca, Filibe'de Aktav Tatarları ve Yanbolu Tatarları yedi ocak (hane) olarak kaydedildiğini de ekler.⁶⁶⁷

Halil İnalçık ise Timur istilasının geniş ölçüde etkili olduğu dönemde bu istiladan kaynaklı, Anadolu'dan Rumeli'ye büyük bir göç dalgası yaşandığını ve bu göçler neticesinde Trakya, Doğu Bulgaristan, Meriç vadisi ve Dobruca'da hızla Türk nüfusunun arttığını belirtmektedir. İnalçık, XVI. yüzyıldaki tahrir defterleri incelendiğinde bu bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun Türk nüfusu olduğunu da ekler.⁶⁶⁸

Kaynaklarda maalesef Filibe'ye göç eden Tatarların kaç hane olduğu ve Filibe'nin hangi bölgelerine yerleştirildikleri ile alakalı bir bilgi yoktur.

Yıldırım Bayezid'in oğlu Çelebi Mehmed döneminde de Anadolu'dan Filibe şehrine göçler devam etmiştir. Samsun'da bulunan Tatarların Filibe'ye göç ettirilmesini Aşıkpaşazade şöyle anlatır; *“İskilib'e gelicek anda mübâлага Tatar evlerin gördi. Sordı kim: ‘Hay bu evler ne evlerdür ve kimündür?’ didi. Eyitdiler: !Minnet Beg'ündür’ didiler. Ve eyitdiler: ‘Tatar Samakavoglu [Sarnakaroglu] düğün eyledi, anun düğünine vardı’ didiler. Sultan Muhammed döndi, Bâyezîd Paşa'ya eydür: ‘Temür bu vilâyetden Tatarı alub gitdi didilerdi, ya bu vilâyetde bunlanun begleri düğün eyler, biribirine varurlar gelürler irniş. Benüm seferümde bile bulırnazlar. Bunları sürüb Rûmili'ne geçürmek gerek’ didi. Minnet Beg'i okutdı, andan sonra bunların cemî'sini sürüb Filibe yöresine geçürdiler. Konuş hisârının yanına yurd gösterdiler”*.⁶⁶⁹

Fatih Sultan Mehmet döneminde göç hareketi tek yönlü olmayıp, Anadolu'dan Filibe'ye ve Filibe'den de İstanbul'a doğru çift yönlü bir göç yaşanmıştır. II. Mehmed döneminde Sinop, İsfendiyaroglu İsmail Bey'den alınmış ve İsmail Bey ile ailesi

⁶⁶⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, s. 211, 212.

⁶⁶⁷ M. Tayyip Gökbilgin, Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, s. 26, 87.

⁶⁶⁸ İnalçık Halil, Doğu Batı Makaleleri II, s. 116.

⁶⁶⁹ Aşıkpaşazade, s. 425; Anonim, s. 57; Anonim Osmanlı Kroniği, s. 59; Hadîdî, s. 139.

Yenişehir'e yerleştirilmiştir. Fatih Sultan Mehmed, İsmail Bey'in abisi Kızıl Ahmed'in Uzun Hasan'a sığınmasından dolayı İsmail Bey'in de Uzun Hasan'a sığınabileceği endişesiyle onu Filibe şehrine yerleştirmiştir.⁶⁷⁰

Oruç Bey ve Konstantin Mihailoviç, eserlerinde İsmail Bey'in maiyeti ile Filibe'ye yerleştirildiğini belirtmektedirler.⁶⁷¹

Machiel Kiel, İsfendiyaroğullarından İsmail Bey'in 1461-1479 yılları arasında Filibe'de kendi mülkü olan Markovo köyünün bulunduğunu söylemektedir.⁶⁷²

Osmanlıların Anadolu'daki önemli beyleri aileleri ile sürgün etmelerinde soy ve toprak bakımından asil olan bu zümreleri kendilerine ait farklı bir bölgeye göç ettirerek Anadolu'daki bağlarını koparmak, Anadolu'da zararlı faaliyetlerde bulunmasını önleyerek merkezi otoriteyi kuvvetlendirmek istemesi de etkili olmuştur. Bu beylere Balkanlarda dirlik ya da tımar verilerek, hudut boylarında önemli vazifelere getirilip askeri ve idari alanlarda bunlardan faydalanmak istenilmiştir.⁶⁷³

Kritovulos, İstanbul'un fethinden önce ve fethinden sonra İstanbul'dan Filibe, Edirne, Gelibolu gibi şehirlere yerli halkın göç ettiğini belirtmektedir. Ona göre bu şehirlere yerleşen nüfus, ilim ve fen erbabından, meziyet sahibi kimselerden oluşmakta ve kısa sürede büyük servetler edinmişlerdir. Kritovulos ayrıca, II. Mehmed'in İstanbul'un fethinden sonra bu kişileri yeniden şehre naklettirerek onların geçimlerini temin etmek amacıyla ihtiyaç duyduğu her türlü imkânı sağladığını ve konutlar tahsis ettiğini ifade etmektedir.⁶⁷⁴

Kritovulos'un aktarımından anlaşıldığı üzere, Fatih nitelikli insanları İstanbul'a çekme politikası, şehrin yeniden imarı ve kültür merkezi haline getirilmesi açısından önemli olmuştur. Filibe'den gerçekleşen nüfus hareketleri ise bölgedeki demografik yapıyı değiştirmemiş, sadece Gayrimüslim nüfus oranında azalma, Türk ve Tatar nüfusun oranının artmasına neden olmuştur.

⁶⁷⁰ Aşıkpaşaoğlu, s. 510-512; Hadîdî, s. 240.

⁶⁷¹ Oruç Beğ, s. 116.

⁶⁷² Machiel Kiel, "Filibe", s. 80.

⁶⁷³ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", s. 214.

⁶⁷⁴ Kritovulos, s. 165, 166.

Osmanlıların Filibe topraklarına Menteşe'den getirdikleri nüfusu da iskân ettiği ⁶⁷⁵ ve “*Menteşelü*” adı, Filibe kazasında 1489/1490 tarihli mufassal tahrir defterlerinde görülmektedir. Köyün bir diğer adı da Naldöken'dir. Burada Menteşelü, Menteşe yörüğü ve Naldöken yörükleri arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Filibe'de bunun dışında Menteşelü Köyü, Demircili ve Filibe'nin Çepine nahiyesine bağlı Menteşelü Obası yer alır. Filibe'deki bu üç köyde yörük olması ve bunların Anadolu kökenli olması bakımından ortaktır. Bunların dışında Filibe'ye bağlı olan Tatar Pazarı'nda Menteşelü Köyü bulunmaktadır fakat bu köy 1519 yılında boşalmıştır. ⁶⁷⁶ Filibe'deki kimi köy isimleri dikkat çekmektedir. Bu köy isimlerine bakıldığında Anadolu'da var olan yer isimleridir. XV-XVI. yüzyılda Filibe'de yer alan bazı köy isimleri şunlardır:

Köy adı	Osmanlı döneminde bağlı olduğu kaza veya nahiye	Şimdiki adı	Bağlı olduğu il, ilçe
Aydınlu	Filibe	İsprenrihovo	Pazarcık/ Bratsigovo
Hamitli	Filibe	İvan Vazovo	Plovdiv, Karlova
Karesili	Filibe/Tatar Pazarı	Tespit edilememiştir.	
Kuru Hamitli	Filibe	Suhozem	Plovdiv, Kaloyan
Menteşelü	Filibe	Kaybolmuştur.	
Menteşelü	Filibe/Göpsu	Marina Pole	Plovdiv, Karlovo
Menteşelü Obası	Filibe/Çepine nahiyesi	Tespit edilememiştir.	
Menteşelü/Demircili	Filibe	Kovaçevo	Pazarcık
Menteşelü/Naldöken	Filibe	Kovaç	Stara Zagora/Radnevo
Saruhanbeyli	Filibe/Tatar Pazarı	Septemvri	Plovdiv/Septemvri
Saruhanbeyli Nahiyesi	Filibe/Tatar Pazarı		Plovdiv, Pazarcık ⁶⁷⁷

1485 yılında Filibe'ye gelen 2 hanenin Anadolu'lu, 1'er hanenin Acem, Avratalanlı, Semendrelili ve Bergamalı; 1570 yılında 10 hanenin Anadolu'lu ve 1 hanenin Gümölcüneli olduğu görülmektedir. ⁶⁷⁸

⁶⁷⁵ M. Münir Aktepe, “XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt X, 1953, (Aralık 2025), s. 307.

⁶⁷⁶ Ayşe Kayapınar, “Anadolu'dan Balkanlara Yapılan İskânın Özellikleri: Bulgaristan Örneği”, s. 13.

⁶⁷⁷ Ayşe Kayapınar, “Anadolu'dan Balkanlara Yapılan İskânın Özellikleri: Bulgaristan Örneği”, s. 14, 15.

⁶⁷⁸ İlhan Şahin, “XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu”, s. 254.

Rumeli'nin şenlendirilmesinde etkin rol oynayan yörüklerden olan Naldöken yörükleri XV. asrın birinci yarısından itibaren bölgeye yerleşmiş ve özellikle ordu hizmetlerinde görev almışlardır. Naldöken yörükleri Bulgaristan'ın hemen hemen her bölgesinde görülmektedir ve sayıları giderek artmıştır. Filibe'de 1543'te 46 ocak bulunurken 1585'te 48 ocağa çıkmıştır. Ancak, 1596'da 44, 1601'de 43'e ve 1608'de ise 21 ocağa kadar düşmüştür. Naldöken yörükleri Tatar Pazarı'nda ise 1543'te 19 ocak, 1566'da 17 ocak, 1585'te 17 ocak, 1597'de 12 ocak, 1602'de 12 ocak, 1609'da 4 ocak şeklide kaydedilmiştir.⁶⁷⁹ Naldöken yörüklerinin sayısının azalmasında Osmanlı'nın başka bir Rumeli topraklarına zorunlu göçü, salgın bir hastalık, doğal bir afet, siyasi olaylar etkin olmuş olabilir.

Rumeli'de bulunan Selanik Yörükleri 1543'te Filibe'de 10, Tatarpazarı'nda 7 Ocak; 1566'da Ofçabolı yörükleri ise Tatarpazarında 1, Filibe'de 1 Ocak şeklindedir.⁶⁸⁰

Filibe'nin nüfusu XV. yüzyılın sonunda yaklaşık 5.000'dir. Sofya, Paşa Sancağı olduktan sonra bu durum Filibe'yi olumsuz etkilemiştir. Belli bir müddet sonra Filibe tekrar gelişmeye başlamıştır.⁶⁸¹

Klasik dönemde Osmanlı'nın bir kazası olan Filibe'nin nüfusu hakkında bilgi edinmede tahrir defterleri önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Şehrin bilinen ilk tahriri olan 1489 tarihli tahrir defterinde mahalle sayısının yirmi altısı Müslüman, dördü Gayrimüslim, biri çingene olmak üzere toplam otuz bir mahallesi bulunmaktadır.⁶⁸² İlhan Şahin'e göre, bu mahallelerde toplam 918 hane ve 105 bekâr bulunmaktadır. Bu nüfusun %86'sı (tahmini 4000'e yakın) Türklerden, %10'u (tahmini 450 yakın) Gayrimüslim nüfus, geri kalanını ise Çingene nüfusu oluşturmaktadır.⁶⁸³ Machiel Kiel'e göre ise, XV. yüzyılın son çeyreğinde Filibe'de %2,5'i mühtedi yerli halktan oluşan 796 Müslüman hane, 78 Hristiyan (Rum) hane ve 33 Çingene hanesinin bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁸⁴ Bu verilere göre tahmini Müslüman nüfus 3.980, Gayrimüslim nüfus 390, Çingene nüfus 155 civarında olup toplam nüfus 4.535 civarındadır.

⁶⁷⁹ M. Tayyib Gökbilgin, Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, s. 55, 56.

⁶⁸⁰ M. Tayyib Gökbilgin, Rumeli'de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, s. 57, 58.

⁶⁸¹ Mehmed Bulut- Mehmed Tuğrul, "Osmanlı Dönemi Rumeli Vakıfları ve Şehirleşme: Prizen ve Filibe Örneği", s. 689.

⁶⁸² Karta Nurullah, XVI. Yüzyılda Filibe Kazası, s. 36, 37.

⁶⁸³ İlhan Şahin, "XV. ve XVI. Yüzyılda Soya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", s. 251.

⁶⁸⁴ Machiel Kiel, "Filibe", s. 80.

İlhan Şahin, 1516 yılı tahrir defterine dayanarak şehirde tahminen 4.500 Türk, 500 Gayrimüslim, 160 Yahudi ve 175 çingene yaşadığını belirtir. Bu nüfusların toplamının 5000 ile 5500 kişi arasında olduğunu ve nüfusun % 85'ini Türk, % 15'ini diğer uluslardan meydana geldiğini ifade etmektedir.⁶⁸⁵ Turan Gökçe ise Filibe'de 1516'da 1265 hane bulunduğunu belirtmektedir.⁶⁸⁶ Turan Gökçe'nin bu verisine göre Filibe'de tahmini 6.325 civarında kişi yaşamaktadır. İlhan Şahin, 1489 ile 1516 tarihli tahrir defterini karşılaştırdığımızda 27 yılda Filibe'de Müslüman ve Gayrimüslim nüfusun olağan bir şekilde arttığını ve bu artışın % 10 oranında olduğunu açıklar.⁶⁸⁷ Turan Gökçe ise Filibe'de %22.70 oranında bir artış yaşanarak nüfusun 5.381'e yükseldiğini belirtir.⁶⁸⁸ 1516 tahrir defterinde dikkat çeken taraf ise Filibe'de şimdiye kadar Yahudi nüfus kayıtlarda yok iken Yahudi nüfusun kayıtlarda olmasıdır.

1520 tarihli tahrir defterinde ise yirmi dokuz Müslüman, dört Gayrimüslim, bir Yahudi ve bir Çingene olmak üzere toplam otuz beş mahalleden oluşmaktadır.⁶⁸⁹ 1489'dan 1520 yılına kadar geçen sürede Filibe'de Müslüman mahalle sayısı üç adet arttığı görülmektedir. Bu dönemde yeni Müslüman mahallelerin eklenmiş olması, şehre dışarıdan göçlerin devam ettiğini düşündürmektedir. Dikkat çekici diğer bir husus ise 1489 tarihli kayıtlarda Yahudi mahallesinin bulunmamasına karşın, 1520 tahrir defterinde bir Yahudi mahallesinden söz edilmesidir.

1530 yılında yapılan tahrir defterine göre veriler şu şekildedir;

Filibe merkezde 29 Müslüman mahalle, 4 Gayrimüslim mahalle olmak üzere 33 mahalleden oluşup, 1 Yahudi ile 1 Çingene cemaati bulunmaktadır. Merkezde 609 Müslüman hane, 26 mücerred; 33 Yahudi hanesi, 1 mücerred; 33 Çingene hane, 1 mücerred; 1 hatib; 3 imam; 2 müezzin; 5 muhassıl; 14 çeltükciyân; 1 yamak-ı yörük kayıt altına alınmıştır.⁶⁹⁰ Vergi toplanan Filibe'nin taşraları ise şu şekilde kayıt altına alınmıştır;

⁶⁸⁵ İlhan Şahin, "XV. ve XVI. Yüzyılda Soya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", s. 251.

⁶⁸⁶ Turan Gökçe, "1695 Tarihli Mufasssal Avârız Defterine Göre Filibe Kazâsında Nüfus ve Yerleşme Düzeni", **Tarih İnceleme Dergisi**, Cilt XXII, Sayı 2, Aralık 2007, s. 58.

⁶⁸⁷ İlhan Şahin, "XV. ve XVI. Yüzyılda Soya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", s. 252.

⁶⁸⁸ Turan Gökçe, s. 58.

⁶⁸⁹ Nurullah Karta, XVI. Yüzyılda Filibe Kazası, s. 36, 37.

⁶⁹⁰ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, s. 51.

Hâss-ı Padişah'ta 11 köy, 1 mezra, 1 çiftlik bulunmakta olup bu yerlerde 68 Müslüman Hane, 11 Mücerred-i Müslüman; 257 Hristiyan hane, 11 Mücerred-i gebrân, 5 bîve; 7 Keşişân, nefer; 8 Kıbtîyân, gebr; 140 Derbendciyân (138 Hristiyan hane, 2 bîve) bulunmaktadır. Hâss- ı İbrahim Paşa'da 10 köy bulunmakta olup bu köylerde 12 Müslüman Hane, 1 Mücerred; 483 Hristiyan hane, 45 mücerred, 4 bîve bulunmaktadır. Burada tahmini Müslüman nüfus 61, Hristiyan nüfus 2.464 civarındadır. Hâss-ı Ayas Paşa'da 7 köy kayıtlı olup bu köylerde 9 Müslüman hane; 321 Hristiyan hane, 37 mücerred, 12 bîve bulunmaktadır. Bu verilere göre bu 7 köyde tahmini Müslüman nüfus 45; Hristiyan nüfus 1.654 civarındadır. Hâss-ı Kasım Paşa'da 2 köy kayıt bulunmakta olup bu köylerde 18 Müslüman hane, 6 mücerred; 32 Gayrimüslim hane; 2 Müsellemân kayıt altına alınmıştır. Bu verilere göre bu köylerde tahmini Müslüman nüfus 69, Hristiyan nüfus 160 civarındadır. Hâss-ı Mevlânâ Kâdî-'asker-i Vilâyet-i Anadolu'da 2 tane köy bulunmakta olup bu köylerde 46 Gayrimüslim hane, 10 mücerred ve 4 bîve kayıtlıdır. Buna göre bu köylerde tahmini Gayrimüslim nüfus 244 civarındadır. Tîmâr'da 158 köy, 10 mezra, 1 çiftlik, 3 cemaat kayıtlıdır. Bu yerlerde 7 imam; 3 müflis, 1 a'mâ; 1.309 Müslüman hane; 220 mücerred; 1.654 Gayrimüslim hane, 163 mücerred, 61 bîve; 572 yağcı, eşkünci, akıncı, yamak; 13 mücerred; 1 sipahizade; 15 hane-i bâzdârân Müslüman; 697 çeltükçiyân (626 hane, 31 mücerred, 40 nefer); 4 çakır yuvacısı; 1 muhassıl; 4 hane hâric; 2 mücerred; 5 yörük hanesi; 2 mücerred; 6 korucuyân; 7 Çingene, nefer; 312 zevâ'id-i voynugân-ı gebrân; 51 yamak-ı voynugân-gebrân; 8 gıymân mâdeyân; 59 yamak-ı yörük (38 hane, 21 mücerred), 3 küreci; 1 sırcı (hasırcı); 175 mu'âfân; 23 Hristiyan hane, 6 mücerred, 8 gebrân-ı gılmân-ı yund, 14 müselleme, nefer; 123 derbendciyân (86 Hristiyan hane, 37 mücerred) bulunmaktadır. Tîmâr- Doğancıyân ve Atmacacıyân'da 3 köy ve 1 tane terk edilmiş köy, 6 cemaat, 4 mezar, 3 çiftlik bulunmaktadır. Bu yerlerde 35 Müslüman hane, 3 Müslüman mücerred; 6 yağcı ve yamak; 21 çeltükciyân; 105 cemaati bâzdârân kayıtlıdır. Evkâf ve Emlâk'ta 19 vakf ve emlâk arazi, 45 köy, 4 çiftlik bulunmaktadır. Bu yerlerde 125 mâdeyân, re's; 183 gâvmişân, re's; 1.236 Müslüman Hane, 228 Mücerred; 2.038 Gayrimüslim hane, 224 mücerred, 37 bîve; 55 yağcı, akıncı ve yamak; 18 yamak-ı mücerred; 4 hane-i vakf; Gılmân Paşa, 3 Baştine, 14 hane, 1 mücerred, 28 nefer; Çingene (90 Müslüman hane, 152 Hristiyan hane, 19 mücerred); 7 gılmân-ı vakf; 10 Hristiyan ulakçı; 9 Keşişân, nefer; 9 veledân-ı sâhibi-i vakf; 1 koruyucu; 448 mu'âfân (14 hizmetkârân-ı mâdeyân, 4

koruyucu, 7 mücerred, 370 Hristiyan hane, 52 mücerred, 1 bîve) kayıt altına alınmıştır.
691

İlhan Şahin, 1530 tahririne göre Filibe’de tahmini 4.000 kişi bulunduğunu bunun 3.500’e yakını Türk olup geri kalanın ise Hristiyan, Yahudi ve Çingenelerden oluştuğunu belirtir. Aynı zamanda şehrin Türk nüfusunda % 20’ye yakın bir düşüş olduğunu, bu düşüşün nedeninin bilinmediğinin bunun salgın bir hastalık veya doğal bir afetten kaynaklanabileceğini ifade eder.⁶⁹²

1552 yılındaki cizye defterine göre Filibe’de 8.014 hane, 1571 yılındaki cizye defterine göre ise 3.804 hane bulunmaktadır.⁶⁹³ 1552 yılındaki veriye göre tahmini 40.070, 1571 yılındaki vergiye göre ise tahmini 19.020 kişi bulunmaktadır. Bu iki cizye defterini karşılaştırdığımızda 19 yılda Filibe’deki hane sayısında çok ciddi bir düşüş vardır. Bunun nedeni salgın bir hastalık, siyasi bir olay, doğal bir afet veya devletin bölgede yaşayan insanları zorunlu göçe tabi tutması olmalıdır.

1568 tahrir defterinde 33 Müslüman, 5 Gayrimüslim, 1 çingene, 1 Yahudi ve Filibe’ye hariçten gelen Haymane cemaati olmak üzere toplam kırk bir mahalle bulunmaktadır.⁶⁹⁴ 1568’de İspanya’dan geldikleri belirtilen 54 Yahudi ailesi de şehirde yaşamaktadır.⁶⁹⁵ Şehirdeki Müslüman nüfusun % 4.6’sını yerli halktandır.⁶⁹⁶ 1530 ile 1568 tahrir defterine karşılaştırdığımızda, Filibe’de Müslümanlara ait mahallenin sayısının dört yeni mahallenin eklenmesi ile arttığı; buna karşılık Gayrimüslim mahalle sayısının iki yeni mahalleyle sekize yükseldiği görülmektedir. 1530’dan sonra şehirde hem Müslüman hem de Gayrimüslim nüfusta artışı yaşanmış, bu artış mahalle sayısındaki çoğalmaya da yansımıştır. Bu dönemde dikkat çeken bir diğer husus ise İspanya’dan gelen Yahudi nüfusundaki artıştır.

Filibe nüfusunda 1530-1570 dönemde %22.70 ile %0.42 arasında düşüş görülmektedir.⁶⁹⁷ İlhan Şahin, 1570 tarihli tahrir defterinde şehrin toplam tahmini

⁶⁹¹ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, s. 51-52; Tahmini nüfus hesaplamaları defterdeki verilerden hareketle tarafımızdan yapılmıştır.

⁶⁹² İlhan Şahin, “XV. ve XVI. Yüzyılda Soya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı’nın Nüfus ve İskân Durumu”, s. 252.

⁶⁹³ Doğan Yörük, s. 646.

⁶⁹⁴ Nurullah Karta, XVI. Yüzyılda Filibe Kazası, s. 37.

⁶⁹⁵ Machiel Kiel, “Filibe”, s. 80.

⁶⁹⁶ Machiel Kiel, “Filibe”, s. 81.

⁶⁹⁷ Turan Gökçe, s. 58.

nüfusunu 4000 ile 4500 arası olduğunu belirtmektedir. Bu nüfusun yaklaşık 3500 kadarı Müslüman, 500'e yakını Gayrimüslim, geri kalanının ise Yahudi ve Çingene nüfustan oluştuğunu ifade etmektedir.⁶⁹⁸ Turan Gökçe ise 1570 yılında Filibe'de 944 hane olduğunu belirtmektedir. Bu veriye göre Filibe'nin tahmini nüfusu 4.720 civarındadır. Bu iki araştırmacının verilerine bakıldığında birbiri ile tutarlı olduğu görülmektedir. 1570 yılında Filibe nüfusunda % 18.53'lük bir artış olmuştur.⁶⁹⁹

16. asırda bölgeye gelen Polonyalı Simeon'un şehirde 100 hane Ermeni'nin ve bir tane papazın bulunduğunu aktarmaktadır.⁷⁰⁰ Dönemin tahrir defterlerinde Ermeni nüfusu ile ilgili bir bilgi yer almaz iken 1043 (1633-34) tarihli Cizye defterinde 213 Hristiyan hanenin yanında 68 hane Ermeni tüccar ve tekstil üreticilerinden bahsedilmektedir.⁷⁰¹ Polonyalı Simeon'un seyahatnamesinde bahsettiği Ermeni nüfusunun bölgede ticaret için bulunan veya Osmanlı tarafından yerleştirilen nüfus olma olasılığı bulunmaktadır.

Filibe'de Hristiyan nüfus zamanla artmış göstermiştir. XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait iki cizye defterinde şehrin nüfusu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. 1652 tarihli bu kayıta Filibe'de 310 Ortodoks Hristiyan, 75 Ermeni ve 16 Yahudi ailesi bulunmaktadır. XVIII. yüzyıldan itibaren şehirdeki Müslüman nüfus azalırken Gayrimüslim nüfusta artış yaşanmıştır.⁷⁰²

Tatar Pazarı ile ilgili ilk kayıt olan H. 877 (M.1472) tarihli deftere bakıldığında nüfusun tamamı Müslüman olan 105 haneden oluşan bir yerleşim yeridir.⁷⁰³ Hane sayısına bakarak tahmini olarak burada 525 civarında kişi yaşamaktadır. Dikkat çeken husus, söz konusu yerleşimde bu tarihte herhangi bir Gayrimüslim nüfusun bulunmamasıdır. Bu durum, Filibe'nin başlangıçta Türkler tarafından iskân edildiğinin önemli bir göstergesidir. 1516 tarihinde Tatar Pazarı olarak bilinen nahiyenin merkezi Saruhan İli olarak kaydedilmektedir.⁷⁰⁴ Bu bilgi, Tatar Pazarı'na Batı Anadolu'nun

⁶⁹⁸ İlhan Şahin, "XV. ve XVI. Yüzyılda Soya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", s. 252.

⁶⁹⁹ Turan Gökçe, s. 58.

⁷⁰⁰ Polonyalı Simeon, **Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye**, (çev. Hrand D. Andreasyan), Kesit Yayınları, İstanbul 2007, s. 38.

⁷⁰¹ Machiel Kiel, "Filibe", s. 80.

⁷⁰² Machiel Kiel, "Filibe", s. 80, 81.

⁷⁰³ Machiel Kiel-Grigor Boykov, "Tatar Pazarı", **DİA**, Cilt XL, İstanbul 2011, s. 170.

⁷⁰⁴ İlhan Şahin, "XV. ve XVI. Yüzyılda Soya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", s. 250; M. Akif Erdoğan, s. 3.

Saruhan ilinden de nüfusun taşındığı ihtimalini güçlendirmekte ve yerleşimin adının buradan geldiğini düşündürmektedir. 1516 tarihinden sonraki tahrirlerde Tatar Pazarı ismi ile anılır. 1516 tarihinde 168 hane, 28 bîve bulunmaktadır.⁷⁰⁵ Bu verilere göre Tatar Pazarı'nın tahmini nüfusu 868 civarındadır.

1530 tarihli tahrir defterine göre Tatar Pazarı'nda;

Tatar Pazarı merkezde 7 mahalle, 5 köy bulunmaktadır. Merkezde 215 Müslüman hane, 35 mücerred; 96 Hristiyan hane, 6 mücerred, 2 bîve; 112 çeltükçi; 50 yağcı, akıncı ve yamak; 5 müselleme ve voynuk; 2 İmam; 2 hatib; 2 müezzin; 1 müsta'id; 2 ehl-i berât; 1 fakîr-ül-hâl; 1 dooğancı bulunmaktadır.⁷⁰⁶ Tatar Pazarı'nın vergi toplanan taşralarında ise durum şu şekildedir;

Hâss-ı Mevlânâ Kâdî-'asker-i Vilâyet-i Rûm-ili'nde 6 köy bulunmaktadır. Bu köylerde 20 Müslüman hane, 6 mücerred; 479 Gayrimüslim hane, 62 mücerred; 9 bîve kayıtlıdır. Bu verilere göre tahmini Müslüman nüfus 106, Hristiyan nüfus 2.466 civarındadır. Tımar'da 67 köy, 2 mezra bulunmakta olup, bu köy ve mezralarda 1 imam; 568 Müslüman hane, 163 mücerred; 878 Gayrimüslim hane, 92 mücerred, 35 bîve; 247 eşkünci, yamak, yağcı, akıncı (2 akıncı, 4 doviçe); 11 mücerred, 6 voynuk; 334 çeltükciyân; 6 ulakçı; 9 veledân-ı çeltükci; 3 atmacacı; 7 yamak-ı yörük; 8 kıbtıyân; 294 derbendciyân (251 Gayrimüslim hane, 36 mücerred, 7 bîve) kayıtlıdır. Vakf'da 1 köy bulunmaktadır. Bu köyde 30 Müslüman hane, 8 mücerred, 49 çeltükciyân; 26 Gayrimüslim hane, 8 mücerred; 7 çingene, 9 mücerred kayıtlıdır.⁷⁰⁷

Bu verilere göre Tatar Pazarı'nda tahmini Müslüman 4.377, Gayrimüslim ise 7.609 civarındadır. 16. yüzyılın ortalarında buraya gelen Hans Dernschwam, burada sadece Türklerin oturduğunun ve Rum nüfusun bulunmadığını belirtmektedir.⁷⁰⁸ Hans Dernschwam'ın verdiği bilgi ile 1530 tarihli tahrir defterinde çelişki bulunmaktadır.

⁷⁰⁵ İlhan Şahin, "XV. ve XVI. Yüzyılda Soya-Filiba-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", s. 250, 252.

⁷⁰⁶ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, s. 52, 53.

⁷⁰⁷ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, s. 53; Tahmini nüfus hesaplamaları defterdeki verilerden hareketle tarafımızdan yapılmıştır.

⁷⁰⁸ Hans Dernschwam, s. 222.

1570 tarihli deftere göre ise Tatar Pazarı'nda 1100 ile 1200 arasında kişi bulunmaktadır. Bunun 1100 yakını Müslüman, 100'e yakını Gayrimüslim nüfustur.⁷⁰⁹

II. Bayezid'in Hicri 895 ve 898 tarihli vakfiyelere göre, Filibe'de dokuz köyü ve üç çeltik arığı mevcuttur. Köyler şunlardır: Tabanı Yassı (23 hane), Bayram Beyi (Hacı Nasuh -25 hane), Çullû Köyü (41 hane), Domalı (243 Hane), Soholve (Çırpılı Köyü-26 hane), Dokove (71 hane), Krayıslave (Şarlı Köyü-69 hane), Gırlova(İbrahim Bey Köyü-29 hane), Kozadrice (Demirci Köyü-Üsküdariyat 18 hane) olarak belirtilir.⁷¹⁰ Bu köylerdeki hane sayısı toplam 527 olup tahmini nüfus 2.635 civarındadır.

3.6. Filibe'nin Mahalleleri ve Kazaları

Osmanlılar aldığı yerleri çeşitli idari birimlere ayırmıştır. Filibe alınmasını müteakip kaza statüsünde bir idari birim olarak yer almıştır.⁷¹¹ Evliya Çelebi, Filibe'nin Rumeli eyaletine bağlı olup Sofya sancağı içerisinde yer aldığı belirtmekte⁷¹² olup, aynı doğrultuda XV. ve XVI. asırda Edirne ve Paşa Livası'nda da Filibe'nin Paşa Livasının sağ kolunda yer aldığı belirtilmektedir.⁷¹³

Filibe, 1530 tarihli tahrir defterinde Paşa Livasının (merkez Sofya) sağkolun bir kazası olarak kaydedilmiştir. 1530 tarihli tahrir defterine göre Paşa Livası sağkolunda şu kazalar yer almaktadır; Edirne Kazası, Dimetoka Kazası, Ferecik Kazası, Keşan Kazası, Kızılağaç Kazası, Zağra-i Eskihsar Kazası, İpsala Kazası, Filibe Kazası, Tatarpazarı Kazası, Samakov-ı İvlayçov Kazası, Üsküp Kazası, Kalkandelen Kazası, Kırçova Kazası, Manastır Kazası, Pirlepe Kazası, Köprülü Kazası.⁷¹⁴

Bu dönemde Filibe'ye bağlı Tatar Pazarı, bugün Bulgaristan sınırları içerisinde yer alıp, Pazardzikadı şehri adını taşımaktadır.⁷¹⁵

Giovanni Maria Angiolello, Tatar Pazarı'nın bir kasaba olduğunu ve dağın eteğinde kurulduğunu belirtmektedir.⁷¹⁶

⁷⁰⁹ İlhan Şahin, "XV. ve XVI. Yüzyılda Soya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", s. 252.

⁷¹⁰ M. Tayyip Gökbilgin, XV. ve XVI. Asırda Edirne ve Paşa Livası, s. 370.

⁷¹¹ Turan Gökçe, s. 54.

⁷¹² Evliya Çelebi, Cilt III-IV s. 296.

⁷¹³ M. Tayyip Gökbilgin, XV. ve XVI. Asırda Edirne ve Paşa Livası, s.71.

⁷¹⁴ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, s. 4, 5.

⁷¹⁵ Machiel Kiel-Grigor Boykov, "Tatar Pazarı", s. 170.

⁷¹⁶ Giovanni Maria Angiolello, s. 103.

Evliya Çelebi, bu şehrin Osmanlı döneminde Filibe'nin batısında yer aldığını, Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı İbrahim Paşa döneminde kasaba, 17. asırda ise Rumeli eyaleti topraklarında ve Filibe nazırı idaresindeki bir kaza olduğunu belirtmektedir. Evliya Çelebi, isminin Gazi Hüdevandigar döneminde buraya yerleştirilen Tatar nüfusundan geldiğini kaydetmektedir.⁷¹⁷

Ahmed Cevdet Paşa ise Çelebi Mehmed döneminde Samsun İskilip'teki Timur'un kalıntıları olan Tatarların bu dönemde Filibe'nin Tatar Pazarı denilen yere yerleştirildiğini nakletmektedir.⁷¹⁸

Araştırmacılar Machiel Kiel ile Grigor Boykov, şehrin II. Bayezid döneminde 1485 yılındaki Akkirman fethinden sonra kurulduğunu ve II. Bayezid'in şehre Tatar nüfusu getirip yerleştirdiği için bu adın verildiğini belirtmektedirler. Osmanlıların hangi dönemde burayı yerleşime açtığı net olmasa da ismini bölgeye yerleşen Tatar kabilesinden almış olmalıdır. Fakat Tatar Pazarı hakkındaki en eski kayıt H. 877 (M. 1472) yılına kadar iner.⁷¹⁹ Bu tarihte Osmanlı tahtında II. Mehmet bulunmaktadır. Bu durumda Tatar Pazarı II. Mehmed döneminde veya daha önceki bir dönemde kurulmuş olması muhtemeldir.

Filibe'de 1485 yılında 26 Müslüman, 4 Hristiyan mahallesi olmak üzere toplam 30 mahalle ve 1 Çingene cemaati yer almaktadır. 1520 tarihli tahrir defterine göre, 29 Müslüman, 4 Gayrimüslim, 1 Yahudi ve 1 Çingene olmak üzere toplam otuz beş mahalleden oluşmaktadır.⁷²⁰ 1530 tarihli tahrir defterinde ise 29 Müslüman mahalle, 4 Hristiyan mahalle, 1 Yahudi cemaati, 1 Çingene cemaati bulunmaktadır.⁷²¹ 1570 yılında 34 mahalle, 1595 yılında 36 mahalle yer almaktadır.⁷²² Evliya Çelebi, XVI. yüzyılda Filibe'de 23 Müslüman, 7 Gayrimüslim mahallenin bulunduğunu belirtir.⁷²³ XVII. yüzyılda ise Filibe'de yeni düzenlemeler yapıldığı için mahalle sayısında değişiklik olmuştur. Bu mahallelerden 27 Müslüman, 4 Hristiyan mahalle olup, 1 Ermeni cemaati yer almaktadır.⁷²⁴

⁷¹⁷ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 300, 302.

⁷¹⁸ Ahmed Cevdet, s. 396.

⁷¹⁹ Machiel Kiel-Grigor Boykov, "Tatar Pazarı", s. 170.

⁷²⁰ Nurullah Karta, XVI. Yüzyılda Filibe Kazası, s. 36, 37.

⁷²¹ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, s. 51.

⁷²² Turan Gökçe, s. 56.

⁷²³ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 296.

⁷²⁴ Turan Gökçe, s. 56.

Filibe kazasında yer alan Müslüman mahalle isimleri;

Musalli Mahallesi	Hacı Mesut Mahallesi
Hacı Davut Mahallesi	Hacı Ahmet Mahallesi
Çalık Hacı Mahallesi	Yakup Fakih Mahallesi
Cüneyt Fakih Mahallesi	Veled-i Şakiran Mahallesi
Bahşayış Aga Mahallesi	Hacı Ömer Mahallesi
Çukacı Sinan Mahallesi	Hisarlı Mahallesi
Hacı Sinan Mahallesi	Camii Kebir Mahallesi
İdris Hoca Mahallesi	Aslıhan Bey (Mescidi) Mahallesi
Kıraç Bey Tabii Alaca Mescidi Mahallesi	Hacı Bey b. Kasım Bey Mahallesi
Dabbağ Hisarı Mahallesi	Hoca Hüseyin Mahallesi
Ulakçıyan Mahallesi	Köprübaşı Mahallesi
Korucu Tabii Tataran Mahallesi	Hacı Ali Pazarbaşı Mahallesi
Hadım Ağa Mahallesi	Keçeçi İnbeyi Mahallesi ⁷²⁵

Filibe'deki Müslüman mahalleler Filibe kalesinin altında XV. ve XVI. yüzyılda yapılan cami ve mescitlerin etrafında kurulmuştur.⁷²⁶ Filibe'deki mahalle isimlerine bakarak Filibe'nin ekonomik, sosyal ve eğitim durumları hakkında önemli ipuçları vermektedir. Mahalle adlarının çoğunlukla kişi adlarından oluşması, Filibe mahallelerinin genellikle adı geçen şahısların öncülüğünde kurulduğunu göstermektedir. Kişilerin kullandığı unvanlar da sosyal statüleri hakkında değerlendirme yapılmasına imkân tanır. Birçok mahalle isminde “Hacı” unvanının bulunması dikkat çekicidir. Filibe halkı arasında hac ibadetini ifa edenlerin fazla olması, halkın ekonomik durumunun iyi olduğunu anlamamıza da imkân tanımaktadır. Filibe'de “Hoca ve Fıkıh” isimlerinde mahallelerin bulunması, halkın dini ve eğitim faaliyetlerine önem verdiğini göstermektedir. Aynı zamanda medrese, tekke, zaviye, darülkurra gibi yapıların da fazla olabileceğini bize gösterir. Korucu Tabii Tataran Mahallesi adı da bize buraya iskân olunan Tatarları hatırlatmaktadır. Dabbağ Hisarı Mahallesi ve Keçeçi İnbeyi Mahallesi adları ise halkın ekonomik uğraşları hakkında bilgi vermektedir.

Evliya Çelebi'de ise Müslüman mahalle isimleri şu şekilde kaydedilmiştir; Saat Mahallesi, Boztepe Mahallesi, Canbaztepe Mahallesi, Saray Mahallesi, Nöbet Mahallesi, Pınar Mahallesi, Gözcü Mahallesi, Valeli Mahallesi, Eski Cami Mahallesi, Şahabeddin Mahallesi, Karşıkasaba Mahallesi.⁷²⁷

⁷²⁵ Nurullah Karta, XVI. Yüzyılda Filibe Kazası, s. 39-51; Turan Gökçe, s. 59-61.

⁷²⁶ Machiel Kiel, Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 14.

⁷²⁷ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 296.

Filibe'deki Gayrimüslim mahalleleri şunlardır;

Hisariçi Mahallesi
Pazariçi Mahallesi
Bolad Mahallesi
İskolopçi Mahallesi
Çinganeyan Mahallesi
Koç Hüseyin Mahallesi
Cemaat-i Yahudiyan
Haymane Mahallesi ⁷²⁸

Hristiyan nüfus, Filibe'nin en eski yerleşim yerlerinde yaşamıştır. En büyük Gayrimüslim Mahallesi Hisariçi olup bu mahallede 33 hane bulunmaktadır.⁷²⁹ XVI. yüzyılda tahrir defterlerine kaydedilen dört mahalle ile Ermeni ve Yahudi mahallelerine "Balıkpazarı" ilave edilmiştir.⁷³⁰ Gayrimüslim mahallelerden Türkçe isim alan Koç Hüseyin Mahallesi, Çinganeyan Mahallesi, Haymane Mahallesi, Bolad Mahallesi Pazariçi Mahallesi, Hisariçi Mahallesi dikkat çekmektedir.

Evliya Çelebi, Filibe'de 7 adet Latin, Sırp, Bulgar, Yahudi ve Rum mahallesinin bulunduğunu, Frenk mahallesinin olmadığını belirtmektedir.⁷³¹

3.7. Filibe Şehrinin Mimari Eserleri

500 yıla yakın Osmanlı hâkimiyetinde kalan Bulgaristan topraklarında Osmanlılar burada da imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu imar faaliyetlerinde vakıfların önemi çok fazladır. Bulgaristan topraklarında 3.339 Osmanlı vakıf eseri inşa edilmiştir. Bunların 2.530'u cami, tekke ve zaviye gibi dini yapılar, 415'i mektep ve medrese gibi eğitim kurumları, 370'i han, hamam, çeşme ve köprü gibi sosyal yapılarıdır. Ömer Turan, Osmanlıların Filibe'deki XV. yüzyıldaki vakıflarını şu şekilde sıralar: 1470 yılında kurulan Rüstem Paşazade İskender Bey Vakfı, 1471 yılında kurulan İsfendiyaroğlu İsmail Bey Vakfı, 1500 yılında kurulan Sadrazam Çandarlı İbrahim Paşa Vakfı, 1501 yılında kurulan Vezir-i Azam Mustafa Paşa Vakfı.⁷³²

Mehmet Bulut ve Mehmet Tuğrul ise Vakıflar Genel Müdürlüğünün verilerine dayanarak Osmanlıların Filibe'de 28 tane vakfı bulunduğunu yazmaktadırlar. Bu vakıflar şunlardır; Ali Bey Bin Karlı Vakfı (1399), İsfendiyarzâde İsmail Bey Vakfı

⁷²⁸ Nurullah Karta, XVI. Yüzyılda Filibe Kazası, s. 51-53.

⁷²⁹ Machiel Kiel, Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 14.

⁷³⁰ Turan Gökçe, s. 57.

⁷³¹ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 296.

⁷³² Ömer Turan, s. 199, 203.

(1467), İskender Bey bin Abdurrahman bin Rüstem Paşa Vakfı (1471), Pîrî Mehmed Paşa Vakfı (1521), Hatice Hatun bint Mehmed Şah Çelebi Vakfı (1588), Zâl Mahmud Paşa Vakfı (1593), Şeyh İsmail Efendi bin Alaeddin Vakfı (1669), Meryem bint Hüseyin Vakfı (1672), Alime Hatun Bint Hüsyin Vakfı (1683), Şeyh Ömer Efendi bin Mustafa Vakfı (1699), Hacı Abdurrahman Efendi bin Yakub bin Süleyman Vakfı (1720), Mehmed Bey bin Ali Vakfı (1746), Hacı Mollazâde Mehmed Ağa bin Abdurrahman Vakfı (1749), Ali Ağa bin Mustafa ve Validesi Vakfı (1750), Hacı Osman Ağa bin Abdulfettah Vakfı (1751), Hacı Mehmed bin Mustafa Vakfı (1765), Şeyh Ömer Efendi bin Mustafa Vakfı (1780), Filibe Nazırı Seyyid Ömer Ağa bin Yusuf Vakfı (1783), Koru Ağası Hafız İsmail Ağa bin Abdullah Vakfı (1784), Rumeli Valisi Mehmed Hakkı Paşa Vakfı (1796), Şeyh Hasan Efendi ibn Hacı Ali Vakfı (1838), Molla Ali Efendi bin Ali Vakfı (1844), İzzet Bey bin Hüseyin Vakfı (1848). Nazife Hanım bint Halil bin Ahmed Bey Vakfı (1853), Emine Hanım ibnet Ahmed Bey Vakfı (1853), Hacı Mehmed Efendi bin Hüseyin Ağa Vakfı (1863), Hafız Osman Efendi ibn Mustafa Vakfı (1867).⁷³³

Mehmet Tuğrul, 1874 ve 1877 tarihli Edirne Vilayet Salnamesine göre Filibe’de 200’e yakın vakıf eseri bulunduğunu belirtmektedir.⁷³⁴ Filibe’deki vakıfların 23 tanesi dini hizmetler için, 5 tanesi tekke ve zaviyeler için, 13 tanesi kültürel hizmetler için kullanılmıştır.⁷³⁵

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nin, Ağustos 1992 tarihli fihristine göre Bulgaristan’da kurulmuş 370 vakıf üzerinde yapılan çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Bunların %69,7’si (258 adet) gayri-menkul, yani akar ve hayrat vakıfları, %25,6’sı (95 adet) ise para vakıflarıdır. Toplam 370 vakfın %88,1’i (326 adet) erkekler tarafından %11,8’i (44 adet) kadınlar tarafından yapılmıştır.⁷³⁶

⁷³³ Mehmet Bulut- Mehmet Tuğrul, “ *Osmanlı Dönemi Rumeli Vakıfları ve Şehirleşme: Prizren ve Filibe Örneği*”, s. 690-697.

⁷³⁴ Mehmet Tuğrul, *Osmanlı Dönemi Filibe Vakıfları*, s. 49.

⁷³⁵ Mehmet Bulut- Mehmet Tuğrul, “*Osmanlı Dönemi Rumeli Vakıfları ve Şehirleşme: Prizren ve Filibe Örneği*”, s. 697, 698.

⁷³⁶ Ömer Turan, s. 200.

Osmanlılar, fetih ettiği bölgelerde yapmış olduğu cami, mescit, kale gibi eserlerin etrafında kurulmuş ve büyümüştür. Filibe, Cuma caminin etrafında şekillenerek büyümüştür.⁷³⁷

Petar Mijatev, XX. yüzyılın ortalarında Bulgaristan topraklarını gezerek Osmanlı dönemine ait eserleri ve kitabeleri incelemiştir. P. Mijatev, Filibe şehrine de gelmiştir ve Filibe'nin eski Türk binaları ile anıtlarının Bulgaristan devletinin kurulması ile yıkılmaya başladığını, Filibe'de korunmakta olan Türk anıtlarının iki elin parmak sayısını geçmeyeceğini belirtmiştir. Mahalli müzelerde, taşınabilen kitabelerin saklandığını belirtip, bu kitabelerin hangi esere ait olduğu, nerede bulunduğunun bilinmediğini ve kitabe metninden bunun çıkartılamayacağını bildirmektedir.⁷³⁸

3.7.1. Camiler

Osmanlı Devlet'i, Filibe'ye yerleştirdiği Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak için dini yapılar inşa etmiştir. Osmanlılar Hristiyan bir beldeyi fethettiğinde şehirdeki kiliselerin bir kısmını camiye çevirmiştir. Bu geleneğin *Gazavât-ı Sultân Murâd*'a göre Filibe'de de uygulandığını görmekteyiz.⁷³⁹ Ancak hangi kilise ve manastırın camiye çevrildiği hakkında bir bilgi verilmemektedir. Filibe'de yapılan 17 cami, 4 mescit, 5 tekke vakıflar tarafından yapılmıştır.⁷⁴⁰ 1530 tahrir defterine göre Filibe'de 3 cami, 10 mescit; Tatar Pazarı'nda 2 cami, 3 mescit yer almaktadır.⁷⁴¹ XVII. yüzyılda Filibe'ye gelen Evliya Çelebi, 53 tane mihrap ibadet yeri olduğunu bildirir.⁷⁴²

3.7.1.1. Cuma Cami

Kayıtlarda "Cam-i Kebir" olarak geçen bu yapının evlafdaki kaydı "*Cam-i Filibe Cami-i Şerif an mülhakat-ı merhum ve mağfurun leh, Sultan Murad Han tâbeserâhu der Edirne*" şeklindedir.⁷⁴³ Cami-i Kebir, Muradiye Camisi veya Ulu Cami adıyla da bilinmektedir.⁷⁴⁴ Caminin yapılış dönemi ile ilgili farklı görüşler

⁷³⁷ Mehmet Bulut-MehmeTuğrul, "*Osmanlı Dönemi Rumeli Vakıfları ve Şehirleşme: Prizren ve Filibe Örneği*", s. 689.

⁷³⁸ Petar Mijatev, s. 299.

⁷³⁹ Halil İnalıcık-Mevlûd Oğuz, *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân*, s. 2, 3.

⁷⁴⁰ Mehmet Bulut-Mehmet Tuğrul, "*Osmanlı Dönemi Rumeli Vakıfları ve Şehirleşme: Prizren ve Filibe Örneği*", s. 697.

⁷⁴¹ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, s. 52, 53.

⁷⁴² Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 298.

⁷⁴³ Nurullah Karta, XVI. Yüzyılda Filibe Kazası, s. 104.

⁷⁴⁴ Hüseyin Memişoğlu, s. 43.

bulunmaktadır. Evliya Çelebi bu caminin I. Murad döneminde yapıldığını söyler.⁷⁴⁵ Evliya Çelebi'nin aksine araştırmacı Machiel Kiel 1425 yılı civarında⁷⁴⁶, Hüseyin Memişoğlu 1423 yılında caminin II. Murad döneminde yapıldığını belirtirler.⁷⁴⁷ Petar Mijatev ise bu caminin kapı sundurasının üstünde yer alan kitabeye göre, II. Murad döneminde 827/1423 yılında inşa edildiğini belirtir.⁷⁴⁸

Osmanlılarda yaygın olan bir husus, inşa edilen eserlerin kendine ait bir vâkıfının bulunmamasıdır. Cuma Cami de bu yapılardan birisi olup, Edirne'deki Muradiye Camii'nin masraflarını karşılamak için tesis edilen vakıftan yararlanılmıştır. Bu sebeple caminin inşa tarihini 1433-1436 yılları arasında olduğu düşünülmektedir.⁷⁴⁹

Cuma caminin mimarisi, dikdörtgen planlı, 30x40 metre ölçüsüyle Balkanların en büyük cami örneklerindendir.⁷⁵⁰ Evliya Çelebi cami hakkında şu bilgileri verir: *“Kargir yapı büyük kubbelerle bezenmiş ve caminin içi süslüdür. Mihrap ve minber eski usul olduğu için sanatlı değildir. Avizeleri yoktur. Sade ve güzel olup ruhaniyetli, aydınlık bir camidir. Kapıları üzerine tarih yazılmıştır. Kible kapısına altı ayak merdiven ile çıkılır. Sanat değeri yüksek bir minaresi vardır. Bütün kubbeleri mavi kurşunla kaplıdır. Vakıfları çoktur”*.⁷⁵¹

Caminin bazı kısımları deprem sırasında yıkılmıştır. 1758 yılında yapı I. Abdülhamid tarafından tamir edilmiş ve II. Murad kitabesi yerine I. Abdülhamid kitabesi yerleştirilmiştir. Bu kitabe Ulu Arif Mehmed Efendi tarafından yazılmıştır. 1818 yılında Filibe'de meydana gelen deprem sırasında tahrip olan ilk nakışlar Edirneli Seyyid Nakşibendi Mustafa Çelebi tarafından 1818-1819 yılında Osmanlı barok stilinde yeniden boyanmış olup halen bu halini korumaktadır. Caminin taş ve tuğladan yapılmış baklava şeklindeki süslemeleri olup minaresi ile dikkat çekmektedir.⁷⁵²

Bu cami Hicri 1199 (Miladi 1789) yılında tamir edilen caminin kitabesi şöyledir:

“Karîn-i rahmet-i Hak hazreti Sultan Murad,

⁷⁴⁵ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 298.

⁷⁴⁶ Machiel Kiel, “Filibe”, s. 80.

⁷⁴⁷ Hüseyin Memişoğlu, s. 43.

⁷⁴⁸ Petar Mijatev, s. 300.

⁷⁴⁹ Elif Hacıoğlu, s. 28.

⁷⁵⁰ Ömer Turan-Mehmet Zeki İbrahimgil, s. 170.

⁷⁵¹ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 298.

⁷⁵² Hüseyin Memişoğlu, s. 43, 44.

Bu Zîbâ ma'bed-i pür-nuru etmiş Filibe de bünyâd.

Olup ezmân müruruyla binası münhedim cümle

Yeniden kıldı ihyâ şehr-i iyâr-ı merkemet mutâd

İder tecdidi, arif, beyan tarih-i cevher-dâr.

Bu ra'nâ Câmii Abdülhamid Hân etti nev-âbâd

27 Şevval 1199 (Miladi 1787)".⁷⁵³



Filibe Hüdevandigar Cami Dışı⁷⁵⁴



Filibe Hüdevandigar Cami İçi⁷⁵⁵

⁷⁵³ Osman Kesikoğlu, **Bulgaristan'da Müslümanlar ve İslam Eserleri**, Hilal Yayınları, s. 31.

⁷⁵⁴ <https://www.tasyapi.com.tr/store/img/filibe-murat-hudavendigar-cuma-camii-restorasyonu-isi-8246-850x640.jpg>, (Erişim Tarihi, 26/05/2024).

3.7.1.2. İbni Kasım Cami-Bey Cami

Ekrem Hakkı Ayverdi, Filibe'nin Karacadağ Nahiyesinin Markova Köyünde, Bey-İbni Kasım Camii bulunduğunu açıklar. Ayverdi bu caminin Fatih döneminde Filibe'ye yerleştirilen İsfendiyaroglu İsmail Bey'in torunu, Kasım Bey'in oğlu Kaya Bey'in İbni Kasım veya Bey Camii ismi ile bir cami yaptırıldığını belirtmektedir.⁷⁵⁶ Machiel Kiel ise bu caminin İsfendiyarogullarından İsmail Bey tarafından Bey Camii adını alan iki kubbeli bir cami yaptırdığını ve bu caminin 1914 yılında Bulgaristan tarafından tahrip edildiğini ifade etmektedir.⁷⁵⁷ Bu cami günümüzde mevcut değildir.⁷⁵⁸ Machiel Kiel, İsmail Bey'in Bey Cami'nin yanı sıra iki mescit yaptırdığını da ekler.⁷⁵⁹

3.7.1.3. Karlızade Ali Bey Cami

Filibe'nin Karacadağ Nahiyesinin Şahin Köyünde Karlızade Ali Bey Camisi bulunmaktadır. Bu caminin ilk başta II. Bayezid döneminde vakfedilmiş olduğu düşünülmüştür. Daha sonra Yıldırım Bayezid döneminde vakfedildiği ortaya çıkmıştır. Ali Bey bu camiye köyün eteklerinde yaptırmıştır. Bu eser günümüzde mevcut değildir.⁷⁶⁰

3.7.1.4. İbni Rüstem Cami

Bu cami İbni Rüstem Mahallesinde mahalleye adını vermiş olan Rüstem Paşa'nın torunu İskender Bey bin Abdurrahman bin Rüstem Paşa bir cami yaptırarak 12 dükkân, 2 ev, tekrar 3 dükkân, Arkiyeciler Çarşısında 2 dükkân, 40 izbe, 26 haffaf dükkânı vakfedip, imama 10 akçe ayrıca 3 akçe vazife ile öğle namazından sonra, büyük babası Rüstem Paşa'ya 2 akça vazife ile kendi ruhuna ve öğleden sonra babası Abdurrahman Bey ruhuna Sûre-i Milk okunmasını şart koymuştur. Hatibe 2, sermahfil 1, müezzine 3 akçe cihet tayin etmekte, utekasından Yusuf'u hayatı boyunca müteveli nasbetmektedir. Ondan sonra imam müteveli olacaktır.⁷⁶¹

⁷⁵⁵ <https://www.canakkalekalem.com/images/habergaleri/2024/01/19346114941704193296.jpg>, (Erişim Tarihi, 26/05/2024).

⁷⁵⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserler, Cilt IV, s. 27, 33.

⁷⁵⁷ Machiel Kiel, "Filibe", s. 80.

⁷⁵⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, s. 242.

⁷⁵⁹ Machiel Kiel, "Filibe", s. 80.

⁷⁶⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt IV, s. 34.

⁷⁶¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt IV, s. 29.

Vakfiye tarihi Evâil-i Şevval 875 (Mart 1471 sonu)dur. Bu cami günümüzde harap ve metruktür.⁷⁶² Bu caminin vakfiye tarihine bakıldığında Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılmıştır.

3.7.1.5. Zağnos Paşa Cami

Fatih Sultan Mehmet'in ünlü vezirlerinden olan Zağnos Paşa'nın inşa ettirdiği bu caminin evkaf kayıtlarında ismi geçmektedir. Ancak bu vakfiyede vazifeliler yazılı olmamakla beraber caminin inşa tarihi de belli değildir. Eser günümüze kadar ulaşmamıştır.⁷⁶³

Çelebi Mehmed döneminde Konuş'a yerleştirilen Minnetoğlu Mehmet Bey, Konuş'a bir camii yaptırmış olup, günümüzde mevcut değildir. Fatih devrinde inşa olunan, Sarachâne ve yine Fatih döneminde Pazarcık'ta Kara Mustafa Paşa Camileri de günümüzde mevcut değildir.⁷⁶⁴

Filibe'nin merkez nahiyyelerinden Çeşnigir Karyesinde Yakup Çelebi Mescid'i bulunmaktadır. Bu mescidin I. Murad'ın oğlu Yakup Bey'in olma ihtimali yüksektir.⁷⁶⁵ Tatar Pazarcığında Cami-i Kebir, Kadı İshak Çelebi Cami ve bir mescit bulunmaktadır.⁷⁶⁶ Hans Dernschwam Tatar Pazarcığında bir mescidin bulunduğunu belirtmektedir.⁷⁶⁷

XIV. ve XV. yüzyılda Filibe'de yapılan camilerden Cuma ve İmaret Camileri hariç diğer camiler 1970 yılına kadar tahrip edilmiştir.⁷⁶⁸ 15. yy. da yapıp günümüze kadar ulaşabilen sadece bu iki cami kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Tatar Pazarcık'ta yaptırmış olduğu 22 camiden dokuzu yakılmış, beşi tamamen yıkılmış, yedisi değişik ölçüde tahrip edilerek 1880 yılına gelindiğinde sadece bir eser bırakılmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Tatar Pazarcık ve civar köylerdeki 182 cami ve medrese tamamen ortadan kaldırılmıştır.⁷⁶⁹ Osmanlıların bölgede yaptırmış olduğu yapıtların yıkılmasındaki amaç Osmanlıların bölgedeki izlerini ortadan kaldırılmak istenmesi etkili olmuştur.

⁷⁶² Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt IV, s. 29.

⁷⁶³ Nurullah Karta, XVI. Yüzyılda Filibe Kazası, s. 111.

⁷⁶⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, s. 213, 239, 245.

⁷⁶⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt IV, s. 32.

⁷⁶⁶ Machiel Kiel-Grigor Boykov, "Tatar Pazarı", s. 171.

⁷⁶⁷ Hans Dernschwam, s. 222.

⁷⁶⁸ Machiel Kiel, "Filibe", s. 80.

⁷⁶⁹ Ömer Turan, s. 204.

3.7.2. Külliye

Külliye kelimesi birden fazla anlama gelmektedir. Osmanlıca-Türkçe Lügat'ta birinci manası, "umûmilik, bütünlük", ikinci anlamı "çoklu, bolluk", üçüncü anlamı ise medreselere verilen addır.⁷⁷⁰

Külliye'deki yapıların tamamı Sultan II. Murad döneminde, Miladi 1444-45 yıllarında Şehabeddin Paşa tarafından yapılmıştır. Yapı içerisinde cami, türbe, imaret ve mektep bulunmaktadır. Şahabeddin Paşa Camisi, İmaret Camisi olarak da bilinip, külliye yapısı içerisinde inşa edilmiştir.⁷⁷¹

Şahabeddin Paşa Camii, 1250 metre kare alan üzerine yapılmıştır. Altı adet kubbesi bulunmaktadır.⁷⁷² Şahabüddin Paşa Camii'sini Evliya Çelebi şu şekilde anlatır: *"Çarşı içinde ve kalabalık bir yerde olmakla beraber gece gündüz cemaati vardır. Caminin içi çok sanatlıdır. Mihrap ve minberinin rengârenktir. Caminin yeşil çini ile yapılmış, uzun ve benzersiz şerefeli minaresi var. Kible kapısı üzerinde Celî yazı ile yazılmış tarih şudur: "Takabel yâ hadimülihsân". Ulucaminin avlusu vardır. Kubbeleri hep kurşunludur".*⁷⁷³

Cami 1970 yılında restore edilmiş ve komünist yönetimin yıkılmasından sonra ibadete açılmıştır.⁷⁷⁴ Ayverdi, günümüzde Bulgarların bu camiyi tamir etmeye başladığını belirtmektedir.⁷⁷⁵ Nurullah Karta ise günümüzde bu caminin metruk halde olup ibadete açık olmadığını ifade eder.⁷⁷⁶

Caminin kitabesi 1970'li yıllarda caminin onarım için yerinden sökülüştür.⁷⁷⁷ Yapım tarihi olan 1444-1445 tarihli kitabe ile II. Mahmud döneminde şair Sîret tarafından yazılan tamirat kitabesi (1834-1835) Filibe Arkeoloji Müzesinde sergilenmektedir.⁷⁷⁸

⁷⁷⁰ Ferit Devellioğlu, s. 534.

⁷⁷¹ Ömer Turan-Mehmet Zeki İbrahimgil, s. 175.

⁷⁷² Osman Kesikoğlu, s. 32.

⁷⁷³ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 289, 299.

⁷⁷⁴ Machiel Kiel, "Filibe", s. 80.

⁷⁷⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, s. 212.

⁷⁷⁶ Nurullah Karta, XVI. Yüzyılda Filibe Kazası, s. 109.

⁷⁷⁷ Machiel Kiel, Bulgaristna'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 16.

⁷⁷⁸ Machiel Kiel, "Filibe", s. 80.



Şahabeddin Paşa Cami Kitabesi⁷⁷⁹

Arapça Okunuşu:

“Emere binâ i hâzih-il imâret-il-âliyetti bimâ min devlet-i-ibn-üs-sultan es-Sultan Murad Han İbn-i-Sultan Mehmet Hân Halled-Allahü-mülkehü ila âhır-ı-z zaman “el-emir-ül-ümerâ elhac Şehâbeddin Paşa yessir-u-llahü fid-dareyni mi yeşa fi tarih: Tekabbel ya kadim-el-ihsan-Hicret-i Neveviyye”.

Türkçe Anlamı;

“Bu yüce imaretin inşasını devletlü Sultan Mehmet Hanın oğlu Sultan Murat Han zamanında hükümdarlığı daim olsun. Emürül-ümera Hacı Şahabeddin Paşa emretti. Allah iki cihanda dilediğini kolaylaştırsın. İhsanı ezelden beri bol olan, sen kabul et”.⁷⁸⁰



Şahabeddin Paşa Cami Tamir Kitabesi⁷⁸¹

⁷⁷⁹ <https://www.osmanli-eserleri.com/tema/genel/uploads/haberler/fotogaleri/%C5%9Eahabettin-Pa%C5%9Fa-%C4%B0maret-Camii-04.jpg>, (Erişim Tarihi 26/05/2024).

⁷⁸⁰ Nurullah Karta, XVI. Yüzyılda Filibe Kazası, s. 108.

Cami, Hicri 1230 (Miladi 1815) yılında tadilat görmüştür ve var olan kitabesinin yanına bir de tamir kitabesi eklenmiştir. Caminin tamir kitabesi şöyledir:

“Mekârim azmâyiş ü kadir-dâni ve hüner dâniş
Nevâ perdâz-ı himmet reşk sâz-ı bezm-i Çeşmidî
Cihangîr-i isâbet nâm u masnu eser âdet
Safâ-yı tîneti şermende eyler kurs-ı hurşidi.
O arâ-yı negûre, nazîr-i Ferhunde pîma kim
Nigâh-ı iltifâtı müsmir eyler çûbek ü bidi.
Mesih-âsâ olurdu cilvegâni âlem-i bâlâ
Pesend ettiydi sûri manevî-veş bâb-ı tecridi.
Zülâl-i niyveti şâdırevân-ı hayra câridir
Kıbâb-ı lütfuna kandil vaz’etmez mi mehi idi
Yine bir hayre tâb-endâz-ı cehd oldu ki ta mahşer
Kesilmez safha-i zikr-i eserden kilik-i takyidi.
Harabe müşrif olmuşken pezirâ-yı hitâm oldu
Bu câ-yı sad-şikef erkânın tamir u teşyidi.
Aceb hasbice himmet eyledi re’y-i savâbından
Ferah-yâb etti saf-beste olan erbâb-ı tevhidi
Görenler şimdi vâsıf-ı dil-nişînin itirâz eyler
ŞEHABEDDİNE kim bir şey değilmiş hüsn-i câvîdi (7)
Felek bu resmi seyretse binâ-yı üstüvarında
Verirdi destine telhis idüp menşur-i tedîdi
Görünce söyledim menkût ile tarihini, Siret
Bu âli ilticâgâhın mekemmeli bitti tecdidî.

⁷⁸¹ <https://www.osmanli-eserleri.com/tema/genel/uploads/haberler/fotogaleri/%C5%9Eahabettin-Pa%C5%9Fa-%C4%B0maret-Camii-03.jpg>, (Erişim Tarihi 26/05/2024).

Hicri 1230".⁷⁸²

Şehabeddin Paşa Cami'nin yanında bir imarethane de bulunmaktadır. Şahabeddin Paşa İmarethanesi için Evliya Çelebi, yol üzerinde gelip geçen, miskinlere, zengin ve fakirlere gece gündüz yemek verildiğini ifade eder.⁷⁸³ Bu imaretin, Malkara'da ve buraya tabi Gözsüz Doğan Köyü'nde vakıfları bulunmakta olup⁷⁸⁴ günümüze kadar ulaşmamıştır.⁷⁸⁵

Şahabeddin Paşa Camisinin, güneydoğusunda Şahabeddin Paşa'nın türbesi bulunmaktadır. Şahabeddin Paşa adına yaptırılan türbe 15. yüzyılda inşa edilmiştir. Sekizgen planlı olan türbenin içerisinde bir lahit bulunmaktadır.⁷⁸⁶ Ayverdi bu türbenin günümüze kadar ulaşmadığını bildirmektedir.⁷⁸⁷ Osman Kesikoğlu ise burada iki türbenin var olduğunu ve Şahabeddin Paşa türbesinin bunlardan biri olduğunu ifade etmektedir.⁷⁸⁸ Şahabeddin Paşa Külliyesi'nin içinde medrese de yer almaktadır. Bu medresenin yedi adet darü'l-kurra'sı bulunmaktadır.⁷⁸⁹ Bu medrese günümüze kadar ulaşmamıştır.⁷⁹⁰ Evliya Çelebi, Şahabüddin Paşa Hanı ve Meriç nehri kenarında Şehabeddin Paşa hamamının da yer aldığını bildirmektedir.⁷⁹¹



Filibe Şahabeddin Paşa Cami⁷⁹²

⁷⁸² Osman Kesikoğlu, s. 32, 33.

⁷⁸³ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 298, 299.

⁷⁸⁴ M. Tayyip Gökbiçgin, XV. ve XVI. Asırda Edirne ve Paşa Livası, s. 259.

⁷⁸⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, s. 212.

⁷⁸⁶ Ömer Turan-Mehmet Zeki İbrahimgil, s. 178.

⁷⁸⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, s. 212.

⁷⁸⁸ Osman Kesikoğlu, s. 32.

⁷⁸⁹ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 298.

⁷⁹⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, s. 212.

⁷⁹¹ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 298, 299.

⁷⁹² <https://www.osmanli-eserleri.com/tema/genel/uploads/haberler/%C5%9Eahabettin-Pa%C5%9Fa-%C4%B0aret-Camii-01.jpg>, (Erişim Tarihi, 26/05/2024).

3.7.3. Medreseler ve Mektepler

Osmanlı Devleti, eğitim öğretim amaçlı Filibe topraklarına medrese ve mektep inşa etmiştir. Evliya Çelebi, Filibe’de 70 tane mektep olduğunu ve her camide, her mahallede birer çocuk mektebinin olmasının zorunlu olduğunu belirtmektedir.⁷⁹³ Filibe’deki 5 medrese ve 4 mektep vakıflar tarafından yapılmıştır.⁷⁹⁴

Aşıkpaşazade ve Mehmed Neşri, Osmanlı veziri Kula Şahin’in Filibe’de bir medrese yaptırdığını ifade etmektedir.⁷⁹⁵ Evliya Çelebi, Filibe’deki medreseler hakkında bilgi verdiği medreselerden bir tanesi de Dede Mektebi olduğunu belirtmekte olup bu mektebin kapısında şu mısraların yazılı olduğunu belirtmektedir.

“Rûh-i kudsî kasd idüp târîh ana,
Didi tarîhin Bekir (Hayrûn Cemil).
Sene 893”.⁷⁹⁶

Hicri 893 tarihi Miladi 1488 yılına tekabül etmektedir. Bu tarihten hareketle söz konusu medresenin II. Bayezid döneminde inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Pazarcık’ta Kara Mustafa Paşa mektebi bulunmakta olup bu yapı günümüzde mevcut değildir.⁷⁹⁷ Evliya Çelebi’nin bildirdiğine göre bölgede Karagöz Paşa’nın da medresesi mevcuttur. Bu medrese Karagöz Mehmet Paşa tarafından yapılmıştır. Karagöz Mehmet Paşa, enderundan çıkma olup II. Bayezid’in hizmetinde bulunmuş bir devlet adamıdır.⁷⁹⁸

3.7.4. Hamamlar

Osmanlı Devleti halkın temizlik ihtiyacını karşılaması amacıyla Filibe’ye hamamlar yaptırmıştır. Evliya Çelebi, şehirde herkesin kullanımına açık sekiz tane hamam bulunduğunu ve ayrıca vilayet ayanına ait 165 kadar hususi hamamın mevcut olduğunu belirtir. Eserde geçen hamam isimleri şunlardır; Hünkâr Hamamı, Şahabeddin Paşa Hamamı, Tahtakale Hamamı, Çelebikadı Hamamı, Yedi Hamam, Kadıasker

⁷⁹³ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 298.

⁷⁹⁴ Mehmet Bulut-Mehmet Tuğrul, “*Osmanlı Dönemi Rumeli Vakıfları ve Şehirleşme: Prizren ve Filibe Örneği*”, s. 698.

⁷⁹⁵ Aşıkpaşazade, s. 561; Mehmet Neşri, Neşri Tarihi, Cilt II, s. 220.

⁷⁹⁶ Evliya Çelebi, Cilt III.-IV, s. 298.

⁷⁹⁷ Ekrem Hakkı Ayverdi, İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, s. 245.

⁷⁹⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt IV, s. 30.

Hamamı ve Varoş Hamamıdır. Ayrıca Tatarpazarı'nda da üç tane hamam olduğunu belirtilir.⁷⁹⁹ 1530 tarihli tahrir defterine göre Filibe'de dört, Tatarpazarı'nda iki tane hamam bulunmaktadır.⁸⁰⁰

Fatih devrinde Hacı Hasan-zade Hamamı bulunmakta olup bu yapı günümüzde mevcut değildir.⁸⁰¹ Yine Fatih döneminde Filibe'ye yerleştirilen İsmail Bey tarafından Çifte Hamam yaptırılmıştır. Bu hamam nakışlı tonozları ve kubbeleri olan bir yapıdır. Bu hamam yakın bir zamana kadar açık olup⁸⁰² yıkılmadan günümüze kadar gelen nadir bir Osmanlı eseridir.



Filibe Çifte Hamamı⁸⁰³

3.7.5. Hisarlar

Osmanlı Devlet'i fetih ettiği toprakları, yerleşim yerlerini korumak için hisar yapmıştır veya var olan hisarları tamir ettirmiştir. I.Mehmed döneminde Konuş'a yerleşen Minnetoğlu Mehmet Bey, Konuş'a bir hisar yaptırmıştır.⁸⁰⁴

⁷⁹⁹ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 298, 299, 301.

⁸⁰⁰ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, s. 52, 53.

⁸⁰¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, s. 213.

⁸⁰² Machiel Kiel, "Filibe", s. 80

⁸⁰³ <https://www.osmanli-eserleri.com/tema/genel/uploads/haberler/Cifte-Hamam-Plovdiv-Bulgaristan-01.jpg>, (Erişim Tarihi 26/05/2024).

⁸⁰⁴ Mehmed Neşri, Neşri Tarih, Cilt II, s. 66.

3.7.6. Kervansaraylar

Kervansaray, şehirlerarasındaki yollar üzerinde yaptırılan ve kuruluşları bakımından çeşitli ihtiyaçları karşılayacak şekilde inşa edilmiş yapılardır. Kervanlar burada geçici olarak konaklar ve beraberinde getirdikleri malları pazarlar ve para işlemleri yaparlardı.⁸⁰⁵ Osmanlı fetih ettiği Filibe'nin ticaret yolları üzerindeki konumundan faydalanmak, şehri ekonomik olarak canlandırmak ve halkın ihtiyaçlarını karşılamak için han, kervansaray, bedesten yaptırmıştır.

Çelebi Mehmed'in Filibe'ye yerleştirdiği Minnetoğlu Mehmed Bey Konuş'ta bir kervansaray yaptırmıştır.⁸⁰⁶ Bu kervansarayın masrafları için Konuş Köyü ile beraber bazı köyler vakfedilmiştir.⁸⁰⁷

Fatih devrinde Pazarcık'ta Kara Mustafa Paşa Hanı yapılmıştır. Bu yapı günümüzde mevcut değildir.⁸⁰⁸ Pazarcık'a gelen Hans Dernschwam, sağ tarafta yol üzerinde büyük bir kervansarayın var olduğunu belirtir.⁸⁰⁹ Ancak bu kervansarayın ismi, kaç yılında kim tarafından yaptırıldığı hakkında bilgi verilmez. Hans Dernschwam'ın bahsettiği kervansarayın Kara Mustafa Hanı olma ihtimali bulunmaktadır.

3.7.7. Türbeler ve Zaviyeler

Osmanlı Devleti'nin fethettiği bölgelerde önemli devlet adamlarına, din adamlarına ve önemli şahsiyetlere ait türbeler bulunmaktadır. Ancak XV. yüzyılda Filibe'de yapılan türbelerin büyük bir kısmı günümüze kadar ulaşmamıştır.

Fatih'in Filibe'ye yerleştirdiği İsmail Bey'in türbesi bulunmaktadır. Bu türbe 1914 yılında tahrip edilmiş olup bu yapı günümüzde mevcut değildir.⁸¹⁰ XV. yüzyılın sonunda Tatar Pazarında Malkaçoğlu Bali Bey'in yaptırmış olduğu Pîrzâde zaviyesi bulunmaktadır.⁸¹¹ 1530 tarihli tahrir defterine göre Tatarpazarı'nda bir tane zaviye bulunmaktadır.⁸¹²

3.7.8. İmaretler

⁸⁰⁵ Şebnem Akalın Eryavuz, "Kervansaray", *DiA*, Cilt XXV, Ankara 2022, s. 299.

⁸⁰⁶ Aşıkpaşazade, s. 425; Anonim Osmanlı Kroniği, s. 59.

⁸⁰⁷ M. Tayyip Gökbilgin, XV. ve XVI. Asırda Edirne ve Paşa Livası, s. 241.

⁸⁰⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, s.245

⁸⁰⁹ Hans Dernschwam, s. 22.

⁸¹⁰ Ekrem Hakkı Ayverdi, İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, s. 242; Machiel Kiel, "Filibe", s. 80.

⁸¹¹ Machiel Kiel- Grigor Boykov, "Tatar Pazarı", s. 171.

⁸¹² 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, s. 53.

İmaret, yoksullara yiyecek dağıtılmak üzere kurulmuş olan hayır evleri veya aşevleri manasına gelmektedir.⁸¹³ Osmanlı Devleti, sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak bölgede çok sayıda imarethane yaptırmıştır.

Filibe’de Osmanlı vezirlerinden olan Kula Şahin imareti⁸¹⁴ ve Ulucami imareti bulunmaktadır.⁸¹⁵ Ancak bu imarethaneler ile ilgili detaylı bilgi olmamakla beraber günümüze kadar gelmemiştir.

Çelebi Mehmet döneminde Konuş’a yerleştirilen Minnetoğlu Mehmet Bey, Konuş’a bir imaret yaptırmıştır.⁸¹⁶ Bu imaret için Konuş köyü ile beraber bazı köyler bu vakfa tahsis edilmiştir. 980 yılında bu imaretin vakfının, Kaşıkçı Köyü ve iki köyün gelirleri ile birlikte toplam 25.000 akçelik bir gelire sahiptir.⁸¹⁷

Pazarcık’a Kara Mustafa Paşa imareti yapılmıştır. Bu yapı günümüzde mevcut değildir.⁸¹⁸ 1492 yılından önce Evrenosoğlu Şemseddin Ahmed’in yaptırmış olduğu bir imaret bulunmaktadır.⁸¹⁹ 1530 tarihli tahrir defterine göre Tatarpazarı’nda 1 imaret kayıtlıdır.⁸²⁰

3.7.9. Köprü ve Su Kanallar

Osmanlı Devleti fethettiği Filibe’de ulaşımı kolaylaştırmak, ticareti geliştirmek, fetih yapılacak olan yerlere ordunun sevkini kolaylaştırmak için köprü yaptırmıştır. Lala Şahin Paşa, Filibe’yi aldıktan sonra Meriç ırmağı üstüne bir köprü yaptırmıştır. Köprünün genişliği, yüklü iki arabanın yan yana geçeceği kadardır. Uzunluğu ise iki ok atımı bir mesafededir. Köprünün bakımına köle ve hademelerini vakf etmiş, yönetimine ise nazır ve işçi başı koymuştur.⁸²¹ Ahşap olduğu düşünülen köprü günümüze kadar gelmemiştir.⁸²²

⁸¹³ Ferit Devellioğlu, s. 433.

⁸¹⁴ Aşıkpaşazade, s. 561; Mehmet Neşri, Neşri Tarihi, Cilt II, s. 220.

⁸¹⁵ Evliya Çelebi, Cilt III-IV, s. 299.

⁸¹⁶ Aşıkpaşazade, s. 425; Anonim Osmanlı Kroniği, s. 59; Hadîdî, s. 139.

⁸¹⁷ M. Tayyip Gökbilgin, XV. ve XVI. Asırda Edirne ve Paşa Livası, s. 241.

⁸¹⁸ Ekrem Hakkı Ayverdi, İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, s. 245.

⁸¹⁹ Machiel Kiel- Grigor Boykov, “Tatar Pazarı”, s. 171.

⁸²⁰ 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, s. 53.

⁸²¹ Hoca Sadettin Efendi, Cilt I, s. 122.

⁸²² Ekrem Hakkı Ayverdi, İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, s. 212.

Fatih tarafından Filibe'ye yerleştirilen İsmail Bey, kurmuş olduğu Markova Köyü'nün su ihtiyacını karşılamak için Markova Köyü yakınlarındaki Rodop dağlarından Filibe'ye su kanalları yaptırmıştır.⁸²³

Osmanlı Devleti'nin zayıflama sürecine girmesiyle birlikte özellikle Batı'da Rusya ile yapılan savaşların büyük kısmı kaybedilmiştir. Bu savaşlardan biri de 1877-1878 (93 Harbi) yılları arasında yapılmış olup Osmanlılar bu savaşta mağlup olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının ardından Rusya, bugünkü Bulgaristan topraklarını işgal etmiş; bu işgal sürecinde bölgede geçici bir Rus yönetimi kurulmuş ve bu yönetim Türk vakıflarına el koymuştur. Bulgaristan topraklarının kuzeyinde İstanbul'a bağlı ve merkezi Sofya olan Bulgaristan Prensliği, güneyinde merkezi Filibe olan Doğu Rumeli Eyaleti kuruldu.⁸²⁴ Bu savaşın sonucunda Tatarpazarı'nda 938 Türk evi, 7 medrese, 21 cami yıkılmıştır.⁸²⁵

Berlin Antlaşmasının 12. Maddesi Bulgaristan Prensliğinde bulunan vakıf arazilerinin ve mülklerinin geleceğini tespit etmek için iki yıl içinde bir komisyon kurulmasına karar verildi. Fakat bu komisyondan bir sonuç elde edilemedi.⁸²⁶ 1885 yılında Bulgaristan Prensliğinin Doğu Rumeli Vilayetini ilhak etmesi ile ortaya çıkan yeni problemler vakıflar meselesini gündemden uzaklaştırdı.⁸²⁷

Osmanlı 1463 yılından XIX yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı Filibe'de sosyal, ekonomik ve eğitim amaçlı çok sayıda mimari eser inşa etmiştir. Nitekim 1291 (1874) tarihli Edirne Vilayeti Salnamesine göre 24 büyük cami, 9 mescit, 13 kilise, 1 sinagog ve 12 hamamın bulunduğu yazılıdır. Ancak 1986 yılına gelindiğinde ise bu cami ve mescitlerden sadece Cuma Cami ile Şahabeddin Paşa Camisi günümüze kadar ulaşmıştır. Hamamlardan ise sadece Çifte Hamam ve Orta Mezar Banja günümüze kadar ulaşmakta olup bakımsızdır.⁸²⁸

⁸²³ Machiel Kiel, "*Filibe*", s. 80.

⁸²⁴ Ömer Turan, s. 204, 205.

⁸²⁵ Hüseyin Memişoğlu, s. 103.

⁸²⁶ Ömer Turan, s. 205.

⁸²⁷ Ömer Turan, s. 208.

⁸²⁸ Machiel Kiel, Bulgaristna'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar, s. 16

SONUÇ

Osmanlı literatüründe “Rumeli” olarak adlandırılan Balkan toprakları, Asya ile Avrupa arasında stratejik bir konuma sahip olup yaklaşık 500 yıl boyunca Türk hâkimiyeti altında kalmıştır. Rumeli, Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminden itibaren stratejik bir gelişme alanı, kültürel bir köprü ve politik sıklet merkezi haline gelmiştir.

Osmanlı Devleti’nin Rumeli topraklarına yönelik ilk askeri girişimi Orhan Bey döneminde gerçekleşmiş; I. Murad devrinde ise sistematik bir mahiyet kazanmıştır. Osmanlılar, stratejik noktaları kontrol altına alarak Rumeli hâkimiyetinin temellerini atmışlardır. Devletin Balkan coğrafyasında kalıcı bir güç haline gelmesinde takip edilen stratejik politikalar belirleyici olmuştur. Bu doğrultuda, Rumeli topraklarında tatbik edilen iskân, istimalet politikaları ve vakıf sistemi sayesinde bölgede kalıcı yerleşim sağlanmıştır.

Osmanlı Devleti Selanik, Filibe ve Sofya’ya uyguladığı iskân politikası ile bu bölgelerin demografik yapısını Müslüman unsur ile tahkim ederek Balkanlar’daki Osmanlı hâkimiyetini kalıcı hale getirmiştir.

Osmanlıların Rumeli’ye yerleştirdiği nüfusun önemli bir bölümü Moğolların baskısından kaçarak Anadolu’ya gelen ve daha sonra Osmanlıların hâkimiyetine giren Türkmenlerdir. Osmanlılar konar-göçer Türkmenlerin yanı sıra Anadolu’da merkezi otoriteye itaat etmeyen topluluklar, tehdit unsuru oluşturan Türk beylerini ve gönüllü olarak göç etmek isteyen grupları Rumeli topraklarına iskân ettirmiştir. Anadolu’daki Türkmenleri ve Tatarları kademeli olarak fethedilen bölgelere yerleştirerek Rumeli topraklarını şenlendirmiştir. Osmanlılar, fethettikleri Rumeli topraklarını yalnızca ganimet olarak görmemiş; bu bölgeleri vatan toprağının bir parçası olarak gördüğü için şenlendirmiştir.

Osmanlılar sadece Anadolu’dan Balkanlara nüfus nakletmemiş, aynı zamanda Balkanlardan Anadolu’ya da göç hareketleri gerçekleştirilmiştir. Bu karşılıklı iskân politikası, bölgedeki Müslüman nüfusun artmasını ve yeni fethedilen topraklarda Osmanlıların hâkimiyetinin daha kolay tesis edilmesine zemin hazırlayarak demografik yapının Osmanlılar lehine değişmesine katkı sağlamıştır. Bu durum tahrir, icmal ve

mufassal defterlerine yansımıştır. Bu defterlere bakılarak yıllar içinde Balkan şehir devletlerindeki demografik yapıdaki değişiklikleri takip etmek mümkündür.

Rumeli'ye yerleştirilen nüfus için yeni yerleşim alanları açılmış, bu alanlar da mescit, cami, kale gibi yapıların etrafında şekillenmiştir. Mahalleler, çoğunlukla bu yapıları inşa ettirenlerin adları ile ilgili mimari yapıların etrafında kurulmuştur.

Osmanlılar, Rumeli topraklarına yerleştirdiği nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için Hristiyan yapıların bir kısmını İslamî yapılara dönüştürüp, vakıflar sistemi ve hayır sahibi kişiler aracılığıyla mimari eserler inşa etmişlerdir. İnşa edilen han, bedesten ve kervansaray ile ekonomik. Cami, mescit, tekke ve zaviye ile dini. İmaret, medrese, hamam ile de Müslüman ve Gayrimüslim halkın sosyal ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

Neticede, Rumeli'de gerçekleştirilen iskân ve imar faaliyetleri Balkanlarda kalıcı bir Müslüman varlığının tesis edilmesine katkı sağlamıştır, yerleşim alanları büyümüştür.

Balkanların önemli liman kentlerinden birisi olan Selanik, günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde yer almakta olup Thessaloniki adı ile bilinmektedir. Selanik'in liman kenti niteliği, buraya farklı limanlardan gelen malların Avrupa'nın iç bölgelerine taşınmasını kolaylaştırmış aynı zamanda Balkanlar ve Avrupa'dan gelen malların bu limandan dünyaya pazarlanması sağlanmıştır. Osmanlılar, Selanik'i ilk olarak I. Murad döneminde 1378 yılında fethetmiş, ancak Fetret Devrinde yapılan anlaşma sonucunda Bizans verilmiştir. Selanik kesin olarak 1430 yılında II. Murad döneminde Osmanlı idari sistemine dahil olmuştur.

Selanik'te Rum nüfusu fazla olup, fetihten önce ve fetihten sonra nüfusun bir kısmı başka bölgelere göç etmiştir. Şehir, fetihten sonra yağmalanmış ve harap bir hale gelmiştir. Osmanlılar, şehri yeniden canlandırmak, şehre kendi kimliğini kazandırmak ve bölgede kalıcı olmak için hem yerli ve hem de Türk nüfusuna ihtiyaç hissetmiştir. Eski statüleri devam ettirilen Gayrimüslim ahali ile Vardar Yenicesi ve Batı Anadolu'dan göç ettirilen Türkler iskân siyaseti çerçevesinde Selanik'e yerleştirilmiştir. Yapılan bu iskânlar neticesinde Selanik tekrar canlanmış, Osmanlıların önemli bir üretim ve ticaret şehri olmuştur.

Şehir, fetih sonrası dönemde yeniden düzenlenmiş, iskân edilen Türkler ile Gayrimüslim halk ayrı ayrı mahallelerde oturmuşlardır. Türkler yerleştikleri mahallelere Türkçe isimler vermişlerdir. 1478 tahrir defterine göre şehirde 10.000 bin civarında nüfus bulunmaktadır. Bu nüfusun 4.000 kadarı, Müslüman, 5.500 kadar da Hristiyan bulunmaktadır. 1430 yılından 1478 yılına kadarki 48 yıllık süreçte Selanik merkezdeki nüfusun hemen hemen yarısı Müslümanlardan mürekkep hale gelmiştir.

Osmanlı Devleti'nin 1432-33 ve 1464-65 yıllarına ait tahrir defterleri günümüze ulaşmadığı için, fethi takip eden ilk yıllarda şehrin demografik yapısına dair kesin verilere ulaşılamamaktadır. Şayet bu yıllara ait tahrir defterleri günümüze kadar ulaşmış olsaydı fetih sonrası şehirdeki Yahudi nüfusu ve Rum nüfusun sayısal dağılımı hakkında bilgi sahibi olunabilirdi.

Selanik'e 15. yüzyılın sonlarından itibaren yoğun bir Yahudi göçü yaşanmaya başlamıştır. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren İber Yarımadası'nda yaşayan Yahudiler, dini nedenlerden dolayı İspanya topraklardan sürgün edilmişlerdir. Bu dönemde Osmanlı tahtında bulunan II. Bayezid, Yahudileri Osmanlı topraklarına davet etmiştir. Bu davette Yahudilerin ticaretinden, üretiminden ve zanaatından faydalanarak Osmanlı ekonomisini güçlendirmek istenmesi etkili olmuş ve Yahudilerin bir kısmı Selanik'e yerleştirilmiştir. İlgili iskânda Selanik'in liman kenti olmasının etkili olmuştur. Yapılan bu iskânlar ile Selanik'in demografik yapısı tamamen değişmemiş sadece nüfus dengesinde bir değişiklik olmuştur.

Selanik'in XVI. yüzyıldaki Yahudi nüfusu, Hristiyan ve Müslüman nüfusun toplamından daha fazladır. 1567-1568 yıllarında ise şehirde 27.000 bin civarında nüfus bulunmaktadır. XVI. yüzyılda şehre Yahudilerin gelmesi ile Yahudi nüfusunun toplamı, Hristiyan ve Müslüman nüfusun toplamından daha fazla hale gelmiştir. Nüfusun 6.000 civarında Müslüman, 3.700 kadarı Hristiyan, 17. 000 civarında da Yahudi nüfus bulunmaktadır. XVII. yüzyıldan itibaren Müslüman nüfus giderek artmış ve zamanla Hristiyan, Yahudi nüfusunu geçmeye başlamıştır.

Osmanlılar, yeni fethettiği şehir, kasaba ve köy İslami yapılar inşa etmesi, bu bölgelerin kısa sürede İslam coğrafyasının bir parçası haline gelmesini sağlamıştır. Hristiyanlığa ait sembolik yapıların yıkılması ya da farklı işlevlere dönüştürülmesi ise

Selanik'in Hristiyan bir şehir kimliğinden uzaklaşarak Türk-İslam şehri vasfını kazandırmasına katkı sağlamıştır.

Osmanlı döneminde Selanik'te inşa edilen mimari eserlerin önemli bir kısmı, doğal afetler ve çeşitli tahribatlar neticesinde günümüze ulaşamamıştır. Bununla birlikte XV. yüzyılda inşa edilen Hamza Bey Cami, Alaca Cami, Eski Cami, Büyük Kervansaray, Selanik Bedesteni, Bey Hamamı, Halil Ağa Hamamı, Medrese Hamamı mevcudiyetini koruyabilmiştir. Mevzubahis eserler arasında günümüzde halen özgün işlevini sürdüren yegâne yapı Selanik Bedestenidir. Diğer yapılar ise Yunanistan yönetimi tarafından asıl amaçları dışında kullanılmakta ya da metruk halde bulunmaktadır. Örneğin; Hamza Bey Camisi, Koca Kasım Paşa Camisi, Eski Cami ve Medrese Hamamı gibi eserler günümüzde farklı fonksiyonlarda kullanıldığı görülmektedir. Yunanistan'ın tasarrufuyla bazı eserler kiliseye veya farklı kurumlara dönüştürülmüştür. Bu durumun temelinde, şehrin Türk-İslam karakterinin silinerek kentsel dokuya yeniden Hristiyan kimliğinin geri kazandırma politikasının etkili olduğu değerlendirilebilir.

Günümüzde Bulgaristan'ın başkenti olan Sofya, I. Murad devrinde 1383 yılında fethedilmiş, Osmanlı Devleti'nin Rumeli eyaleti merkezi şehri olmuş, Balkan fetihlerinde askeri üs görevini üstlenmiştir.

Osmanlı Devleti, şehirde kalıcılığı sağlamak ve kentsel yaşamı canlandırmak amacı ile sistematik bir iskân politikası yürütmüştür. Bununla birlikte, XV. yüzyılda Sofya'ya nüfus nakledildiğine dair veriler, kaynak yetersizliği nedeniyle Anadolu'nun hangi bölgesinden kaç hanenin göç ettirildiğine ve Sofya'nın hangi bölgesine yerleştirildiğine dair bilgi bulunmamaktadır. Özellikle 1530 yılından öncesine ait tahrir defterlerinin günümüze ulaşmamış olması sebebiyle tahmini nüfus miktarı ve demografik özelliklerin belirlenmesini güçleştirmektedir.

1444-1445 yıllarında ait bir icmal kaydına göre Sofya'ya bağlı 90 köyden yalnızca 5'inde Müslüman nüfus tespit edilmiştir. 1524-1525 yılına ait mufassal defterine göre ise 186 köyden yalnızca 16 tanesi Müslümanlara aittir. Bu veriler ışığında, söz konusu dönemde kırsal kesimde Hristiyan nüfusun Müslüman nüfusa oranla bariz bir üstünlüğü olduğu söylenebilir. 1524-1525 tarihlerini kapsayan verilere göre şehir merkezinde 4.000 civarında Müslüman ve 1.400 civarında Hristiyan nüfus

bulunmaktadır. İskân faaliyetleri neticesinde bölgeye göç eden nüfusun büyük bir kısmının şehir merkezine kanallene edildiği görülmektedir. Bu yerleşim stratejisinin bir sonucu olarak merkezdeki Müslüman mahalle sayısı, Hristiyan mahalle sayısının iki katına ulaşmıştır. 1530 tarihli tahrir defteri verileri de bu tabloyu destekler niteliktedir. Şehir merkezindeki Müslüman nüfus, Hristiyan nüfusun yaklaşık iki katına oranına erişerek kentsel dokuda baskın hale gelmiştir.

Osmanlı Devleti, Sofya'ya Türk-İslam kimliği kazandırmak amacıyla şehirde yüzlerce mimari eser inşa etmiştir. Ancak bu eserlerin büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Bu eserler hakkında yeterli bilgiye sahip olmamamızın iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi, dönemin ana kaynaklarında, seyyah ve diplomatların eserlerinde, şehirdeki mimari eserlerin büyük bir kısmını ayrıntılı olarak anlatmamasıdır. İkinci neden ise bölgede kurulan Bulgaristan devletinin şehirdeki Osmanlı izlerini silme politikası doğrultusunda döneme ait yapıları çeşitli bahanelerle yıkması, yerlerine yeni yapılar inşa etmesi ve mevcut kitabelerin de hangi esere ait olduğunun bilinmemesidir.

XV. yüzyılın ikinci yarısında devletin üst kademelerinde görev yapan Mahmud Paşa, Sofya'da geniş kapsamlı külliye inşa ettirmiştir. Günümüzde bu külliye yalnızca Mahmud Paşa Cami varlığını sürdürebilmiştir. Diğer yapılar zamanla yok olmuş, ayakta kalan cami yapısı ise süreç içerisinde eklemelere maruz kalmış, bazı bölümleri yıkılmış ve asıl işlevi dışında kullanılmıştır.

Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan ve Plovdiv olarak bilinen Filibe, ülkenin Sofya'dan sonraki en büyük ikinci şehirdir. Filibe, I. Murad döneminde Lala Şahin Paşa komutasındaki birlikler tarafından 1364 yılında alındığı düşünülmektedir. Fethin ardından şehir kısa bir süreliğine Rumeli fetihlerinde askeri üs vazifesini görmüştür.

Kaynaklarda, Filibe'ye yönelik Türkmen göçlerine dair önemli veriler mevcuttur. Osmanlı Devleti, Filibe'yi vatan toprağının kalıcı bir parçası haline getirmek amacıyla, I. Beyazid döneminden itibaren bölgeye Türk ve Tatar nüfusu yerleştirmiştir.

Yıldırım Bayezid'in ardından I. Mehmed, Fetret Devri ve II. Mehmed dönemlerinde Türk ve Tatar gruplar, sürgün ve gönüllü yerleşim yöntemi ile bölgeye

sevk edilmiştir. XV. yüzyılda Filibe'ye göç eden kitleler özellikle önemli beylerin mahiyetinde göç etmişler ve bölgede tekrar teşkilatlanarak yeni köy ve mahalleler kurmuşlardır. Müslüman ve Gayrimüslimler ayrı ayrı mahallerde oturmuşlardır.

Göçlerin devam etmesi ile Müslüman mahalle sayısı Gayrimüslim mahalle sayısının yarısından fazla olması, şehirde baskın bir Müslüman nüfusun varlığına delalet eder. Aynı zamanda Müslüman mahallelerin yanında Hristiyan mahallelere de Türkçe isimler verilmiştir.

Osmanlıların Filibe'ye yerleştirdiği Türk-Tatar nüfusu, şehrin demografik yapısını köklü bir değişikliğe uğratmış ve nüfus dengesinde belirgin bir farklılaşma meydana getirmiştir. Bu dönüşümün en somut ifadesi, fetihten yaklaşık 114 yıl sonra, 1478 tarihli tahrir defteridir. Bu verilere göre şehrin % 86'sını (yaklaşık 4.000 kişi) Müslüman, % 10'unu (yaklaşık 450) Gayrimüslim, % 4'ünü çingeneler oluşturmaktadır.

Osmanlı idaresi, Filibe'ye yerleştirilen Müslüman halkın dini ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yeni mimari eserler inşa etmiştir. Bu doğrultuda; cami, mescit, türbe, zaviye ve medrese gibi dini ve eğitim odaklı yapıların yanı sıra ekonomik canlılığı sağlamak adına han, kervansaray ve bedesten gibi ticari yapılar inşa etmiştir. Ayrıca sosyal devlet anlayışının gereği olarak imaret, hamam, sebil gibi kamu hizmeti sunan mimari eserler de şehre kazandırılmıştır. Zaman içerisinde Türk-İslam mimari eserlerinin sayısı, mevcut Hristiyan yapıları geride bırakmış ve şehir karakteristik bir Osmanlı kent kimliği kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Filibe'de inşa ettirdiği başlıca eserler arasında; Cuma Camisi, Şahabeddin Paşa Külliyesi, Çifte Hamam, Kasım Bey Camisi, İbn-i Rüstem Camisi, Dede Mektebi gibi yapılar öne çıkmaktadır. Ancak, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Rusya ile yaşanan savaşlar ve Bulgaristan Devleti'nin kuruluşu ile birlikte bu yapılar ciddi bir varlık sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Günümüzde bu geniş yapı bloğundan geriye Şahabeddin Paşa Cami, Cuma Camisi ve Çifte Hamam varlığını sürdürmektedir. Ayakta kalan bu sınırlı sayıdaki yapı asıl fonksiyonlarını yitirmiş veya bakımsızlık nedeniyle metruk bir hale düşmüştür.

Yeni kurulan Bulgar Devleti'nin, Filibe'de Osmanlı dönemine ait yapıları ortadan kaldırarak bölgedeki Türk izlerini silmek istemesi birçok tarihi eserin tahrip

edilerek yok olmasına sebep olmuştur. Bulgar hükümeti Osmanlı dönemine ait yapıların büyük kısmını ortadan kaldırmış olsa da günümüzde Bulgaristan sınırları içinde Osmanlılara ait mimari izler halen görülebilmektedir.

Osmanlı Devleti, Balkan topraklarında hâkimiyeti tesis ettikten sonra bölgede yeni yerleşim alanları oluştururken mevcut yerleşim merkezlerini Türkçe isimlendirmelerle yeniden tanımlamıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesi ve toprak kaybı yaşanmasıyla birlikte teşekkül eden yeni ulus devletler söz konusu Türkçe yer adlarını kendi ulusal dillerine tercüme etmiş veya değiştirmişlerdir.

Günümüzde Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Romanya gibi Balkan devletleri, kendi sınırları içerisinde kalan Osmanlı dönemi eserlerinin büyük kısmını imha etmiş, tahrip etmiş veya farklı fonksiyonlara sahip yapılara dönüştürmüştür.

Balkan devletleri, bu sistematik uygulamalarla Osmanlı dönemine ait tarihi ve kültürel izleri silmeyi amaçlamışlardır. Bu tasfiye politikalarına rağmen, bahsi geçen ülkelerde Osmanlı mimari mirasına ait izler varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Balkanlar'da günümüze intikal eden bu eserler, bölgedeki asırlık Osmanlı hâkimiyetinin somut bir işareti olarak imparatorluğun bölgedeki kültürel, dini ve sosyal nüfuzunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Günümüzde Balkan devletlerinin egemenlik alanlarında kayda değer bir Türk nüfusu mevcudiyetini sürdürmektedir. Söz konusu bu nüfus, büyük ölçüde Osmanlı Devleti'nin iskân politikaları çerçevesinde Anadolu'dan bölgeye nakledilen Türk topluluklarının bakiyesidir. Osmanlı idaresinin bölgedeki siyasi hâkimiyetini yitirmesiyle birlikte, yerleşik Türk nüfusun bir kısmı Anadolu'ya göç ederken göç etmeyen kesim ise yeni kurulan Balkan devletlerinin siyasi egemenliği altında, azınlık statüsünde varlıklarını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- AHMED CEVDET, **Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hülafa**, Cilt III, Kısım II, (haz. Mahir İz), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.
- AKALIN ERYAVUZ, Şebnem, “*Kervansaray*”, **DİA**, Cilt XXV, Ankara 2022.
- AKTEPE, M. Münir, “*XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli’nin Türkler Tarafından İskânına Dair*”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt X, (1953).
- AKTEPE, M. Münir, “*Çimbi*”, **DİA**, Cilt VIII, İstanbul 1993.
- ALTINSÖZ, İsmail, “*Çingeneler*”, **DİA**, Cilt Ek I, Ankara 2020.
- ANASTASSIADOU, Meropı, **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik**, (çev: Işık Ergüden), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.
- ANONİN, **Tevârih-i Âl-i Osman**, (çev. Nihat Azamat), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992.
- ANONİM, **Anonim Osmanlı Kroniği (Osmanlı Tarihi 1299-1512)**, (haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.
- ANTONOV, Aleksandar, “*XVI. Yüzyıl Bulgaristan Topluluklarındaki Orta Kol Üzerindeki Menzil Külliyesi*”, **Balkan İslam Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri**, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2006.
- ARSLAN, Hüseyin, **16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.
- ASLANTAŞ, Nuh, **Yahudiler ve Türkler (Yahudi Tarihçi Eliyahu Kapsali’nin (1483-1555) Seder Eliyahu Zuta İsimli Kroniği Bağlamında Bir İnceleme)**, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.
- AŞIKPAŞAZADE, **Osmanoğullarının Tarihi**, (çev. Kemal Yavuz, M. A. Yekta Saraç), K Kitaplığı, İstanbul 2003.
- ATAŞ, Emre, **Sofya Sancağı (1520-1580)**, (yayımlanmamış doktora tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Balıkesir 2023.
- ATEŞ, Nilüfer, “*Osmanlı’da Vakıf-Külliye-Şehir İlişkisi*”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt XXVI, Sayı 2, Eylül 2017.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, **İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi**, Baha Matbaası, İstanbul 1976.

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, **Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserler**, Cilt IV, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, İstanbul 2000.

BARKAN, Ömer Lütfi, “*Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler*”, **İstanbul Üniversitesi İktisad Fakültesi Mecmuası**, Sayı 15, (1953).

BARKAN, Ömer Lütfi, “*Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi*”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt X, (1953).

BARKAN, Ömer Lütfi, **Kolonizatör Türk Dervişleri ve Süleymaniye Camii ve İmareti Muhasebesi (1585-1586)**, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013.

BARON W. WRATISLAW, **Baron W. Wratislaw’ın Anıları (16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğundan Çizgiler**, (çev. M. Süreyya Dilmey), Millet Yayınları, İstanbul 1996.

BAŞAR, Fahmeddin, “*Mihailoğulları*”, **DİA**, Cilt XXX, Ankara 2020.

BAŞKAN, Yahya, “*İstanbul’un Fethi ve Yahudiler*”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt XI, Sayı 3, Eylül 2014.

BAYRAM, Selahattin, **Osmanlı Döneminde Selanik Limanı: 1869-1912**, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2009.

BERTRANDAN DE BROQUERRE, **Bertrandan de la Broquiere’in Denizaşırı Seyahatnamesi**, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

BIÇAKÇI, İsmail, “*Selanik’te Türk Mimari Eserleri*”, **Balkanlar’da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, 21-23 Nisan Sofya 2000**, Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret, İstanbul 2002.

BULUT, Mehmet-TUĞRUL, Mehmet, “*Osmanlı Dönemi Rumeli Vakıfları ve Şehirleşme: Prizren ve Filibe Örneği*”, **XVIII. Türk Tarihi Kongresi 1-5 Ekim 2018**, Cilt V, Ankara 2022.

BULUT, Mehmet-TUĞRUL, Mehmet, “*Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Kültürel Hayat: Selanik ve Sofya*”, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt X, Sayı 2, Aralık 2021.

CAKA, Eduart, **Pavlus’un Mektupları**, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Bursa 2009.

DELİLBAŞI, Melek, “*Sultan II. Murat’ın Fetihden Sonra (29 Mart 1430) Selanik’te İzlediği Politika ve Bir Hamam Kitabesi*”, **İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans’tan Osmanlı’ya Geçişin Anadolu ve Balkanlar’daki İzleri**, İthaki Yayınları, İstanbul 2013.

DELİLBAŞI, Melek, “*Selanik ve Yanya’da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması*”, **İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans’tan Osmanlı’ya Geçişin Anadolu ve Balkanlar’daki İzleri**, İthaki Yayınları, İstanbul 2013.

DELİLBAŞI, Melek, “*The Via Egnatia And Selanik (Thessalonica) In The 16(TH) Century*”, **İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans’tan Osmanlı’ya Geçişin Anadolu ve Balkanlar’daki İzleri**, İthaki Yayınları, İstanbul 2013.

DELİLBAŞI, Melek, “*Bizans’tan Osmanlı Fethine Selanik (Thessaloniki)*”, **İki İmparatorluk Tek Coğrafya: Bizans’tan Osmanlı’ya Geçişin Anadolu ve Balkanlar’daki İzleri**, İthaki Yayınları, İstanbul 2013.

DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara 2007.

DUKAS, **İstanbul’un Fethi Dukas Kroniği (1341-1462)**, (çev. V. Mirmiroğlu), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2013.

EMECEN, Feridun, “*Umur Bey*”, **DİA**, Cilt XLII, İstanbul 2012.

EMECEN, Feridun, “*Uç Beyi*”, **DİA**, Cilt XLII, İstanbul 2012.

EMECEN, Feridun, “*Selim I*”, **DİA**, Cilt XXXVI, İstanbul 2009.

EMECEN, Feridun, “*Süleyman I*”, **DİA**, Cilt XXXVIII, İstanbul 2010.

EMECEN, Feridun, “*Süleyman Paşa*”, **DİA**, Cilt XXXVIII, İstanbul 2010.

ENVERÎ, **Fatih Devri Ana Kaynaklarından Düstûrnâme-i Enverî Osmanlı Tarihi Kısmı, (1299-1465)**, (çev. Necdet Öztürk), Kitapevi Yayınları, İstanbul 2003.

ERDEMİR, ERDEMİR, Hatice P., Halil, “*66-70 Yılları Arası Kudüs’te Yahudi İsyanı ve Günümüze Yansımaları*”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırma Merkezi Uluslararası Orta Doğu Semineri, 29-31 Mayıs Elâzığ** 2009.

ERDOĞAN KAÇAN, Meryem, “*II. Bayezid’in Selanik’teki Vakıf Akarları*”, **Kozmopolit Bir Osmanlı Şehri Selanik**, ESOGU Yayınları, Eskişehir 2022.

ERDOĞAN KAÇAN, Meryem, “*Osmanlı Döneminde Selanik’teki Vakıf Hanlarla İlgili Bazı Tespitler*”, **Kozmopolit Bir Osmanlı Şehri Selanik**, ESOGU Yayınları, Eskişehir 2022.

ERDOĞRU, M. Akif, “*On Altıncı Yüzyılda Sofya Şehri*”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt XVII, S. 2, Aralık 2002.

EVLİYA ÇELEBİ, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Cilt I-II, III-IV, VIII, (haz. Mehmet Zillioğlu, Mümin Çevik), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1993.

EYİCE, Semavi, “*Mahmud Paşa Camii*”, **DİA**, Cilt VII, Ankara 2019.

EYİCE, Semavi, “*Bedesten*”, **DİA**, Cilt V, İstanbul 1992.

EYİCE, Semavi, “*Kale*”, **DİA**, Cilt XXIV, İstanbul 2001.

EYİCE, Semavi, “*Yunanistan’da Türk Mimari Eserleri*”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt XI, (1954).

Fatih Sultan Mehmet’in 877/1472 Tarihli Vakfiyesi, (haz. Ahmet Beyatlı), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

GELİBOLULU MUSTAFA PAŞA, **Kühü’l –Ahbar (Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481)**, Cilt II, (çev. M. Hüdaî Şentürk), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

GENÇ, Nevin, **XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defterleri’nde Sofya Kazası**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1988.

GIOVANNI MARIA ANGIOLELLO, **Sultan Fatih’in Sarayında Bir Esir Giovanni Maria Angiolello Gözünden Türk Tarihi**, (çev. Pınar Gökpar), Profil Kitap, İstanbul 2022.

GÖKBİLGİN, M. Tayip, **XV. ve XVI. Asırda Edirne ve Paşa Livası**, Üçler Basım Evi, İstanbul 1952.

GÖKBİLGİN, M. Tayip, **Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihan**, İşaret Yayınları, İstanbul 2008.

GÖKBİLGİN, M. Tayip, “*Selanik*”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt X, Eskişehir 1997.

GÖKÇE, Turan, “*1695 Tarihli Mufassal Avârız Defterine Göre Filibe Kazasında Nüfus ve Yerleşme Düzeni*”, **Tarih İncelemeri Dergisi**, Cilt XXII, Sayı 2, Aralık 2007.

GREKÇE ANONİM, **16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (1373-1512)**, (çev. Şerif Baştav), Ankara Üniversitesi Yayın Evi, Ankara 1973.

GÜRKAN, Salime Leyla, “*Yahudi*” **DİA**, Cilt XLIII, İstanbul 2013.

HACIOĞLU, Elif, **Filibe Cuma Camii ve Külliyesi**, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Bursa 2023.

HADÎDÎ, **Hadîdî Tarihi (1285-1523)**, (haz. Necdet Öztürk), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “*Osmanlı Devleti’nin Rumeli İskânıyla İlgili Toponomik Bir*

Değerlendirme”, Balkanlarda İslam Medeniyeti, Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, İstanbul 2002.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “*Ankara Savaşı*”, **DİA**, Cilt III, İstanbul 1991.

HANİOĞLU, M. Şükrü, **Ataürk Entelektüel Biyografi**, Bağlam Yayınları, İstanbul 2023.

HANS DERNSCHWAM, **İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü**, (çev. Yaşar Önen), Kültür Bakanlığı, Ankara 1992.

HOCA SADETTİN EFENDİ, **Tacü’t Tevarih**, Cilt I, II, (çev. İsmet Parmaksızoglu), Kültür Bakanlığı, Ankara 1992.

İBN KEMAL (KEMALPAŞAZÂDE), **Tevârih-i Âl-i Osman**, Cilt IV, (haz. Koji Imazawa), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

İBRAHİMGİL Mehmet Zeki –KELEŞ Hamza, “*Yunanistan’da Osmanlı Dönemi Eserler Üzerine İstatistiki Değerlendirme*”, **9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ordu 2018.

İBRAHİMGİL, Mehmet Zeki-TURAN, Ömer, **Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2004.

İDRİS-İ BİTLİSİ, **Heşt Behişt (Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481)**, Cilt VII, (çev. Muhammed İbrahim Yıldırım), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

İNALCIK, Halil, **Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı Devlet, Kanun, Diplomasi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

İNALCIK, Halil, **Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, Timaş Yayınları, İstanbul 2012.

İNALCIK, Halil, **Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Bir Araştırma-I**, Türkiye İş Bankası, İstanbul 2016.

İNALCIK, Halil, **Doğu Batı Makaleleri II**, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008.

İNALCIK, Halil, “*Mehmed II*”, **DİA**, Cilt XXVII, Ankara 2003.

İNALCIK, Halil, “*Murad II*”, **DİA**, Cilt XXXI, Ankara 2020.

İNALCIK, Halil, “*Balkanlar’da Osmanlı Fethinin Sosyal Koşulları*”, **Adam Akademi**, (2011).

İNALCIK, Halil, “*Bayezid I*”, **DİA**, Cilt V, Ankara 1992.

İNALCIK, Halil, “*Rumeli*”, **DİA**, Cilt XXXV, İstanbul 2008.

İNALCIK, Halil, “*Murad I*”, **DİA**, Cilt XXXI, Ankara 2020.

İNALCIK, Halil-OĞUZ, Mevlûd, **Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehmed Hân (İzadi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerinde Anonim Gazavâtname**, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1989.

İNALCIK, Halil- RADUSHEV, Evgeni-ALTUĞ, Uğur, **1445 Tarihli Paşa Livâsı İcmâl Defteri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

İNBAŞI, Mehmet, “*Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskân*”, **Balkanlar El Kitabı**, Cilt I, Akçağ Yayınları, Ankara 2013.

İLGÜREL, Mücteba, “*İstimâlat*”, **DİA**, Cilt XXIII, İstanbul 2001.

İPŞİRLİ, Mehmet, “*Bulgaristan’daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyılın Başlarında)*”, **Belleken**, Cilt LIII, Sayı 207-208, (Aralık 1989).

JOHANNİS ANAGOSTİS, “*Diigisis Peri TisTelefteas Aloleos Tis Thessalonikis (Selanik’in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih)*”, (çev. Melek Delilbaşı), **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt VIII, Sayı 14, (1963).

KARA, Mustafa, “*Tekke*”, **DİA**, Cilt XL, İstanbul 2011.

KARPAT, Kemal, “*Balkanlar*”, **DİA**, Cilt V, İstanbul 1992.

KARTA, Nurullah, **XVI. Yüzyılda Filibe Kazası**, (yayımlanmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2005.

KARTA, Nurullah, “*XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları*”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt VIII, Sayı 2, Şubat 2010.

KAYAPINAR, Ayşe, “*Anadolu’dan Balkanlara Yapılan İskânın Özellikleri: Bulgaristan Örneği*”, **XVIII. Türk Tarihi Kongresi**, Cilt V, Ankara 2022.

KAYAPINAR, Ayşe, “*Bulgarların Balkanlara Göçü ve Tuna Bulgar Devleti*”, **Balkanlar El Kitabı**, Cilt I, Akçadağ Yayınları, Ankara 2013.

KAYAPINAR, Ayşe, “*İkinci Bulgar Krallığı*”, **Balkanlar El Kitabı**, Cilt I, Ankara 2013.

KESİKOĞLU, Osman, **Bulgaristan’da Müslüman ve İslam Eserleri**, Hilal Yayınları.

KİHTİR, Tuğrul, **Balkanların Osmanlı Tarihi (1352-1913)**, İnkılap, İstanbul 2015.

KIEL- BOYKOV, Machiel-Grigor, “*Tatar Pazarı*”, **DİA**, Cilt XL, İstanbul 2011.

KIEL, Machiel, “*Filibe*”, **DİA**, Cilt XIII, İstanbul 1996.

KIEL, Machiel, “*Selanik*”, **DİA**, Cilt XXXVI, İstanbul 2009.

KIEL, Machiel, “*Yenice-i Vardar*”, **DİA**, Cilt XLIII, İstanbul 2013.

KIEL, Machiel, **Bulgaristan’da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar**, (çev. İlknur Kolay), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

KIEL, Machiel, “*Via Egnatia Üzerinde Osmanlı Bayındırlık Faaliyetleri: Pazargâh, Kavala ve Ferecik Örnekleri*”, **Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Ehnatia (1380-1699)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

KILIÇ, Ayşegül, “*Erken Osmanlı Döneminde Sol Kolda Uygulanan Fetih Stratejisi*”, **XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi, On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi Bildirileri-I, 03-07 Aralık 2012 İstanbul**, Ankara 2014.

KILIÇ, Ayşegül, **Bir Osmanlı Akıncı Beyi Gazi Evrenos Bey**, İthaki Yayınları, İstanbul 2014.

KOLÇAK, Özgür, **Osmanlılarda Küçük Bir Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)**, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih An Bilim Dalı, İstanbul 2005.

KONSTANTİN MİHAİLOVİÇ, **Bir Yeniçerinin Hatıraları**, (çev. Nuri Fudayl Kıcıroğlu, Behiç Anıl Ekim), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2013.

KRİTOVULOS, **İstanbul’un Fethi**, (çev. Karolidi), Kanküs Yayınları, İstanbul 2005.

KURT, Ali Osman, **Erken Dönem Yahudi Tarihi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılığı, İstanbul 2007.

LOWRY, Heath W. **Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350-1550 (Kuzey Yunanistan’ın Fetih, Yerleşme ve Altyapısal Gelişimi)**, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul 2008.

LOWRY, Heath W. “*Portrait of a City: The Population and Topography of Ottoman Selânik (Thessaloniki) In The Year 1478*”, **Portrait Of A City**, Atina 1980-81.

LOWRY, Heath W., **Evrenos Ailesi ve Selanik Şehri: Hamza Beğ Câmîi Niçin ve Kimin Tarafından Yapıldı?** (çev. Kınavncı Tanrıyar), Bahçeşehir University Press, İstanbul 2010.

MAZOWER, Mark, **Selanik; Hayaletler Şehri Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)**, (çev. Gül Çağalı Güven), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

MEHMET NEŞRÎ, **Kitâb-ı Cihân-nümâ**, Cilt I-II, (haz. Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1949.

MEHMET NEŞRİ, **Neşri Tarih**, Cilt I-II, (haz. Mehmet Altay Köymen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983-1984.

MEMİŞOĞLU, Hüseyin, **Bulgaristan'da Türk-İslam Kültürü ve Sanatı**, İstanbul Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

MİJATEV, Petar, “*Bulgaristan'daki Osmanlı Anıtları*”, (çev. Yaşar Yücel), **Belleten**, Cilt L, Sayı 196, (20.04.1986).

MİNTSİS, Georgios I., “*Selanik'in İspanya Yahudileri (Yerleşme, Yükseliş, Büyük Yıkım)*”, (Çev. Esin Ozanso), **Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırma Dergisi**, İstanbul Üniversitesi, Sayı 27, (2017).

MİNUS, Chronico, **İstanbul'un Fethinin Bizanslı Son Tanığı Yorgios Sfrancis'in Anıları**, (çev. Levent Kayapınar), Kitapevi, İstanbul 2009.

MÜNECCİMBAŞI AHMET B. LÜTFULAH, **Camiü'd-Düvel**, (çev. Ahmet Ağırakça), İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

NİCOL, Donald M., **Ölümsüz İmparator (Romalıların Son İmparatoru Konstantinos Paleologos'un Hayatı ve Efsanesi)**, (çev. Efe Kurtoglu), Türkiye İş Bankası, Ankara 2012.

NİCOL, Donald M., **Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)**, (çev. Bilge Umar), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.

OGİER GHİSLAİN DE BUSBECQ, **Türk Mektupları**, (çev. Derin Türkömer), Doğan Kitapçılık, İstanbul 2005.

OĞUZOĞLU, Yusuf, “*Osmanlı İmparatorluğunun Balkanları Fetih Sürecinin Siyasi, Ekonomik ve Askeri Yönlerin (1354-1479)*”, **XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi, On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi Bildirileri-I, 03-07 Aralık 2012 İstanbul**, Ankara 2014.

ORUÇ BEY, **Oruç Beğ Tarihi**, (çev. Necdet Öztürk), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2007.

ÖNGÖREN, Reşat, “*Balkanların İslamlaşmasında Sufilerin Rolü*”, **Balkanlarda İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri**, İstanbul 2002.

ÖZ, Mehmet, “*Tahrir*”, **DİA**, Cilt XXXIX, İstanbul 2010.

ÖZER, Mustafa, “*Osmanlı Şehir ve Kasabalarının İmarında Vakıfların Rolü*”, **Sanat Tarihi Yıllığı**, 2024.

ÖZEY, Ramazan, “*Balkanların Coğrafi Yapısı*”, **Balkanlar El Kitabı**, Cilt I, Ankara 2013.

ÖZKAN, Selim Hilmi, “*Bir İlim ve Kültür Şehr-i Sofya*”, **Balkanlar’da Osmanlı Mimarisi ve Defter-i Hâkânî**, Cilt I, Libra Yayıncılık, İstanbul 2005.

ÖZKAN, Selim Hilmi, “*Balkanlar’da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)*”, **Avrasya Etüdleri**, (2016).

PALA, Ayhan, “*XVI. Asırda Selanik Şehrinde İhtida*”, **History Studies**, Sayı 12/5, (Ekim 2020).

PALA, Ayhan, **XV. ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri**, (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Ankara 1991.

PALA, Ayhan, “*Selanik Yahudilerinin Fetih’ten Sonra İstanbul’a İskânı*”, **Tarih ve Coğrafya Araştırma Dergisi**, Sayı VII/2, (Aralık 2021).

POLANYALI SİMEON, **Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiye**, (çev. Hrand D. Andreasyan), Kesit Yayınları, İstanbul 2007.

SABEV, Orlin, (Orhan Salih), “*Osmanlıların Balkanları Fethi ve İdaresinde Mihailoğulları Ailesi (XIV-XIX Yüzyıllar): Mülkler, Vakıflar ve Hizmetler*”, **XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar Ve Balkan Tarihi, On Dördüncü Askeri Tarih Kongresi Bildirileri-I, 03-07 Aralık 2012 İstanbul**, Ankara 2014.

SAFA, Lina, **Osmanlı Döneminde Selanik**, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2017.

SALOMON SCHWEİGGER, **Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581**, (çev. Selma Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

STANFORD, J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, (çev. Mehmet Harmancı), E Yayınları, İstanbul 2004.

ŞAHİN, İlhan, “*XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filiba-Eski Zağra ve Tatar Pazarı’nın Nüfus ve İskân Durumu*”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul Haziran, Sayı 48, (1987).

ŞAHİN, İlhan, “*Sofya*”, **DİA**, Cilt XXXVII, İstanbul 2009.

ŞAKİROĞLU, H. Mahmut, “*Cem Sultan*”, **DİA**, Cilt VII, İstanbul 1993.

ŞAKİROĞLU, H. Mahmut, “*Frenk*”, **DİA**, Cilt XIII, İstanbul 1996.

ŞEYBAN, Lütfi, **Endülüs Direniş ve Soykırım**, Muhit Kitap, İstanbul 2021.

TARIM ERTUĞ, Zeynep, “*İmare*t”, **DİA**, Cilt XXII, İstanbul 2000.

TUDELA'LI BENJAMİN-RATİSBON'LU PETACHİA, **Orta Çağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya, Afrika Gözlemleri (Üç Kıtada Sosyal, Siyasi, Ekonomik İlişkiler Azınlıklar, Dini Kurumlar ve Haçlı Seferleri)**, (çev. Nuh Arslantaş), Kanküs Yayınları, İstanbul 2001.

TUĞRUL, Mehmet, **Balkanlarda Şehir ve Vakıf İlişkisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya**, (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul 2020.

TUĞRUL, Mehmet, **Osmanlı Dönemi Filibe Vakıfları (XVIII. Ve XIX. Yüzyıllar)**, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Yıldırım Bayezid Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2017.

TURAN, Ömer, **“Bulgaristan’da Türk Vakıfları”, Balkanlar’da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri Sofya 21-23 Nisan 2000**, Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret, İstanbul 2002.

TURAN, Şerafettin, **“Dubrovnik”, DİA**, Cilt IX, İstanbul 1994.

TURHAN, İhsan, **XVIII. Yüzyılda Selanik Yahudileri**, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2018.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

ÜNAL, Neslihan, **İzmir ve Selanik Liman Kentlerinin Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi (1650-1750)**, (yayımlanmamış doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, İzmir 2013.

YALÇINKAYA, M. Alaaddin, **“Osmanlı Döneminde Bulgaristan”, Balkanlar El Kitabı**, Cilt I, Akçağ Yayınları, Ankara 2013, ss. 317-326

YAPAR, Berrin, **Yunanistan’daki Türk Eserlerinde Kitabeler (Dedeoğaç, Dimetoka, İskeçe, Gümölcine, Selanik, Kavala, Yenice-Karasu)**, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul 2007.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, **“Türk Hâyrat Sistemi ve Balkan Şehirleri”, Balkanlar’da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Sofya 21-23 Nisan 2000**, Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık Ticaret, İstanbul 2002, ss. 97-106

YÖRÜK, Doğan, **“XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 17, (Şubat 2017).

370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, (haz. Ali Çoşkun, Ahmet Özkılınç, Abdullah Sivridağ, Murad Yüzbaşıoğlu), Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2001.

167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri (937/1530), Cilt I, (haz. Ali Coşkun, Ahmet Özkılınç, Abdullah Sivridağ, Murad Yüzbaşıoğlu) , Ankara 2003.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Selanik_Vilayeti#/media/Dosya:Vilaet_Solunski.jpg
(Erişim Tarihi, 07.10.2025).

https://www.google.com/search?q=selanik+cuma+camisi&safe=active&sca_esv=99331a272fb6ecba&udm=2&biw=1366&bih=633&ei=jqXnaOvpEqOUxc8Pw7rdiQE&ved=0ahUKEwj6Lq (Erişim Tarihi, 09.10.2025).

<https://cdn.kulturenvanteri.com/wp-content/uploads/2020/03/LRZG0291.jpg> (Erişim Tarihi, 30.11.2024).

https://www.google.com/search?safe=active&sca_esv=99331a272fb6ecba&udm=2&fbs=AIJpHwSU0Xn4FRaYzhfgs1jmQvOnw1dDD9iiBulB2fsjeHv6Rzi_t8nCYrA3VAYv_cCIsvbRO6GKbJvefk (Erişim Tarihi, 09/11/2025).

<https://cdn.kulturenvanteri.com/wp-content/uploads/2020/03/Thessaloniki-Hamza-Bey-M.-older-inscription-XXXIV-62-1972.jpg> (Erişim Tarihi, 30/11/2024).

<https://cdn.kulturenvanteri.com/wp-content/uploads/2020/03/Thessaloniki-Hamza-Bey-M.-newer-inscription-XXXIV-52-1972.jpg> (Erişim Tarihi, 26/05/2024).

https://zamanmekanmakinesi.com/Icerik/Haber/Large/144_BS5F53UCHWAC.jpg
(Erişim Tarihi, 26/05/2024).

<https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcR8ED1xQHoCl-AVNe-J39SpbF-SnyAlbzJUvIY14ybJw&s> (Erişim Tarihi, 26/05/2024).

[https://img.pixers.pics/pho_wat\(s3:700/FO/20/77/46/72/700_FO20774672_5ee522a4a808a2bfa4451548cb3867e6.jpg,700,438,cms:2018/10/5bd1b6b8d04b8_220x50watermark.png,over,480,388.jpg\)/cikartmalar-yunanistan-39-daselanikkentindebeyhamambanyo-tarihi-bina.jpg.jpg](https://img.pixers.pics/pho_wat(s3:700/FO/20/77/46/72/700_FO20774672_5ee522a4a808a2bfa4451548cb3867e6.jpg,700,438,cms:2018/10/5bd1b6b8d04b8_220x50watermark.png,over,480,388.jpg)/cikartmalar-yunanistan-39-daselanikkentindebeyhamambanyo-tarihi-bina.jpg.jpg) (Erişim Tarihi, 26/05/2024).

https://blogger.googleusercontent.com/img/b/R29vZ2xl/AVvXsEglvNqfIRn8oYIK7AfULQwn7C81_M3FD4XmBQutnOtb514K0mWWBiliMFmETkEDv2wIti665oa7oySVQyZVezg8HfdXhmHlvGAhGSqpdbu7AApTu8KlqfNtrQt4bSaukOn2ADBAASxfDN/s1600/Beyhamam_Thessaloniki.jpg (Erişim Tarihi, 26/05/2024).

https://www.google.com/search?q=selanik+hail+a%C4%9Fa+hamama%C4%B1&safe=active&sca_esv=99331a272fb6ecba&udm=2&biw=1366&bih=633&ei=bqfnaP6FM4GMxc8PvPSw6A0&ved=0ahUK /Erişim Tarihi, 09/10/2025).

https://encryptedtbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcSoyNmT_cELHDRHNesD7JSGSVz9bEn3MULy0A&s (Erişim Tarihi 30/11/2024).

https://www.google.com/search?safe=active&sca_esv=9f3016a5a8de59d9&udm=2&fb_s=AIljpHwGFFvynnttX4VFr8fg7wTIVky_JULu6F4yJF7F_F3zmwoE9WUnKOo8gvFEq5mrnL6o4XSKv (Erişim Tarihi 25/09/2025).

https://www.google.com/search?safe=active&sca_esv=9f3016a5a8de59d9&udm=2&fb_s=AIljpHwSU0Xn4FRaYzhfgs1jmQvOnw1dDD9iiBulB2fsjeHv6Rzi_t8nCYrA3VAYvcCIsvbRO6GK (Erişim Tarihi, 25/09/2025).

<https://www.tasyapi.com.tr/store/img/filibe-murat-hudavendigar-cuma-camii-restorasyonu-isi-8246-850x640.jpg> (Erişim Tarihi, 26/05/2024).

<https://www.canakkalekalem.com/images/habergaleri/2024/01/19346114941704193296.jpg> (Erişim Tarihi, 26/05/2024).

<https://www.osmanlieserleri.com/tema/genel/uploads/haberler/fotogaleri/%C5%9Eahabettin-Pa%C5%9Fa-%C4%B0maret-Camii-04.jpg> (Erişim Tarihi, 26/05/2024).

<https://www.osmanlieserleri.com/tema/genel/uploads/haberler/fotogaleri/%C5%9Eahabettin-Pa%C5%9Fa-%C4%B0maret-Camii-03.jpg> (Erişim Tarihi, 26/05/2024).

<https://www.osmanli-eserleri.com/tema/genel/uploads/haberler/%C5%9Eahabettin-Pa%C5%9Fa-%C4%B0maret-Camii-01.jpg> (Erişim Tarihi, 26/05/2024).

<https://www.osmanli-eserleri.com/tema/genel/uploads/haberler/Cifte-Hamam-Plovdiv-Bulgaristan-01.jpg> (Erişim Tarihi, 26/05/2024).

https://www.google.com/maps/vt/data=e32Peg_xwdWO4K_pdlrrVeK4bpp9fHgUGcZ_MJHfsCoVc3wACuXNypYUIgId9DrjzNBmaP0XMeTW7JcOBiiDvp5G_YHQ9HSOiaNdkEIY1wcvPzFnO0YNqTWt8qFSDQdNdyCwS4gtMrTQQCR2TXy6CgTvmBdUjHGQNlq3ZP4tbn9jFH53qNCIK5DiwDnkh6LSvyUy0yExwwYsQoskpWDD0T7nWpXUiBrivwHusyJYQFg_8_4WiY7z_n3NU_Bnn9-PB5ved4ph5VS8Ufeg9q88lyXLWY2_3 (Erişim Tarihi, 17/11/2025).